

Universitäts- und Landesbibliothek Bonn

Storagrowth iwn h çakawor meci uxtin ayrivanay srboyn gełarday

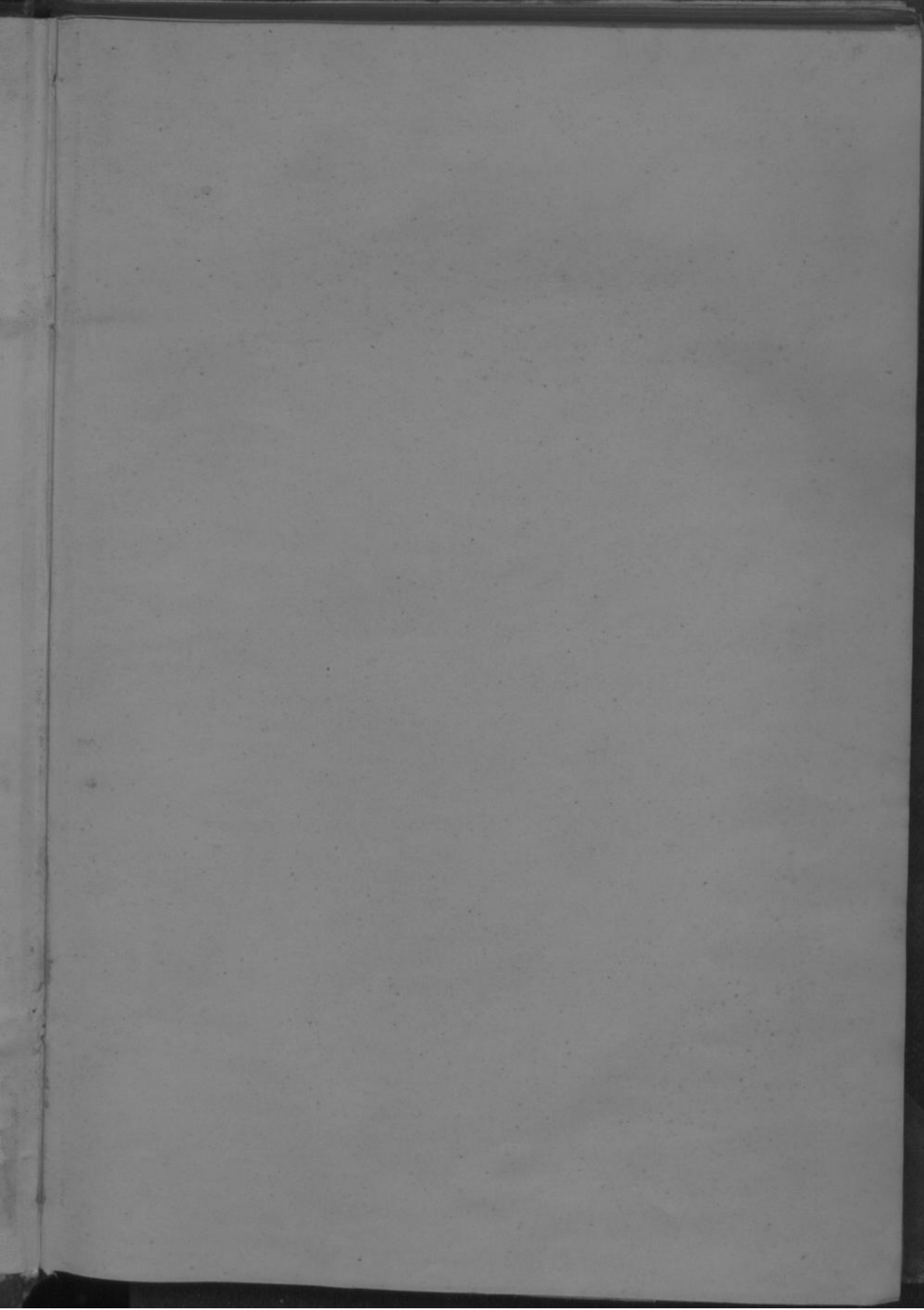
handerj patmakan canōt oweambk

Mxit'areanc', Step'annos Vardapet

Vałaršapat, 1873

urn:nbn:de:hbz:5:1-9718

Goussen 3433

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՈՉԵԿԱՆՈՐ ՄԵՃԻ ՈՒԽՏԻՆ

ԱՅՐԻ ՎԱՆԱՅ

ՍՐԲՈՅՆ ԳԵՂԱՐԴԱՅ

ՀԱՆԿԵՐՉ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՎՆՈՔՈՒԹԵԱՄԹԳ

ԱՆՈՒՍԱՍԻՐԵԱՅ

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԻԹԱՐԵԱՆՅ

ՄԻՈՐԱՆ ՍՐԲՈՅ ՄԱՅՐ ԱՔՈՒՈՍՍ ԷԶՄԻԱՆԻ

ՀՐԵՏԱՐԵԿՆԵՅ

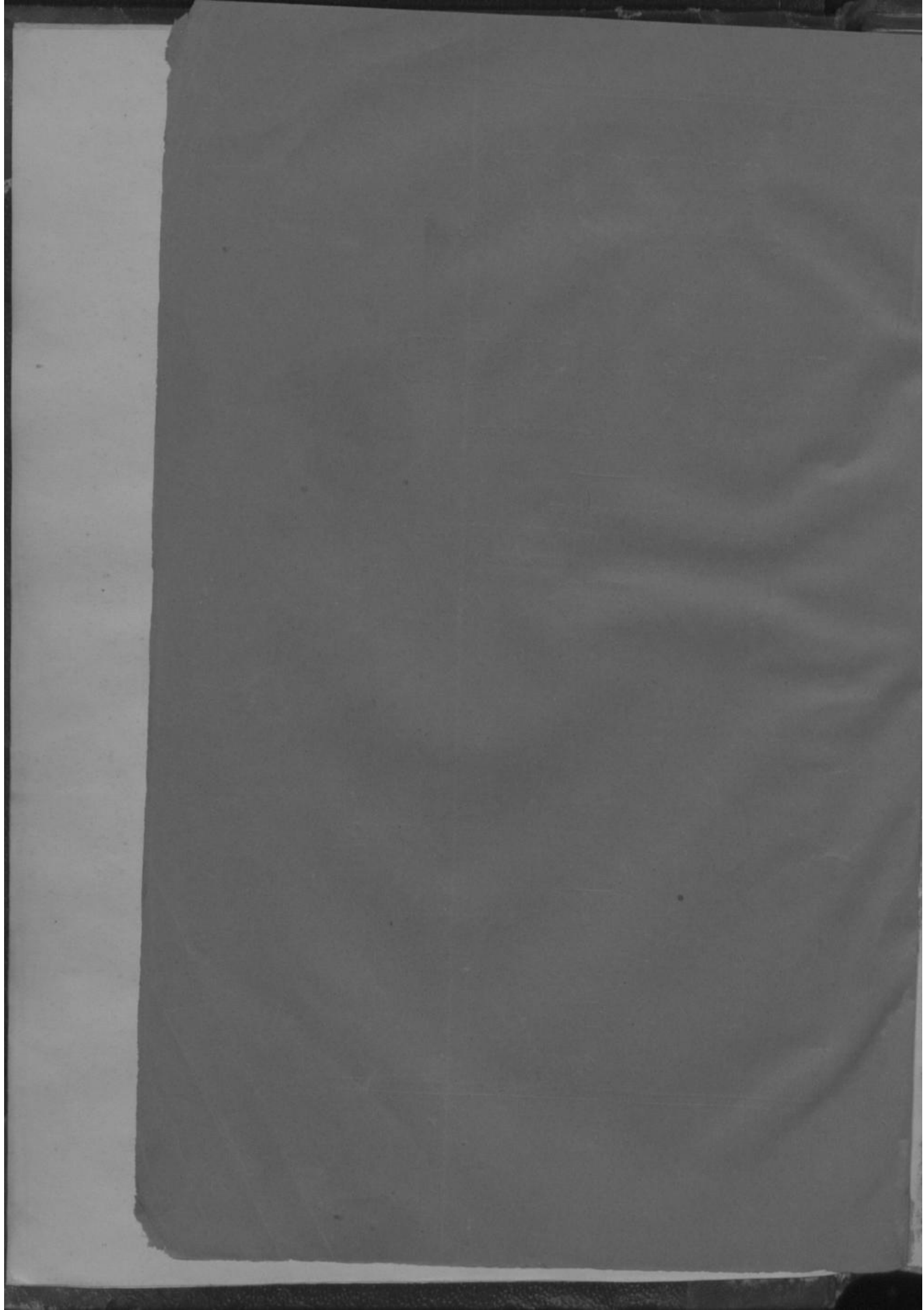
ԱՐԳԱՐ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԵԱՆ ԳՈՒԼԱՄԻՐԵԱՆՅ

Ի ՎԱՂԱՐՉԱՊԱՏ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՆԻ

1873 — Ո՛ՅԻԳ՝

3435

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՀՈՉԱԿԱՒՈՐ ՄԵԺԻ ՈՒՍՏԻՆ

ԱՅՐԻ ՎԱՆԱՅ

ՍՐԲՈՅՆ ԳԵՂԱՐԴԱՅ

ՀԱՆԳԵՐՉ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԾԱՆՕԹՈՒԹԵԱՄՐՔ

ԱՆԻԱՏԱՍԻՐԵԱՅ

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՑ

ՄԻԱԲԱՆ ՍՐԲՈՅ ԱԹՈՒՈՅՍ ԷԶՄԻԱՆԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԵԱՅ

ԱՐԳԱՐ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԵԱՆ ԳՈՒԼԱՄԻՐԵԱՆՑ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅ ԿԵԹՈՂԻԿԷ ԷԶՄԻԱՆԻ

Ի ՎԱՂԱՐՉԱՊԱՏ

1873 — ՈՒՅԻԳ՝

3430

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ԳԵՈՐԳԵԱՅ Դ.

ՊԵՃՔՆԵՐ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ.

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԻ ԿՈՂՄԻՑ

ԽՈՐԻՆ ՅԱՐԳԱՆԳՈՎ

ԻՒՐ ՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ՀԱՅ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐԻՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍԲ.

Արջանկայիշատակ մեր պանծալի նախ-
նեաց անցեալ տխո՛ւր յիշատակարաննե-
րը՝ ամեն մի մտածող անհատ ականա-
տես լինելուն պէս կըսկսի իւր մտքի մէջ,
փոքր առ փոքր մի առանձին վերացական
նշմարողութիւն տիրել, մինչև որ՝ կըսկսի իւր
սիրտը ճմլել և մի խո՛ր երևակայութեան
մէջ ընկղմել. որովհետև մեր երանելի նախ-
նիքը՝ աշխարհիս մէջ գեղեցիկ հեռատեսու-
թեամբ՝ ամեն բան կատարելով մեր Ազ-
գի համար, ամեն տեսակ անձնական զո-
հաբերութիւններ անելով՝ սկսել են յետոյ՝
թողնել ապագայիս համար, դարուց ի դարս
ամենայն տեսակ սրտամաշ, սրտատոչոր և
աղետալի յիշատակարաններ, սկսեալ ամե-
նաշքեղ և զարմանալի յօրինուածովք ա-
պարանք՝ դարպասք՝ պալատք՝ անհամար
վանորայք, մենաստանք, տաճարք և ըն . . .

որոնց սքանչելի քանդակագործութիւնքը, և գեղեցիկ շինուածքը՝ ամբողջովն միանգամայն ոչ թէ մի միայն Հայերիս ուշադրութիւնը, այլ և նոյն իսկ Աւրոպացի ճանապարհորդաց, գիտնականների քննողական խորին ուշադրութիւնը:

Ամեն մի նուիրական տեղ՝ ունի իւր ձգտողական երևակայութիւնը, ամեն մի նուիրական վէճ՝ ունի իւր առանձին խոր տխրութիւնը, ամեն մի դաշտ՝ որի վերայ Հայրենեաց սիրոյ՝ և ուղղափառ սրբազան Արօնի համար պատերազմել են մեր երանելի քաջերը՝ ունի իւր կողմնական, առանձին ցաւակցական տխուր տեսարանը . . . ամեն այն քարանձաւք՝ որոնց ձորերի միջոցաւ գնում են կարկաջահոս խոխոջիւն գետերը՝ ունին իրենց առանձնապէս զմայլեցուցիչ տեսարանը . . . :

Մենք իրաւամբ ենք ասում մեր նախնեաց՝ պանծալի, երջանկայելապալի, և երանելի. վասն զի եթէ մեր անձնանուէր, գեղեցիկ ցեղէն Հայրենեաց սիրոյ համար մտածող նախնիքը, հեռատեսութեամբ չըշինէին վանքերը, մենաստանները, և ըն. և ըն. համարձակվումեմ ասել՝ որ մեր ջարդուփշուր եղած Ազգը, մինչև օրս չէր կարող հանդիսանալ այսքան քանակութեամբ, մեր ուղղափառ սրբազան

Արօնիս ^{ապար} Տիմանց և սկզբունքի վերայ
 ճշմարիտ Հայ. որովհետև ամեն մի բրու-
 նակալ իշխանութիւն՝ երբ մի փոքր յա-
 ռաջ էր գալիս՝ սկսումէր իսկոյն մեր խըղ-
 ճո՛ւկ Հայ եղբայրներին՝ համոզելով և ճրն-
 շելով՝ հաւատափոխ անել, խոստանալով
 նախապէս՝ մեծամեծ պարգևներ, իսկ յե-
 տոյ՝ սոսկալի տանջանք: — Իայց այս ամեն
 անտանելի միջոցների քայլափոխում, երբ
 մի հայեացք էին ձգում խեղճերը իրենց
 շուրջը, — ի՞նչ էին տեսնում, ո՞վ Հայեր—
 տեսնում էին յանկարծ լեռների, դաշտերի,
 անտառների, քաղաքների, գիւղերի և քա-
 րանձառների միջից բարձրացած վանքերի և
 եկեղեցիների գեղեցիկ գմբէթներ, որոնք՝
 կարծես թէ, հաղորդելով ասումէին մեղ-
 մօրէն. «Ա՛խ իմ դաւակո՛ւնքս, չէ՞ թէ իմ
 «ճոցից ծնած՝ իմ կաթովս մեծացած՝ և
 «իմ գրկումս պահուած էք, այժմ ո՛ւր էք
 «կամենում գնալ, օտար մօր գիրկ . . .
 «վայ՛ ձեզ, ապերախտ որդիք Հայաստանի
 . . . »: Ահա՛ այս երեւակայական մայրա-
 կան գթալի բողոքը, ակնթարթ առ ակն-
 թարթ սկսումէրնոցա խիղճը ճմլել . . .
 և վերջապէս՝ սրտները քաջացնել, մինչև
 որ պատրաստ էին՝ Հայրենեաց սիրոյ և
 Արբազան Արօնիս համար՝ տանել ողորմե-

լիբը՝ ամեն տեսակ վե՛շտքը, տառապա՛նքը,
և նեղութիւնքը:

Ա՛հա, իմ պատուական ընթերցողք,
տեսաք՝ թէ ի՛նչ մեծ նշանակութիւն ունի
Ազգիս համար՝ մեր նախնեաց այսպիսի ան-
գին յիշատակարանները, որ ամենայն մի
Հայի սրտի մէջ արձանացրել են նախնեաց
ազգային հարուստ յիշատակարանները, վե-
հանձն քաջութիւն, և անյաղթելի՛ արի-
ութիւն, որոնք՝ ամեն մի անձնական զո-
հաբերութիւնք սրտի հաճութեամբ յանձն
առած են և կատարած, որ ո՛չ մի աշխար-
հային երկիւղ չէ կարողացել յաղթելու
նոցա անձնասիրութեան, ո՛չ հե՛ւր՝ ո՛չ ջո՛ւր
և ո՛չ մի ամենասոսկալի տանջանք:

Ա՛հա այսպիսի ճշմարիտ ազգասիրու-
թեան ընթացքով՝ բոլոր իւրեանց շրջան-
ներում՝ միշտ մնացել են անձնանուէր, հա-
րազատ և ճշմարիտ Հայ. որոնց մաքուր
և անխիւ արեան սերընդից յառաջացած
եմք մենք երկրագնտիս վերայ՝ ամբողջ Հա-
յերս. — բայց եղո՛ւկ անարժան և անմտա-
ծող թոռներիս օրին:

Միշտ պէտք է ինկատի ունենալ՝ որ մե-
զապիսի հին Ազգերը յառաջ են գալիս ի-
րենց հին ու հարուստ յիշատակարաններով,
և ապրում են ու մնում նոյնպէս նոցանով: —

Բայց շատ ցաւալի է տեսնել, այս Հայ-
րենեաց փրկութեան սքանչելի յիշատակա-
րանների համար, որ ամբողջ Արարատեան
աշխարհի կեդրոնի մէջ անգամ մեր Հայ
եղբայրների ամենամեծ մասը, դեռ չգիտեն
իրենց սրբազան և խնկելի յիշատակարան-
ների վերայ գոնէ մի տեղեկութիւն, որ պա-
հանջած ժամանակին՝ դէմ կենային օտար
ազգաց խոչընդոտ խօսքերի առաջ:

Եւ ահա այս առիթով ստիպուած՝ և
մեր եռանդին ու նպատակին համաձայն՝
այս մեր ազգային պարծանաց խնկելի յի-
շատակարաններից՝ այժմ հանդիսանումէ
մեր սիրական Հայոց Ազգի առաջ՝ «Ստո-
րագրութիւնն Ա. յրի վանաց Սրբոյն Գե-
ղարդայ, հանդերձ հետաքրքրական պատ-
մական ծանօթութեամբք»:

Եւ այս աշխարհ ձգելով ահա այս պա-
տուական աշխատասիրութիւնը՝ և ընծա-
յելով մեր ի բոլոր սրտէ սիրելի Հայրե-
նակցաց՝ հարկաւոր ենք համարում այս գրքի
մասին ասել մի երկու խօսք. — որ այս գիր-
քը՝ «Ստորագրութիւնն Ա. յրի վանաց Ս. Գե-
ղարդայ», ունի իւր մէջ պատմագրու-
թեան մի գեղեցիկ ոճ՝ որ ամենայն մի ըն-
թերցող Հայ՝ դիւրին կերպով կհասկանայ
գրուածքը և կտայ քաղցրութիւն շարու-

13

13

նակելու մինչև վերջը. — գրքիս՝ «Տեսաբար-
քրական պատմական ծանօթութիւնքը»*)
ևս, զարդարելով բարձրացնում են գրքի ար-
ժանաւորութիւնը, որ ամեն մի մտածող
Հայու համար մե՛ծ նշանակութիւն ունի
և այս մասը, (ինչպէս կնկատեն մեր սիրե-
լի ընթերցասէր Հայ եղբայրները):

Սքանչացէք ուրեմն՝ ով մտածող, զգա-
յուն, ազնիւ Հայեր, մեր արժանայիշատակ
նախնեաց՝ մեծահասակ գործերի և ընթաց-
քի վերայ. — նայեցէք այն մեծամեծ պար-
զւենների և յիշատակարանների վերայ, որոնք
նուիրուել են բոլորը թագաւորական պայա-
զատ ցեղերից, — դարձրէք իմ եղբայրներ,
Ձեր խորին ուշադրութիւնը, և տեսէք այն
վիճաբոր եկեղեցիների վերայ վերջին աստի-
ճանի զարմանալի աշխատասիրութիւն ու-
նենալը:

Վերջապէս՝ ահա՛ այսօր մեր Վղգային
գրականութեան մէջ մտաւ և այս գիրքը.
որով Հայութեան գանձարանը մի գեղե-
ցիկ մատենագրութեամբ ևս հարստացաւ:

Մեր, առհասարակ բաժանորդագրու-
թեամբ հրատարակելու գլխաւոր և բուն

(*) Գրքիս ծանօթութիւնքը նոյն երեսի մէջ տպելու անարմար
լինելու պատճառաւ՝ տպուեցաւ առանձին՝ գրքի վերջը:

նպատակն է, (ինչպէս յայտնի է մերազնեայ շատերին*), որ կարելի եղածին չափ, փութով մտցնել մեր հրատարակութիւնը՝ մեր իրաւատէր խեղճ հասարակութեան մէջ:

Արժան ենք համարում, մեծաւ ուրախութեամբ յայտնել մեր ամենասիրելի Հայ եղբայրներին և քոյրերին՝ որ մեր հրատարակած «Արջանկայիչատակ Դաւիթ բէկի» պատմութեան համար, բարեբաղդաբար զանազան տեղերից քանի քանի շնորհակալութեան նամակներ ընդունեցինք, ընդունեցինք նա ևս՝ առանձնակի գոհունակութիւն և քաջալերութիւն՝ Ազգիս աշխատասէր և մտածող անհատներից, մեր Յառաջաբանութեան ԺԱ. երեսի համար, հանդերձ ծանօթութեամբ:

Ա երջին տողերիս հետ, ահա՛ շտապում ենք յայտնելու սիրելի Հայրենակցացս՝ մեր սրտի խորին զգացմամբ ջերմ շնորհակալութիւնները, այն Հայրենասէր և վեհ պարօններին, որոնք անկեղծութեամբ պատուելով թէ՛ մեզ՝ և թէ՛ մեր ձեռնարկը՝ փութացան ստորագրել տալ մեծարգոյ բաժանորդաց՝ սրտի հաճութեամբ ընդու-

(*) Տեսնելով Դաւիթ բէկի Յառաջաբանութեան ԺԱ երեսը հանդերձ ծանօթութեամբ:

ներով մեր վստահութեամբ ուղարկած յայ-
 տարարութեան թերթերը՝ յԱղէքսանդ-
 րապօլ՝ Գերապատիւ Սրբազան Եղափի-
 րեանց Գրիգոր Եպիսկոպոս Հօրը, Գե-
 րազնիւ Սիրական աղա Գօրոյեանցին՝ և
 Մեծապատիւ Պ. Եւետիք Եպեանցին, յԱ-
 խալցիսա՝ Մեծապատիւ Պ. Ստեփաննոս Երա-
 բաջեանցին, յԱստրախան՝ Բարեկրօն Յով-
 սէփ Ե. Քահանայ Բունիաթեանցին և Մե-
 ծապատիւ Պ. Ստեփաննոս Զանուժեանցին,
 յԱռինջ գիւղն՝ Բարեկրօն Յովակիմ Քա-
 հանայ Եւաքելեանցին, յԱգուլիս՝ Մեծա-
 պատիւ Պ. Եերսէս Սիմէօնեանցին, ի Բա-
 գու՝ Բարեկրօն Թադէոս Ե. Քահանայ
 Բուդաղեանցին՝ և Մեծապատիւ Պ. Յա-
 բէթ Տէր Յակոբեանցին, ի Դաւրէժ՝ Մե-
 ծապատիւ Պ. Համբարձում Եւաքելեան-
 ցին, ի Դարբանտ՝ Մեծապատիւ Պ. Համ-
 բարձում Եթարէզեանցին, յԱրևան՝ Մե-
 ծապատիւք Պ. Յակոբ Տէր Յովսէփեան-
 ցին և Պ. Յովհաննէս Բէզզատեանցին, ի
 Զակաթալա՝ Մեծապատիւ Պ. Միքայէլ
 Քոչարեանցին, յԱգղիբ գիւղն՝ Մեծապա-
 տիւ Պ. Լևոն Տէր Յարութիւնեանցին, ի
 Կողպ գիւղն՝ Մեծապատիւք Պ. Պօղոս Մե-
 լէք Դատայեանցին՝ և Պ. Հուրճերին, ի
 Ղուբայ՝ Մեծապատիւք Պ. Ենտօն Մելէք

Դատայեանցին և Պ. Յօնան Տէր Յովսէփեանցին, ի Մողղոկ՝ Բարեկրօն Թաղէոս Ե. Քաջանայ Խոսրովեանցին, ի Մեծ Ղարաքիլիս գիւղն՝ Բարեկրօն Երսէն Քաջանայ Տէր Սիմէոնեանցին, ի Նուխի՝ Երժանապատիւ Հայր Արթանէս Արղապետ Մուրատեանցին, ի Նախիջևան Հին՝ Երժանապատիւ Հայր Թաղէոս Արղապետ Տէր Դանիէլեանցին, ի Նորգ (քաղաքամասն Երևանայ)՝ Մեծապատիւ Պ. Բաղդասար Տէր Յովհաննէսեանցին, ի Նոր Բայազիդ՝ Գերազնիւ Բարսեղ աղա Երծրունոյն, ի Սանկտ Պետերբուրգ՝ Խաչատուր Սարկաւազ Խանթարճեանցին, ի Սաւուխ Պուլխի՝ Մեծապատիւ Պ. Հեթում Ղէլալեանցին, ի Անն՝ Մեծապատիւ Պ. Նաղարէթ Եռաւեղեանցին, ի Տփլիս Բարեկրօն Ղազարոս Եւազ Քաջանայ ՊալիգալՓայեանցին, և Մեծապատիւք Պ. Մարտիրոս Պօղարճեանցին և Պ. Համբարձում Մ. Հ. Բաբաջանեանցին, ի Քանաքեռ գիւղն՝ Բարեկրօն Ներսէս Քաջանայ Տէր Մանուէլեանցին:

Բաղդաւոր կհամարիմ զիս եթէ այս մեր Երրորդ ձեռնարկեալ հրատարակութիւնը ևս՝ մեր Հայութեան խմբին, առհասարակ օգտակար և ընդունելի լինի որով ա-

ւելի ևս քաջալերուելով՝ կըսկսինք լոյս աշխարհ ձգել և հրատարակել, մեր ընդհանուր Հայոց օգտի համար և միւս պիտանացու աշխատութիւնները, որոնց համար ճշմարիտ եռանդով և սրտով՝ հայցումենք ու աղօթում՝ դէպի Ամենաբարձրեալ Կալը՝ որ նոցա քայլերը միշտ ու հանապազարագութեամբ ընթանան, և դէպի լուսաւորութիւն դիմեն:

Ճշմարիտ Հայութեան զգացմամբ սեղմելով Ազգիս հաւատարիմ Անդամոց ձեռքը՝ մնամ միշտ սիրող և յարգող նոցա

ԱՔԳԱՐ Ս. ԳՈՒԼԱՄԻՐԵԱՆՑ.

Ի 1875 Մարտի 1875 -ի

ՅԵՐԵՒԱՆ.

Ի ՍԳԱԼԻ ՄԱՀՆ

ԱՐՏԱՍՈՒԵԼԻՈՅ ՄՕՐ ԻՒՐՈՅ

ՀՈՒՓՍԻՄԷԻ

ՅԻՇԱՏԱԿ ՄԱՀԱՐՉԱՆԻ

ՆՈՒԻՐԷ ԱՐՏԱՍՈՒՑԷ

Զայս դոյզն երկասիրուքիւն, որդի նորա հարազատ

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԻԹԱՐԵԱՆ

LIBRARY

UNIVERSITY OF TORONTO

1827-1828

THE UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
128 St. George Street, Toronto, Ontario, Canada M5S 1A5

Ոչ ի կարծ ընդոտողեալ եւ ոչ
ի յար զարթողեալ, այլ եւ ինքնին
ի տեղոջն պատահեցի եւ տեսի:

Եղևի զարմ. յեղևի Բ:

Die 1. Haupt-Abtheilung ist in
3 Teile eingetheilt, die die
1. Abtheilung der Naturgeschichte

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Յաւերժական յիշատակաց արժանի մեծագործութիւնքն Հայկազն վեհափառ Տերանց մերոց և պայազատ Իշխանացն՝ որոց այժմ՝ գրէ թէ մեծ մասն մեր առաջին ակնյայտնի կպարզուին և կբացուին իբրև անշուք և արտասուելի տեսարաններ, երբ կնկատէ մի Հայ՝ որ ունի ոգի ճշմարիտ Հայութեան և անզուգական սէր Հայրենեաց, չկարծեմ՝ անթաց աչօք և անկարեկիր սրտիւ լինի իւր աղէտալի Հայեացքն դէպի այն նուիրական առարկաներն, վասն զի երբ կմտաբերէ Հայն՝ որ երբեմն այն երկնահասնգէտ Աստուածեան հրաշալի Տաճարներն կպայծառանային գեղեցիկ կարգօք և կանոնիք, կլուսաւորէին սրբութեամբ, որով և օր քան զօր կբարձրանայր եղջիւր ուղղափառ դաւանութեան Քրիստոնէական սուրբ հաւատոյ, այժմ՝ շատերն զըկուած այն ամենայն սրբութեան բարեզարդութեանէ և դառնալով բնակարան բուոց և ազոաւուց, և որջ աղուխուց և նապաստակաց, կտիրէ նոցա վերայ մի միայն դամբանական խորին լռութիւնը: Երբ կմտաբերէ Հայն արքունաշէն ապարաններն, բազմութիւ անառիկ և անմատչելի բերդորայքն, որոնք իւրեանց հրաշաճարտար շինուածներովն երբեմն տեսողներն ի հիացումն և ի զարմացումն կկրթէին և ի խրախուժիւն կշարժէին, այժմ՝ մերկացած այն ամենայն շքեղ զարդարանքից, մի միայն անարգանքն է իւրեանց ժառանգութեան բաժինը: Երբ կմտաբերէ Հայն՝ որ հայկազեան սիրելի ազգն ևս երբեմն ըստ այլոց թագազարդ ականաւոր ազգաց իւր բնիկ հայրենի ժառանգութեան մէջ տաւաղելով՝ կպերճանայր իշխանական շքով, օրինօք և կարգօք, կզօրանայր զինուորական արիութեամբ, կբարդաւաճէր Աստուածպաշտութեամբ և իշխանական պետութեամբ, և շատ անգամ զիւցազն պայազատներն ազգային սիրով վառուած՝ մինչև իւրեանց կենաց վերջն անհանդուրժելի վշտաց և նեղութեանց ընդդէմն ազգասիրաբար քաջութեամբ զրահաւորելով, և թափելով իւրեանց նուիրական ազնիւ արիւններն, երբէք չէին վհատիլ չէին դադարիլ կրկնել այս հրաշալի փրկաւէտ ձայներն՝ Հայրենիք, Ազգութիւն, Ազատութիւն: Բայց այժմ՝ դոցա ամենից հակառակն կփոխարինի մեզ. ի՞նչ արգօք. փոխանակ այն առաջին երջանիկ շքեղ բարեզարդութեանցն՝ վերջին արտասուելի ընդ-

գիմակազմութիւնք, տարագրութիւնք ցանկալի հայրենիքից, ըստրկութիւնք դառն ծառայութեանց, մերկութիւնք իշխանական պերճութիւնից, պետութիւնից և ամենայն պանծալի քաջութիւնից, փոխանակ ոսկեայ և արծաթի բազմոցաց և աթոռոց՝ աթոռ նանրութեան, և աթոռ վերջին նախատանաց, փոխանակ թագաւորական Պայխոնի և ծաղկեալ Պաւազանի՝ և ոչ անգամ ջախջախ եղէզն, ապա ուրեմն որ անգութ և անսիրտ Հայն է արդեօք, որ հրը ներկայօրէն կտեսնէ այս ազգային անզիւտ և անդարձ կորուսաներն, չ'մորմօքիլ սրտաճմլիկ, և սրտի խորքերէն դառն հառաչանաց արձագանքներ չ'անդրադարձնել. և ի՞նչ էր արդեօք այս ամենայն ազդեցից և թշուառութեանց բուն պատճառն. ոչ ապաքէն խաւարասէր տղիտութիւնն և փոխառու հակառակասէր բարքն, որ զրէ թէ առհասարակ տարրացած էր մեր ազգին մէջ:

Ձէ պարծանք այժմուս՝ այլ յետին նախատիներ է այն Հայուն, որ չ'հասկանալով իւր ազգութեան սեփհական պարտիքներն՝ մինչև անգամ իբրև մի օտարազգի Հայ և Հայաստան անուաններն աշխարհապարտութեան մէջ որոնելով գտնել կցանկայ. այլ գոհութեան և գովութեան արժանաւոր իսկ է այն Հայն՝ որ տեսնելով հայրենեաց մէկ աղէտն, կ'իութայ կարելոյն չափ սփոփել զայն՝ տեսնելով հայրենեաց փառաւորութիւնը, կ'իութայ խառնել նորա հետ նաև իւր սրտի խինդն:

Հայ եղբարք, դարն ուշ կ'ծնանի մեզ համար այլ ևս քաջազնին հաստարազուկ նահապետն Հայկ, որ ճշմարիտ Աստուածապաշտութեան և իւր որդւոց սիրոյ և ազատութեան համար վեհանձնական արիութեամբ պատերազմելով թաւալզլոր կործանեց գոռոզացեալ աստուածամարտ Տիտանեան Բէլ:

Ուշ կ'ծնանի դարն մեզ համար այլևս հայրենասէր Արամ, որ իւր բնական քաջութեամբն և խոհեմութեամբն Հայաստանի ոխերիմ թշնամեաց մին բարձր աշտարակի ծայր հանելով՝ նորա գործած անիրաւութեանց փոխարէնը երկաթի ցցով ճակատէն գամել, մին սպանանել և մին հալածական առնելով Միջերկրական կղզիներու մէկի մէջն փախցնել, Վապագովկիոյ երկրի վայրենի բնակչաց մէջն Հայ լեզուն տարածել, միով բանիւ լաւ համարել հայրենեաց վերայ սիրով մեռանել՝ քան թէ տեսանել յայտնապէս օտարածնաց անհարազատ որդիքը կոխել հարազատ հայրենի սահմանը:

Ուշ կձնանի դարն մեզ համար այլ ևս Երուանդեան քաջարի մեծն Տիգրան, որ էր իսկապէս պարծանք և միանգամայն պայծառացուցիչ Հայկազեանս թագաւորութեան, որոյ հայկական անպարտելի բազկաց ահացուցիչ կորովութիւնը Հայաստանի դաւաճան թըշնամին երազի մէջ սարսափացնելով խռովացնել և յայտնապէս իրօք սատակացնել:

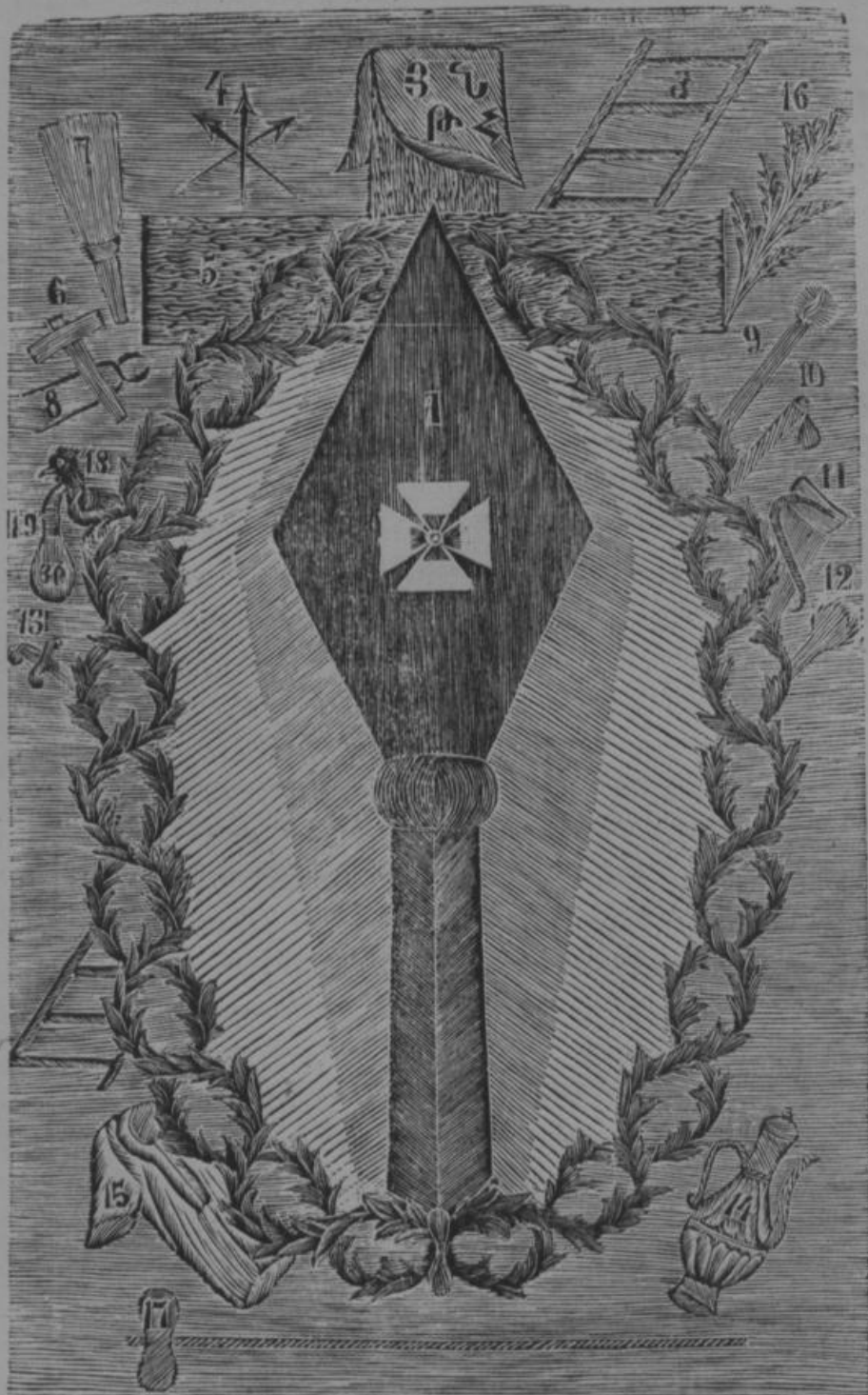
Ուշ կձնանի դարն մեզ համար այլ ևս Մամիկոնեան քաջարին Վարդան, որ էր բարերար և մեծ խնամակալ Հայաստան աշխարհի, որ իւր քաջակորով ապատագունք զօրաց հետ արիւնաններկ սուսերն՝ նետ ու աղեղներն ձեռքերին առած իբրև արծիւ դէպի Աւարայր դէպի Արտազ պանալով՝ առիւծարար արձակուելով Պարսից սեւցեալ գնդին վերայ՝ կրօնից և հայրենեաց ազատութեան փրկութեան վարդակարմիր գրօշն կանգնեցոյց Հայաստանի մէջ:

Ուշ կձնանի դարն մեզ համար այլ ևս այն գիւցաղն պայազատ սեպուհներն՝ որոնք իւրեանց քաջագօտի արիւթեամբն և պանծայի զործոց յիշատակներով անշնջելի գրոշմած են Հայոց ազգի սրտի վերայ. նոքա Հայոց ազգի և հայրենեաց համար իրաւի առաւօտեան արուսեակ էին, լուսապայծառ աստեղունք էին, անցին գնացին յախտնական անդարձութեան մէջ հանգչեցան. մխիթարուինք այժմ՝ մի միայն նոցա վսեմապանծ զորքերովն, նոցա յիշատակաց աւերակաց զերբուկներովն, որոնք իբրև ծաղիկ գարնայնոյ գեռ կրուրեն իւրեանց ցանկալի անուշահոտութիւնքն, թէպէտ և հնութեամբ թառամացած՝ սակայն իբրև նորաթիթիթ փերլնծայելով՝ քաջալերութեան կաւետն մեզ հանապազ անվհատելի յոյսեր, բայց այժմն կա՞ն արդեօք նոցա նման Հայաստանի համար մեծազօր խնամակալներ, հայրենասէր և ազգասէր բարերարներ, ո՞ւր են զոքա. թող ելնեն ի հանդէս, և նախնեաց զեղեցիկ վաստակներն և մեծազօրութիւններն իւրեանց անձանց վերայ կենսացուցանելով՝ նոցա մահուան հողից անդրէն առ կենդանութիւն յարութեան թող փոխադրեսցին: Թէպէտ և ազգութեանս արդի վիճակին նայելով՝ ոչ ոք է որ ուրանայ զայս իրական ճշմարտութիւնը, որ իրաւի կորուսած ենք մեր քաղաքական անկախ իրաւունքներն, բայց և այնպէս կխոստովանիմք պարծանօք՝ որ ունինք մինչև ցայսօր այնպիսի մի Հոգևոր ծայրագոյն Իշխանութիւն՝ որն մեզ համար սուրբ է, նուիրական է և միանգամայն Աստուածային առանձնաշնորհութիւն. եթէ այժմ Հայ անունը աշխար-

Տիս մէջ պարծանօք կ'իշխեմք, նորանով է. իսկ եթէ Հին ազգ լի-
 նեցներուս համար կ'պարծիւք՝ մեր պարծանաց աներկևան յայտնի
 վկայքն մեր նախնի վեհափառ Տիրանց և զիւցազն պայազատաց
 շնաշխարհիկ պանծալի գործքերն են, բաղմամբիւ հոյակապ մենաս-
 տաններն են, հրաշափառ Աստուածային տաճարներն են, անթիւ և
 անհամար փառահեղ շէնքերն են, որոց համար թէև Հայոց ազգը՝
 ո՛հ ցաւօք սրտի կ'իշխեմ՝, մեծաւ մասամբ անհոգ և անտարբեր մնա-
 ցած է, թէպէտ օտարների սաստկաշունչ փոշիներն օր քան զօր
 բարդուելով զիզուելով կ'ջանան իսպառ ծածկել մեր աչաց տեսու-
 թիւնից, սակայն կուգայ մի ցանկալի օր, որ ազգը իւր սուրբ հնու-
 թեանց արժէքը ճանաչելով՝ մի մեծազօր հրաշագործ ձեռք, զարա-
 ւոր ժամանակաւ փոշով ծածկուած այն աննշան կարծուած քարե-
 րըն անգամ՝ ազամանդի վերածել, և նոցա տղմերն սրբելով յօսկե-
 փայլութիւն վերստին հասցնել: Թէպէտ և մեր ազգութեան պար-
 ծանաց բեղմնաւոր ծառն այժմ՝ անստուղ տերևութափ կտեսնենք,
 սակայն արմատն դալար և խորագնաց լինելով՝ բուռի գիւ հաստա-
 տուն է. կուգայ մի գեղեցիկ ժամանակ, կուգայ մի նուիրական օր, որ
 զթած Անիղլին մարդասէր աչաց քաղցր հայեցողութեամբն առ ազգս
 մեր և նորա սնքուն նախախնամութեան արեգական ջերմ՝ ճառա-
 գայթնկութեամբն ամենագեղեցիկ ծաղիկներով վերստին փթթելու է այն
 պարծանաց իշխանական ծառը, ուռճանալու է բաղմաբեղուն քաղցր
 պտուղներով: Հայն այնուհետև Նորայեցւոց ազգին նման տարաշ-
 խարհիկ պանդխտութեամբ Բարեկրնական զետերի մօտն չէ նստելու և
 ոչ լարով յիշելու անտի զՀայաստան, այլ բուն հայրենիքին մէջ
 նստելով զգուելու է զՀայ եղբայրն, սիրելու է ցանկալի մայր Հայաս-
 տանը: Հայն օտար հողով աճեցած ուռնեաց մէջ երբէք չէ կախելու
 իւր սրբութեան Ատակարանը և ոչ իւր տիրոջ գոհաբանական օրհ-
 նութիւնն օտար երկրի մէջ նուազելու, այլ այնուհետև Հայր սիրե-
 լով իւր ազգութիւնը, հայրենիքը, իւր անձն և . . . թշնամիներն ար-
 տաստանք առնելով՝ ապա ինքն ևս հպատակելով ազգութեան սիրոյ
 միութեան զրօշնն՝ կ'կախէ իւր սրբութեան կտակարանը հայրենեաց
 հողով աճեցած ծառէն, կնուագէ տիրոջ օրհնութիւնն իւր բնիկ
 հայրենիքին մէջ, և սկիզբն իւր կատարեալ ուրախութեամբ անու-
 ռանալի սիրով կ'իշէ ի մօտոյ նախապէս ցանկալի Հայաստանը, և
 քաղցրահնչիւն քնարի թիկերովն և սրտաուռ նուագներովն կ'զեղ-

գեղէ նորա փարեղի անունը, և թանկագին մարգարիտներով Հայաստանի համար յաւերժական փառաց պսակներ կ'յօրինէ. ո՛հ իցէր արդեօք և ամենեցունցս հանդիպել այն ցանկալի երջանիկ աւուրնս

Ասացէք կաղաչեմ, արդեօք մարդիկ առհասարակ աշխարհիս մէջ ի՞նչ բանով այնքան պատկառելի զգալի կարող են լինել և միանգամայն բարերար հանդիսանալ թէ յատկապէս իւրեանց ազգայնոց և թէ ընդհանրապէս մարդկութեանը և զնոսա բարւոք քաղաքակրթութեան հասցնել. ոչ այլ ինչով, եթէ ոչ իւրեանց չքնաղ պանծալի մեծագործութիւններովն, նորանոր հանձարաւոր գիւտերով, զանազան արհեստներով, զորս կընորհէ մարդոյս բանական անմահ հոգին և Աստուածաձիր հանձարը, որոյ զօրութեան և ներգործութեան ճարտարութեամբն քննելով բնութեան մէջ եղած զանազան գաղտնիքներն՝ այնուհետև մեծամեծ օգուտներ կընձևեն ազգութեանը և մարդկութեանը, և ահա այսօրինակ անմահ բարերարութիւններն՝ զորս տեսնելով մարդիկ՝ սիրայօրգոր ըստ ինքեանց կ'լինին և նոցա արժանայիշատակ գործքերը ազգութեան և մարդկութեան մտաց մէջ դարաւոր ժամանակաւ անմոռանալի յաւերժականութեամբ անմահացնելու դիտմամբ ի զիր արձանացուցանելով ի լոյս ընծայել, նախ իբրև երախտադիտութիւն նոցա բազմադիմի բարերարութեանցն, և երկրորդ նմանիլ նոցա գովելի գործոցն և նպատակացն, որոց և գեղեցիկ շաւղացն հետևելով և իմ՝ ձեռնամուխ եղէ այս փոքրիկ երկասիրութեանս (որոյ մէջն կնկատուին արժանայիշատակ չքնաղ մեծագործութիւնք, կրօնից և աստուածապաշտութեան սխրալի հանդէս նախնի վեհափառ Տիրանց մերոց, որոց երանելի կեանքերն, անմահ անուններն թուահամարաւ կտեսնուի ի վերջընթեր գրքուկիս պատմական ծանօթութեան մէջ), ոչ թէ այնու դիտմամբ՝ այն չքնաղ անձանց դասակարգն համաթուիլ կամ մասնակցիլ նոցա յատկացեալ փառացն և արժանաւոր դրուատանացն. ոչ երբ'ք այլ եթէ Հայաստան աշխարհի փոշիացեալ հնութեանց տաճարին վերանորոգութեան ներկայ կամ ապագայ յոյս մի կայ, ևս այժմն իսկ այն վերանորոգութեան նուիրական Տաճարին փոքրիկ բեկոր մի նուիրած լինիմ, յուսալով որ՝ մեր Հայ եղբարք սիրով կընդունին այս իմ անակնկալ ծառայութիւնը:

1 գեղ. 2 պսկ. 3 սանդղ. 4 բև. ո. 5 խուշ. 6 մու. բջ. 7 եղև. կն. 8 սպ. 9 ջա. 10
 սպ. տե. 11 սի. ճ. 12 բի. 13 սու. բ. 14 լ. ղ. 15 շ. 16 եղ. 17 սու. 18 հա. 19 սր. ծ

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՅՐԻ ՎԱՆԻՑ

ՍՐԲՈՅՆ ԳԵՂԱՐԴԱՅ

Մեծահռչակ Մենաստանն Այրի 1) Վանից Արբոյն
Գեղարդայ 2)՝ որ մեր նախնի վեհափառ Տերանց և
պայազատ իշխանաց հրաշալի մեծագործութեանց մէկն է,
իւրեան զեղեցկաշուք և զեղեցկատիպ վիմարդեան կրա-
մած շնուածովն՝ իրաւի ջերմեռանդ և մեծահաւատ
հայրենասիրաց ակնախտիղ կհանդիսանայ, կառուցուած է
Գառնոյ 3) երբեմն զիւղաքաղաքի արևելեան հիւսիսային
ձորամիջին մի և կէս ժամ հեռաւորութեամբ Գառնիէն.
ինչպէս տաժանակիր աշխատութիւնից կհասկացուին՝ ըս-
կիզքն Մենաստանի տեղն եղել է խիստ դարուփոս և անյար-
մար, բայց երբեմն ապառաժների խրթին թանձրութիւն-
ներն հարթելով, երբեմն դարուփոսներն լցնելով ու կրաշա-
ղաղ բարձրացնելով հաւասարած են գետինը, որ այժմ
հարթայատակ և վայելուչ կերևի. շրջապատուած է սե-
պացեալ բարձրաբերձ լեռներով, քարաժայռերի զլիններն
կարծես թէ բնութիւնն իւր ամենիմաստ գիտութեամբն
գիտմամբ զարդարել է հիասքանչ ճարտարարուեստ բուր-
գերով, կարակնակերտ աշտարակներով ու սրածայր կո-
թողներով, որոց առաջին՝ մարդկային հնարակերտած
Ազիպտական բուրգերն, կոթողներն և այլ շէնքերն, որոնք
անհամար ժրաջան արհեստաւորաց ձեռքերով դարաւոր

Ժամանակեայ անդադար աշխատութեամբ հազիւ գլուխ
 եկած են, և հաստատութեան ու տեղականութեան մա-
 սին յաւիտենականութեան կարգն անցած զերկնք կրկար-
 ծէին, այն իւրեանց խրոխտապանծ բարձրայօն գոռոզու-
 թիւններն նուաստացուցած խոնարհացնելու են: Ենաս-
 տանի հարաւային կողման պարսպի տակից կանցնի եղե-
 մարուզիս Ազատ Ա) գեան, որ մերձակայ և հեռաւոր լե-
 բանց ձիւնապատ գագաթների գողաւոր տեղերի և դա-
 բանակալ խորշերի հոսանուտ երակներից բղխելով՝ այն
 բարձրաբերձ գագաթների նեղ նեղ ջրանցքների միջից
 խոխոջանաց ձայներ հանելով՝ կիջնի դառ ի վայր լեբանց
 ստորոտը, որոց և խառնուելով բազմակնկան ականակիտ
 վտակաց և աղբերց քաղցրահամ ջուրերն, կձեանայ սոյն
 կարկաջահոս գեան, և գեղածիծաղ յաւէտ յառաջ խա-
 ղարով կինդանական սնունդ կպարգևէ արդաւանդաբեր
 անդաստաններին. այս գետից նաև դուրս կուգայ առատօ-
 րէն « Աարմրախայտ », ազնիւ ձուկն. իսկ տեղւոյս օդն է
 յոյժ առողջասուն, կինդանապարգև և զովարար. նմա-
 նապէս դարնան ժամանակը շատ զուարճալի է տեղւոյ բա-
 րեվայիլուչ դրութիւնը, ըստ որում դէմ յանդիման խո-
 բաձորին ապառաժների և քարաժայռերի երեսներն կտես-
 նէք լցուած սաղարթազուարճ պտղատու և անպտուղ
 ծառերով միմեանց գրկախառնած, թէև ծառերն անա-
 բուկետ են, սակայն խիստ սխրալի են և աչաց հայելոյ յոյժ
 հաճոյական. նա մանաւանդ, երբ զիշերային պահը կսկսի
 բաժանուիլ և կձագէ լուսափայլ առաւօտը ու քաղցրա-
 սիւզ հովը կշնչէ իւր անուշահոտութիւնը, թռչնոց ե-
 բամբն յափշտակուած բնութեան այս անմահական պար-
 գևաբաշխութիւնից, ծառերի ոստոց վերայ բազմած կըս-
 կսին միմեանց հետ ներդաշնակութեամբ մանեղ ի պարեր-

գուժիւն և ի հրաշալի նուազ սիրալիր, կարծես թէ քաղ-
ցըր մեղեդեաց և երաժշտական պէսպէս ձայներով նոր
օրհնութիւն կեղանակին Ամենակալ Արարչապետին, ո-
րով արդարև բաւական իսկ է տարազիր եղած մարդոյ
փարատել իւր ամենայն սուգն և տրտմութիւնն: Արդ՝
այժմ մեր խօսքերն կարելի իմն խորին պատկառանօք ուղ-
ղենք դէպի Տէրունեան Տաճարն, որ է տեղի սրբութեան
անաղօտ փառաց Աստուածութեան, դէպի Տէրունեան
Տաճարն ասեմ՝ որով այժմ մեր նախնի պայազատ իշխա-
նաց Աստուածահաճոյ առաքինութեանց սխրագործ հան-
դիսի պանծալի յիշատակներն դարուց ի դարս խնկելի
օրհնութեամբ կքարոզին յաւիտեան, և որոց ցանկա-
լի անուններն այժմէն իսկ կգանուին երկնային յիշատակա-
րանաց մէջ անեղծանելի դրոշմած:

ՎԱՆՔ ՍՐԲՈՅՆ ԳԵՂԱՐԴԱՅ:

Ապաքէն, ինչպէս ի վեր անդր յիշատակեցինք, Գե-
ղարդայ մեծահոգակ մենաստանի շինութիւնն է յոյժ
չքնաղակերտ և հոյակապ, և ըստ ամենայնի կրօնաճ-
կաճոյ Գաղից, որոց շարապասութեանց մէջ ակներև
կտեսնուի արհեստի ճարտարութիւնը. կառուցած է սա՝
խաչաձև, առանց սիւների, միայն չորս միանման և միակ-
ցուրդ որմնասիւններով, ամեն մի որմնասիւնը եռակարգ
հատուածաձև իբր բաժանած, միջին կարգինը աւելի բա-
րակ և նուրբ, իսկ երկուքը յար և նման միմեանց. վերին և
ներքին խարխոսներն քառանկիւնաձև են, բայց անդ-
րուադ. սոցա վերայ ձգած է բոլորակ կամարներ և բարձրա-
ցուցած է փառաւոր սրածայր Աթոռղիկէն, որ ունի ու-

Թըն նեղ և երկայնաձիգ լուսամուտներ. իսկ Տաճարն
 ունի վեց լուսամուտներ, երկուքն արևելեան կողմն մի-
 մեանց կից՝ որտեղ է և աւագ խորանն, երկուքն արևմուտ-
 քը, որոնք կբացուին ընդարձակ Դամատան մէջ՝ մին հիւ-
 սիս, և մինն հարաւ, և բացի հարաւային լուսամտէն՝ որ է
 մեծադիր և քառանկիւն՝ մնացեալներն են նեղ և եր-
 կայնաձիգ. ունի երկու դռներ, մին կբացուի դէպի արև-
 մուտք, ընդարձակ Դամատան մէջ, և մին հարաւ դէպի
 դուրս: Տաճարի միջին տեսքը զրեթէ առանց քանդակա-
 գործութեան է. բացի աւագ խորանէն, կան յաջմէ և
 յահեկէ երկու կամարայարկ խորաններ ևս, որոց դռներն
 դէմ՝ առ դէմ կբացուին աւագ խորանի բեմի վերայ և չորս
 աստիճան սանդղով կբարձրացուի բեմի վերայից նոցա
 մէջ. նոցա ներքնայարկերն երկու աւանդասներն են, ու-
 նին իւրաքանչիւրն մէն մի փոքրիկ լուսամուտ, արևելեան
 կողմն դէպի դուրս, և ներքնայարկ աւանդատների դռներն
 կբացուին դէպ արևմուտք՝ Տաճարի մէջն: Աւագ խորանի
 կիսաբոլոր որման վերայ կան երկոտասան ծաղկենկար
 քանդակագործութեամբ կամարաձիգ և սիւնազարդ շք-
 ջանակներ, որոց մէջն՝ ինչպէս կերևի՝ երանելիքն ցանկա-
 ցել են առաքելոց պատկերներ քանդակագործել կամ նկա-
 բել, և սոցա վերայից դարձեալ գիղեցկաքանդակ կամար
 է բոլորած. յար և նման սոցա ձևակերպութեանցն է
 բեմի ճակատն, և սալայատակից մինչև բեմն հինգ աստի-
 ճան սանդղով կելանեն: Յետի դասու յաջմէ և յահեկէ
 կան դարձեալ երկու կրկնայարկ խորաններ. դէպի վերնա-
 յարկ խորաններն կբարձրացուին վեց աստիճան որմնա-
 մած սանդղով, զոր Տաճարի ամայութեան ժամանակը
 անօրէն Պարսիկք կիսով չափ կտարել են. սոցա դռներն
 միմեանց հանդէպ կբացուին՝ Տաճարի մէջն. ձախակող .

մեան կրկնայարկ խորանաց փոքրիկ լուսամուտներն կրացուին հարաւ դուրսն. իսկ յաջակողմեան վերնայարկինը հիւսիս դէպի դուրս, և ներքնայարկինը դէպ արևելք Տաճարի մէջն. հիւսիսային որման մէջ՝ սրբանուէր աւազանի տեղն միայն է յատկացուցած, բայց ոչ վիմափորած, ուր հնար լինի կատարել Մկրտութեան սրբազան խորհուրդն: Տաճարի միջին բարձրութիւնը սկսեալ սրածայր կաթուղիկէի բուն միջակետիցն՝ ուր է հրաշաքանդակ պատկեր Հօր Աստուծոյ, մինչև ցյատակն եկեղեցւոյն է երեսուն և ինն կանգուն. երկարութիւնն՝ Աւագ խորանի բեմի առաջէն ցարևմտեան դուռն՝ որ կրացուի ընդարձակ Ճամատան մէջ, է տասն քայլ, իսկ լայնութիւնն՝ հիւսիսէն մինչև հարաւ՝ է տասն և մի քայլ. նմանապէս կրկնայարկ խորաններն հաւասարաչափ մեծութեամբ ունին երկու քայլ լայնութիւն, երեք քայլ երկայնութիւն և չորս կանգուն բարձրութիւն:

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԲ ՏԱՃԱՐԻՆ Ի ՆԵՐՔՈՒՍ:

Աւագ խորանի հիւսիսային որման վերայ:

“ Հնորհին Աստուծոյ, ես Պռոշ 5) իշ
 “ խան որդի Ալասակայ 6) յազգէն խաղբա-
 “ կայ գանձագին արարի ի տերանց աշ-
 “ խարհիս սուրբ ուխտս Այրի վանից լե-
 “ բամբք և դաշտաւք և ամենայն կազմու-
 “ թեամբ որ կայր ի սմա
 “ ոսկի և արծաթ խաշ և պահարանս, սը-
 “ կիհք բուրվարք և քշոցաւք շինեցի եկե-

“ ղեցիս և կանգնեցի սուրբ նշանքս և յար-
 “ մարեցի գերեզմանատուն ինձ և ազգի
 “ իմոյ յաւիտեան և տուի ի սպասաւորու-
 “ թիւն սրբոցս այս հալալ գանձագին գե-
 “ ղըն Օողջաբեր զՆերդաղն և ՃՌ սպ-
 “ այլ եթէ յիմոց ազգէ կամ յաւտարաց *)
 “ զիմ ոսկով գնած հայրենիքս ի այս սրբո-
 “ ցրս հանել ջանայ զինչ և իցէ պատճա-
 “ ռաւք զիմ անդարձս այլոց ետ դարձանէ
 “ հանեալ լիցի այնպիսին յատենէն Մս-
 “ տուծոյ և որոշեսցի յարդարութենէ սուրբ
 “ հաւատոյս և առցէ զբաժին Յուդայի . .
 “ . . . ազ . . . ի վանից այս բանքս անջինջ
 “ արձանագրելի որ խոստացան Օտակին
 “ պատարագ և տարին անխափան կատա-
 “ րեն զյիշատակ մեծ պարոն Պռոշի զար-
 “ մից և զաւակաց նորա յաւիտեան ի թ.
 “ 21, Բ ” :

Վ չէրին արշանագրութեան ներքեան :

“ Վամաւն Մստուծոյ ետ տղայ Վրիգոր 7)
 “ որդի Վ խիթանկայ միաբա-

(*) Աստղանիշ բառից ցփիրջ պարբերութեան՝ որ է Հայկական տարեթիւն, իբրև առանձին հատուած փորագրած է յաջակողմեան վերնայարկ խորանի զրան ճակատին, ինչպէս տառերի ձևակերպու- թիւնը կհաստատէ նորա իսկական հատուած լինելն :

“նեցայ սուրբ ուխտիս Այրի վանից
 . . . և սպասաւորք սորա խոստացան Ա.
 “քառասունք Ղրիգորին . . . տէր
 “տուբկան կամ խափանէ” :

Ատօ խորանի հարստային որման վերայ:

“Կամաւն Աստուծոյ ես Հասան 8) որ-
 “դի Ա խաթանկայ 9) թողն մեծին Սմբա-
 “տայ թագաւորազին միաբանեցայ սուրբ
 “ուխտիս և ետու պատուական աւետարան
 “յաւիտենական և Սպասաւորք սորա խոս-
 “տացան ի տարին ժամաւք Պատարագ
 “աւագ Օւտկին. Ն. ինձ. Ղ. իմ մաւրն
 “Նանային. Ռ. Ռուգքանայ կենակցոյն ի-
 “մոյ որ խափանէ ՅժԻ, հայրապետաց նը-
 “զովեալ” :

Աջակողմեան աւանդաւորան որման ճակարի վերայ:

“Աս Ասխաթան շինեցի զխորանս և
 “սպասաւորք սորա խոստացան ի տարոջն
 “Ղ. աւր ժամ, աւր Ա. ինձ, և աւր Ա. իմ
 “ճնողացն, աւր Ա. յեամկանն և մի' որ իշ-
 “խեսցէ խափանել” :

Այս վերնոյն խաչերէ վերեւ:

“Քրիստոս ողորմեա կարապետին Ղը-
 “րիգորին և ճնողացն և եղբարցն ամէն” :

Խաչերի ներքին:

“ Կամաւն Լստուծոյ ես Գոհարս . . .
 “ դուստր պարոն Սարգսի Մեծ և ան-
 “ ճանց ետու. Կ. դահեկան և Սպասաւորք
 “ սորա խոստացան ի տարին Գ. աւր
 “ ժամ , , : ”

Շեքիսային սրճան վերայ Տօր Եւստանին:

“ Կամաւն Լստուծոյ ես Գրիգոր յա-
 “ ռաջնորդութեան Չաքարիայի միայնա-
 “ ւորի ետու Յ. դահեկան ի սուրբ Կա-
 “ թուղիկէս և սպասաւորք ցանկացան տա-
 “ րին Բ. ժամ որ ստացայ երիս խորանս
 “ սուրբ պս . . . Լստուած ողոր-
 “ մի Գրիգորին և ծնողացն ամէն , , : ”

Յեպի դաստ- յաջանողէան վերնայարի խորանի հարասային
 սրճան վերայ:

“ Ես Գրիգոր և Լուսիտս տուաք ի
 “ սուրբ Կաթուղիկէս ՃՈՒԻ. դահեկան և
 “ շինեցաք զխորանս զայս և Սպասաւորք
 “ սորա խոստացան մեզ ի տարոջն Չ. աւր
 “ ժամ. Ե. Գրիգորին. Ե. Ա. Վահրամին և Ե.
 “ Գիղովին , , : ”

Նոյն որման վերայ վերին արձանագրութեան փոքր ինչ ներբան:

«**Աման ***) **Ատուծոյ ես Մամբա մի-**
 «**արանեցայ սուրբ ուխտիս ետու ի. դա-**
 «**հեկան և խոստացան ի. աւր ժամ Ա. ինձ**
 «**Ա. իմ որդւոյ և հաւր Պողին**»:

Չախնդիւթեան ասանդաստան դրան ճակատի վերան:

«**Աման Ատուծոյ ես Ատում և ա-**
 «**մուտին իմ Արքայ միաբանեցաք սուրբ**
 «**ուխտի Այրի վանս և տուաք ընծայ զիմ**
 «**տունն որ յԱրեան է և Սպասաւորք սորա**
 «**խոստացան ի տարին Օ. աւր ժամ. Պ.**
 «**Ատումայ Պ. Արքային**»:

Փոքր ինչ ներբան ինչև դրան ճակատ:

«**Աման Ատուծոյ ես Ռմեկս ետու**
 «**Ա. դահեկան ի սուրբ ա. . է տվի որ**
 «**նորոգեցին Այրի վանաց համար ի. ի**
 «**Ա. անքս Սպասաւորքս խոստացան ի տա-**
 «**րոջն ի. աւր ժամ Ա. Ռսկեհատին և Պ.**
 «**ինձ. կատարիչք Ա. արդաշինեցի զմի խո-**
 «**րանն և զհնձանն որ է մերձ իւրեանցս և**
 «**զՎորձնուտի այգին և տվի սուրբ. ուխտս**

(*) Սորա վերևի մի արձանագրին իսպառ եղծուած լինելով՝ կարդալն ինձանից անհնարուոր եղաւ:

« Լ քնակիչք սորա ետուն ի տարոջն Բ.
 « աւր ժամ. Օ. աւրն ինձ Ե. իմ հաւրն
 « Ստեփաննոսին Ե. Նասխաթունին ա-
 « մուսնոյն իմոյ որ խափանէ զժամքս դա-
 « տի ի Քրիստոսէ, » :

« Ես Մխիթար տվի Ի. դահեկան և
 « սպասաւորք սորա խոստացան ի տարին
 « Ե. աւրն ժամ ի սուրբ Սարգսի տաւնին
 « որ խափանէ դատի ի Քրիստոսէ, » :

« Ես Ա. ահրամս որ շինեցի զխորանս և
 « սպասաւորք սորա խոստացան ի տարոջն
 « Գ. աւր ժամ, Ե. աւր Ա. ահրամայ և աւր
 « մի իմ ծնողաց և մի աւր Ռուզուքանայ
 « մի ոք իշխեսցէ խափանել, » :

Հարասային որման վերայ դէպ է յախտիողմն Կրթան:

« Ես Մխիթարս ետու Զ. դահեկան
 « և սահմանեցին ի տարոջն Գ. աւր ժամ,
 « Բ. աւր ինձ Ե. աւր Թուրանին Ե. աւր
 « Գոհարինոս, » :

Նոյն Կրթան դէպ է յախտիողմն:

« Ես Ռուշունս միաբանեցայ Սուրբ ուխ-
 « տիս ետու Զ. դահեկան և թափեցի ըզ-
 « Գառնոյ խոպանն յիշատակ ինձ և ծնո-
 « ղաց իմոյ ով հանէ յեկեղեցոյս դատի

“ Աստուծոյ և սպասաւորք սորա խոստա-
 “ ցան ի տարին Գ. աւր ժամ, Ե. ինձ, Ե.
 “ Խաչատրոյ, Ե. Եմիտոնն Ե. Ա՛հճրամին ”:

Յեպի Դասոս — Յախակողման վերնայարի խորանի հիւսիսային
 որման վերայ:

“ Ես Սուքայս որդի Յովհաննիսի ետու
 “ Ի. դահեկան և Սպասաւորք սորա խոս-
 “ տացան ի տարոջն Ե. աւր ժամ որ խա-
 “ փանէ դատի ի Բրիստոսէ, ամէն ժամն
 “ Յովհաննիսի Եւազ Ե. շաբաթի աւրն |
 “ Կամաւն Աստուծոյ ես Ա՛արդ էրէց որդի
 “ աւազ Երիցոյն շինեցի զխորանս ար-
 “ դեամբք իմով և Սպասաւորքս սորա խոս-
 “ տացան ի տարին Գ. աւր ժամ Ղրա-
 “ գալուցին. Գ. աւր ինձ, Ե. իմ հաւրն որ
 “ ոք խափանէ . . . ”:

ԱՐՏԱՒԻՆ ՏԵՍՔ ՎԱՆՈՒՑ ԳԵՂԱՐԳԱՅ.

Հոյակապ Տաճարս՝ զոր կառուցած են բովանդակ
 յղկեալ կարմիր քարից, իւր արտաքին դրութեան մէջն
 երևելապէս է խաչաձև, յոյժ գեղեցիկ և չքնաղակերտ,
 մանաւանդ փռուահեղ Աթուղիկէն, որոյ բոլորաձև լայ-
 նանիստ շրջապատն մինչև վերին կամարն, որ տեղից կրս-
 կրսի բոլորչի սրածայր զմբէթն, շքեղազարդած է շղթա-
 յաձև ծաղկենկար քանդակագործ գօտիներով ևս և վեշ-
 տասան անկիւնաւոր կամարաձիգ և սիւնազարդ շրջանակ-

ներով, որոց ութիցն միայն՝ մէջ առ մէջ կրացուին նեղ
 և երկայնաձիգ լուսամուտներ, բոյց այդ շքանակների
 կամարաց և լուսամտից գլխներին և թէ անկիւնների
 մէջն կտեսնուին զանազան արհեստական հիանալի քան-
 դակներ, զոր օրինակ՝ մարդոյ զլուխ, աստղանիշ և շուշա-
 նաձև ծաղիկներ, վարդեր, ողկոյզներ խաղողոյ, սաւառ-
 նաթև արծուի մագիլներովն բարձրացուցած մի գառն,
 թռչունք, նապաստակ, եզան զլուխ ևլն. նմանապէս Աս-
 թուղիկէի երկաթի խաչի պատուանդանի չորս կողմն գե-
 ղեցիկ պատկերներով քանդակագործած է, զոր օրինակ՝ ա-
 րևելեան հիւսիսային կողմերն մարդկան երկու պատկերներ
 են կիսով չափ, հարաւայինը քառաթև հրեշտակ, իսկ ա-
 րևմտեանը՝ երկգլխեան սաւառնաթև արծուի, և կողմնա-
 կան խաչաձև թևերի իւրաքանչիւրոց ծայրին կան փոք-
 րիկ զանգակատան նման քանդակած քարեր՝ գլխներին
 երկաթի խաչեր: Յոյն այս հրաշափառ Տաճարս՝ որոյ
 միջին տեսքը ստորագրած ժամանակս յիշած եմք, ունի
 երկու դռներ, մին դէպ արևմուտք ի ներքուստ՝ որ կրա-
 ցուի ընդարձակ Ժամատան մէջ, և մին հարաւ դէպի դու-
 րըս. հարաւային դրան արտաքին տեսքը գեղեցիկ քան-
 դակագործութեամբ դրուագած են միմեանց վերայ եկած
 սիւնազարդ կամարներով, մանաւանդ բուն ձակատը,
 որոյ վերայ հիանալի արուեստակերտութեամբ քանդակած
 են հինգ հատ սաղարթագեղ խաղողոյ որթեր, որոց և
 իբրու պատուաստած լինելով նռնենիք, երկոցունց հա-
 սունացած քաղցրաճաշակ աղնիւ պտուղներն տերեւա-
 զարդ ճիւղերից զոյգ զոյգ կախուած՝ զերնք խիստ հա-
 ճոյական կրնձայնն տեսողներին, և որովհետև այժմ՝ դը-
 րան գլխին փոխանակ զանգակատան շինած է երկաթի
 թիթեղից կիսաբոլոր ծածկոյթ, ուստի խաղողոյ որթերն

կմնան ծածկութի ներքոյ, զորս նորա տակէն միայն կարելի է տեսնել. բայց զբան վերին քառանկիւնաւոր քանդակագործ շրջանակի միջին կողմն՝ որ տեղ է արձանագիր յիշատակի, յաջ և յահեակ կան երկու կտցար թռչուններ՝ մէկի գլուխն կտտրած, և սորա բարձրն է հարաւային քառանկիւնաւոր մեծ լուսամուտն, որոյ յահեակ կողմն կան մի հատ մարմարոնեայ փոքրիկ խաչ անթուական արձանագրութեամբ և մի հատ արևու քանդակագործ ժամացոյց. իսկ լուսամտի գլխին կան երկու հատ ահարկու սոսկալի առիւծ և ցուլ կենդանիներն, առիւծը իւր զօրեղ ձեռքերն ցլու ուսոց և մէջքին վերայ դրած՝ խորտակել կսպառնայ, իսկ ցուլն իւր սրածայր եղջիւրներն անցուցած առիւծոյ փորոյ տակն շրջել կըջանայ. ինչպէս հարաւային որման մէջ յաջ և յահեակ դրանը, նրմանապէս արևելեան որման մէջ կան երկու երկու բարձրադիր ծոցացած սիւնաձև խորշիւր գրեթէ փոքր ինչ անհաւասար որմոց բարձրութեանցն. գլխներն գեղեցիկ ծաղկենկար օխաւեղազէս *) կամարներով. նմանապէս հաճարի բոլոր որմոց վերին ելերքն մանրածաղիկ նկարներով զարդարած են:

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԷՔ ՏԱՃԱՐԻՆ ԱՐՏԱՔՈՒՍՏ.

Հարտայնն գրան երկաթի Ռեկեզից Չաճկոնի վերն
կամարի մէջ:

« Կամաւն Լստուծոյ ես մի թորոս մի-
« արանեցայ սուրբ ուխտիս տվի Ղ. դա-
« հեկան խոստացան Ե. աւր ժամ », :

(*) Սաչաղ:

Նոյն դրան Կառանկէնաւոր շրջանակէ մէջ՝ որպէս էն լեռնա-
նոց պատկերք :

« Կամաւն Եստուծոյ ես Սուէ որդի
« Թաղայի յազգէն Չիթաղեանց 10) քաղ-
« քէն Թիֆլիսու նորոգեցի զՎաթուղիկէս
« յիշատակ ինձ և Թաղային և Բէկի Սուլ-
« դանին և ամուսնոյն իմոյ Գարեջանին և
« որդւոյն իմոյ Ստեփաննոսին եղբարցն ի-
« մոց Օւլիին և Օւրապին և ամուսնոյն
« իմոյ Գինազն և որդոյ Թաղայի և Տան-
« գուցելոցն ի Քրիստոս Պապքան և կա-
« խեցի արծաթէ կանթեղս սուրբ Գեղար-
« դին և ետու զխարձ նորա Տանապազ
« վառ պահեսցեն. [ԹՎ. ՌՃՎ.] » :

Սոյն արշանագրո-լեան վերին :

« Ենորճիւ ամենազօրին Եստուծոյ եր-
« րորդ անգամ նորոգեցան տանիքս Եյրի
« վանիցս սուրբ Գեղարդայ Տանդերձ եր-
« կոքումբը զմբէթիւք տրօք Լուսաւորչա-
« կան Հայոց Ժողովրդականաց և բազմա-
« ջան աշխատութեամբ վանաճօր Միքայէլ
« վարդապետի Չամօյեանց Տիփսիսեցւոյ, որ
« և գնեաց յօգուտ վանիցս իւրով*) սեփա-

(*) Իսպառ. ստուծիւն Տամարկու. է նորա սեփականութիւն լի-
նելն, այլ ինչպէս Սինօղի գործքերէն յայտնի կտեսնուի՝ վանուց ար-
գեամբն է գնած :

“կանութեամբ զՎողդ գիւղն ընդ միոյ ջը-
 “րաղացի, թուին Հայոց ՌՉԵ. յամի
 “Տեառն 1855”:

Հարասայնի Գրան յազահողեան Ժոյացած սիւնայն Խորշի
 ներքին կողմն:

“Կամաւն Աստուծոյ ես տէր Յովսէփ
 “միաբանեցայ սուրբ ուխտիս ետու Ռ. սպ.
 “և սպասաւորք սորա խոստացան ի տա-
 “րին Ե. ժամ”:

Հարասայնի կողման Բուրշի Բորշի Լասանայի Գանն:

“Որդ և ի շարս թուէաք ի սուրբ ե-
 “կեղեցւոյս ՃՌԻ դահեկան և Սպասա-
 “ւորք սորա խոստացան ի տարոջն Գ. ա-
 “ւրք ժամ, Գ. ինձ, Գ. շաբաթի աւրն Աս-
 “տուծոյ”:

“Աս Մխիթար որդի Գրիգորի ետու
 “ի սուրբ կաթուղիկէս զՎ. ժանն փոզ
 “ձթահանք և Ծ. դահեկան և Սպասա-
 “ւորք սորա տուին ի տարին Գ. աւր ժամ
 “Բ. աւր խալուփին և Ա. աւր ժամ Յով-
 “հաննիսին և Ա. աւր Մխիթարա որ ըզ-
 “խորանս շինեաց”:

“Աս թորոս ետու Խ. դահեկան և ըս-
 “պասաւորք սորա տվին Ա. աւր ժամ յա-
 “նուն իմ կատարեն”:

“Ես Տիրատուր ետու խ. դահեկան ի
 “հաւգոյս և սպասաւորք ի տարին Ռ. աւր
 “ժամ անեն ինձ ,” :

Հարտայնն դրան յախակողմն :

“... ցի ետու Ա. դահեկան ի սուրբ կա-
 “թուղիկէս և սպասաւորք սորա խոստա-
 “ցան տարին ինձ Ն. աւր ժամ . . մամերին
 “այգոյն. Գ. աւր Ը. աւր Հազարդեղին և
 “Ը. աւր Ըղունեկան ,” :

“Թաղաղնոյն և աշխարհակալ Ըթա-
 “բէկ Իվանէի 11) և արեան հարազատի
 “իւրոյ տիեզերակալին զաւագ Սարգիս ա-
 “միր սպասաւարին և որդոյ նորին Ըւագին
 “և Շահնշահի որ առի Աայինով և Աայ-
 “ծունով մինչի ի յոկանա և մինչի ‘Նա-
 “խիճեան և անտի մինչև Աարս Ըստու-
 “ծոյ աւգնութեամբն և ապա եկի ի սուրբ
 “ուխտս ի յայս եկեղեցիքս և զսուրբս և
 “ինձ անուշ թուեցաւ յիմ անուն արարի
 “զիմ յիշատակ վերագրեցի և ետու Ռեր-
 “դաղն սուրբ Աթուղիկէիս լուսացուի և
 “ով ոք հակառակիցի սևերես զայ և ե-
 “րից սուրբ ժողովոյն նզովեալ և յԸս-
 “տուծոյ ամէն ,” :

Ծոցա-որ խորշի ծոցն:

« Ամանն Աստուծոյ ես խորինշահ ամու-
 « սին Օգարէի տն. թիղան միաբանե-
 « ցայ սուրբ ուխտս Այրի վանից և տո-
 « ւաք երկու սկիհք, մէկ բուրվառ, մէկ
 « կանթեղ արծաթի և այլ արդիւնք Սպա-
 « սաւորք սորա խոստացան ի տարոջն Գ.
 « աւր ժամ », :

Արեւելեան հոգման հարստային խորանի որման վերայ Ռիմանց
 կնց:

« Ես Աբրահամ թոռն Աբրահամու որ-
 « զի քեռ Մարկոս վարդապետի շինեցի
 « զխորանս հալալ արդեամբք իմովք և
 « թագորաքայլին ծովն մեծ լրին որ ի
 « Գառնի և Սպասաւորք սորա խոստացան
 « յամենայն ամի պատարագել զԲրիտոս
 « Գ. աւր յանուն իմ, Ա. ինձ, Ա. Մարկո-
 « սի, Ա. Բարսեղին », :

« Ես Պետրոս շինեցի զներքին խորանս
 « յարդար գոյից իմոց և սպասաւորք սորա
 « սահմանեցին ի տարոջն թ. աւր ժամ.
 « Բ. Խաչատրո, Բ. Յակոբա, Բ. Պետրոսի,
 « Ա. Վարդեճերին, Ա. Սարգսի Ա. Մուկին », :

« Ես Խաչատուրս զիմ այգին . . .
 « ետու ի սուրբ եղբայրանոցս և սոքա փո-

«խարէն հատուցին ինձ ի տարին Ռ. աւր
«ժամ Ը. աւր ինձ և Ը. աւր իմ ծնողա-
«ցըն որ խափանէ դատի», :

«Ես Ստեփաննոսս ետու ի սուրբ Աա-
«թուղիկէս Խ. դահեկան և Սպասաւորք
«սորա խոստացան ի տարին Ռ. աւր ժամ,
«և ինձ Ը. Պետրոսի եղբաւրն իմոյ», :

«Ես Համազասպ ետու սուրբ եկեղեցիս
«Խ. դահեկան և Սպասաւորքն ետուն ի
«տարին Ռ. աւր ժամ ինձ», :

«Ամակցութեամբ ամենայն եղբարց
«հաստատեցաք ի տարոջն Ռ. աւր ժամ
«Բախտոս դարբնին աւր Ը. ժամ Գրամ-
«կանն աւր Ը. Շատերոյն», :

«Ես Ալարդաշահ ետու սուրբ եկեղե-
«ցոյս Ծ. դահեկան և պարգևեցին ինձ
«Ռ. ժամ Ը. աւր Սատատին, Գեղչուռե-
«նաց ստացա Ռ. աւր ժամ Ը. ինձ Ը.
«Շահկանն Ռ. աւր Ջուռնդին Ը. աւր
«Ջուրջին . . . », :

«Ամաւն Ըստուծոյ ես . . . նիկս
«Խ. դահեկան ետու խորանս և սպասա-
«ւորք սորա խոստացան ի տարին Ը. ժամ
«Գ. աւր ժամ Բիբային Ը. կանց նոր . . .
«Հ. դահեկան ետու սուրբքս Ը. աւր ժամ
«սո . . . իմ պապին Ը. աւր Սինանին Ռ.
«աւր . . . դաննոա :

Երևելեան հողման թոյացած սիւնայե խորշի վերին ծայրը:

“Ես Յակովբ աշակերտ Առւմիտասին
 “ետու Ա դահեկան և խոստացան Գ աւր
 “ժամ Ե, աւր Յակոբայ Ե Սիմէօնին Ե
 “Գաբրիէլին կատարիչք աւրհնին *) յԱս-
 “տուծոյ:

Երևելեան Ե-ագ խորանի որման վերայ միջեանց կնց:

“Ես Հազարդեղս և Առւմիտասս տո-
 “ւաք ի սուրբ ուխտս Ա դահեկան և ըՍ-
 “պասաւորք սորա ետուն ի տարին Ե աւր
 “ժամ Ի աւրն մեզ Ե Եսլանին ի տաւ-
 “նի Քառասնիցն որ խափանէ դատի ի
 “Քրիստոսէ Ե աւր Գոհարին կատարիչք
 “աւրհնին որ ետ Ի դահեկան:

“Ես Սարու ետու Ի դահեկան և ըս-
 “պասաւորքս խոստացան Ի աւր ժամ
 “ես Ոսկի ետու Ի դահեկան և խոստա-
 “ցան Ե աւր ժամ:

(*) Ինչպէս հարաւային՝ նոյնպէս և արևելեան որմնց վերայ արտա-
 քուստ կան հատկաւ անխմաստ արձանագրութիւններ, զորս բերած
 են զանազան քանդուած շէնքերից և տաճարի շինութեանը պիտո-
 յացուցել, և երբեմն Տաճարն վերանորոգելով՝ ի տեղիս տեղիս հին
 արձանագրութեան քարերն՝ է որ տեղափոխած են և է որ կիսով
 չափ քարը կտորելով ու արձանագրութիւնն տաշելով՝ գլխի վայր
 դրել են որման մէջ՝ ինչպէս որ յարմար է եղել շինութեանը, մէք
 զայնս երբէք չ'զրեցինք:

“Ես Հաւրքուրս ետու Ի. դահեկան և
 “խոստացան Ե. աւր ժամ:

“Կամաւն Ետուծոյ ես Մանուչարս մի-
 “աբանեցայ սուրբ ուխտիս ետու Ի. դա-
 “հեկան և խոստացան Ե. աւր ժամ Եւե-
 “տեաց Նրագալուցին:

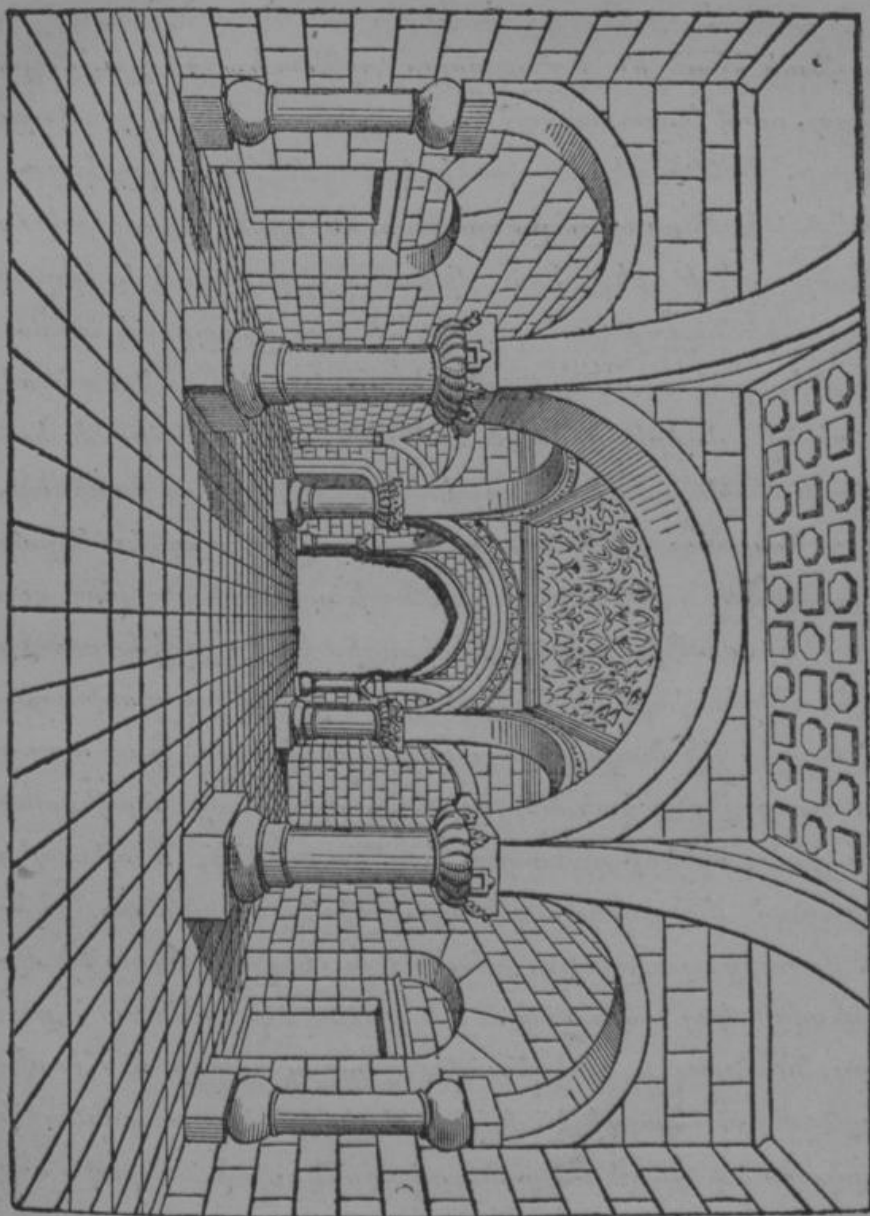
Երեւելան հե-սիտային Խորանի որման վերայ:

“Կամաւն Ետուծոյ ես Նախավկա շի-
 “նեցի զխորանս արդեամբք իմովք և
 “Սպասաւորք սորա ետուն ի տարին Գ.
 “աւր ժամ, Ե. աւր ինձ, Ե. աւր Սիմոնին
 “Ե. Կատարին:

ՄԻՋԻՆ ՏԵՍՔ ԺԱՄԱՅԱՆ ՎԱՆՈՒՑ ԳԵՂԱՐԳԱՅ-

Հրաշափառ Տաճարի առաջին արեւմտեան որմանը կից է ընդարձակ հոյակապ և չքնաղակերտ ժամատունն, որոյ մէջ ինչպէս ի վեր անդր յիշատակած ենք, կրացուի Տաճարի արեւմտեան դուռն, կառուցած է սև քառակուսի երկոտասան խարսխաւոր սիւների վերայ, որոց չորսն են միջնասիւներ միապաղաղ բոլորչի միանման կափածոյ կապտագոյն կարծր քարից, որոց և վերնախարսխաներն զրուազաւոր են, իսկ ութն են դարձեալ միանման որմնասիւներ *), երկու երկու դէպ հարաւ և հիւսիս՝ և եր-

(*) Կան այլ ևս երկու որմնասիւներ, զորս համարելու է արեւմտեան անկիւնասիւնք, որոնք իւրեանց բարակութեամբն բաւականին տարբեր են միւս որմնասիւներից:

ՆԵՐՔԻՆ ԵՐԵՒՈՅՔ ԺՂՄԱՏԱՆ ԳԵՂԱՐԴԱՅ ՎԱՆՈՒՑ

կու երկու արևելք և արևմուտք Ճամատան տանիքի կամարաց չորս ծայրերն ձգած են ամեն մի միջնասիւնների վերնախարսխաց վերայ, և իբրև դարձուածք՝ յաջ և յահեակ իջած են երկոտասան որմնասեւանց գլուխների վերայ, որով և պարարածած են Ճամատան գեղեցկազարդ յարկը. նմանապէս բոլորաձև կիսագմբէթն, որոյ կեդրոնամիջին է մի բոլորչի լուսամուտ. ներքին ընդարձակութիւնը կսկսի երեք հատ միմեանց կից բարակ և կլորակ քառանկիւնաւոր կամարներից, և այն ընդարձակ տարածութիւնը հրաշազարդ քերուբաքանդակաւ հետ զհետէ քաղերով փոքրկացուցած է վերէն, որով բոլորաձև կաւարտի մինչև նոյն իսկ կեդրոնամիջի բոլորչի լուսամուտը. առաջին դասու միջնասիւնների առաջնակարգ կամարաց ձեղունը՝ որին կից է բուն առձարի արևմտեան որմն ուր է նա և դուռն *), սկսեալ հիւսիսային կրկնայարկ խորանաց գլխէն մինչև հարաւային կրկնայարկ խորանաց գլուխն ամբողջապէս հիանալի քանդակագործութեամբ դրուագած են, որոց վերայ կտեսնուին ճարտար ձեռաց արհեստական քանդակների զանազան յօրինուածներ, և պէս պէս սխրագործ մանրանկար դժագրութիւնք աստղանիշ բծերի, վարդից, շուշանաց, խաչից և յն. և դրան ձեղունի միջակետիցն կայ նա և կախուած չքնադակերտ մի ջահ քարեայ, նմանապէս հարաւային երկրորդ կարգի և հիւսիսային վերջին կարգի կամարաց ձեղուններն ըստ ամենայնի զարդարած են գեղեցիկ քանդակագործութիւններով, զոր օրինակ հարաւայինը՝ ամեն կողմից խորշ խորշ քաղերով՝ ապա կամարներից մինչև որման տարածութիւնը

(*) Սա համարելու է արևմտեան դուռն Տաճարին և արևելեան ժամատան:

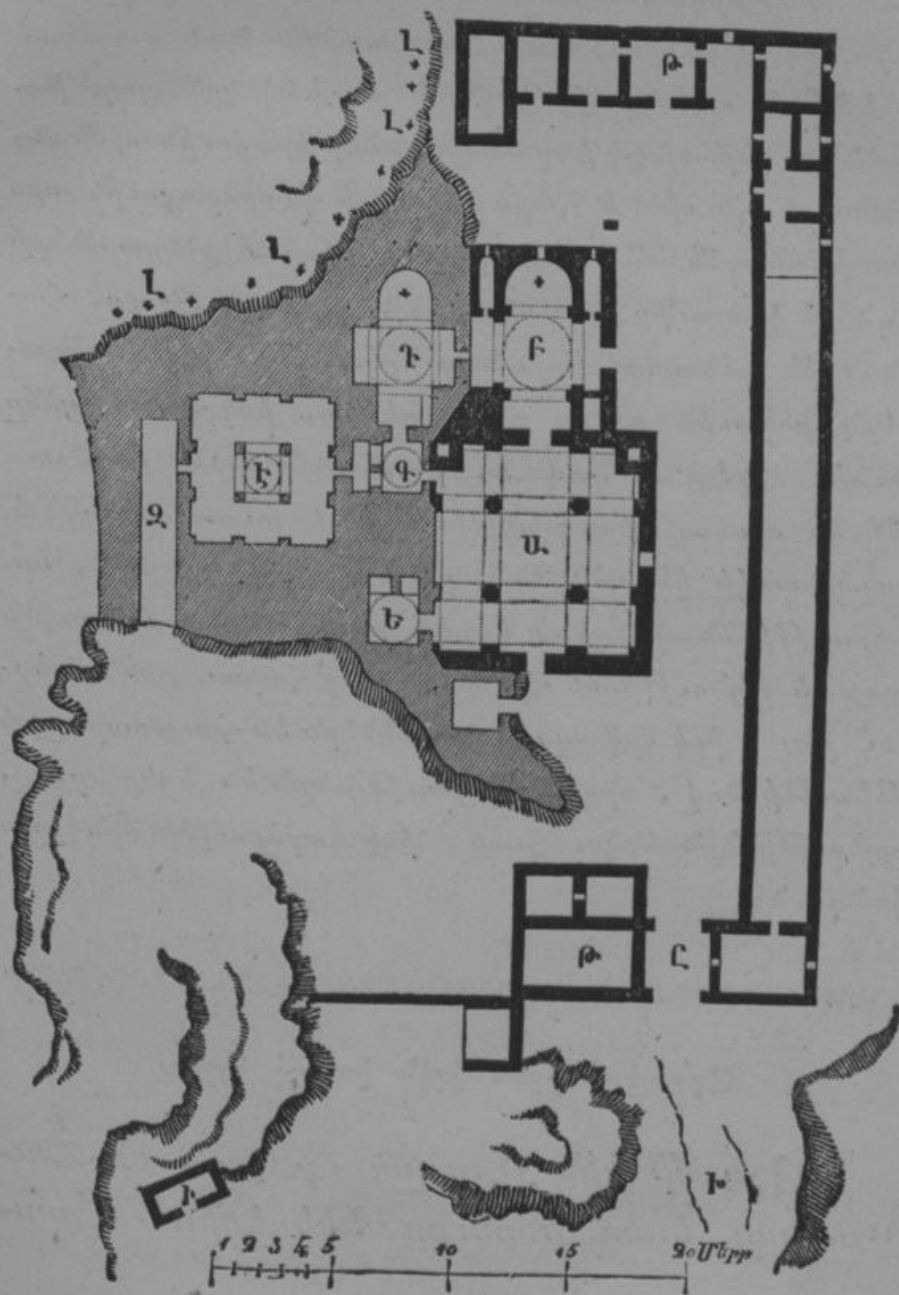
հնարակերտութեամբ ծածկած են հինգ հատ ամբողջ
երկայնաձիգ քարերով, որոց վերայ յօրինած են դանա-
զան հրաշագեղ ծաղկանց սքանչելարուեստ քանդակներ,
իսկ հիւսիսայինը՝ իւր տարածութեան հաւասար ունի
մի հատ չքնադակերտ քառաթև խաչ, որոյ միջակիտին
կայ գեղեցկագոյն վարդաձև ծաղիկ. այն ամեն յիշատա-
կած հրաշագեղ քանդակներն՝ ճարտարարուեստ նկար-
չաց ձևքով գոյնգոյն երանգօք դեղագործած են, թէ-
պէտ և դեղօրէից գոյներն, իւրեանց նախկին պայծառ
փայլունութիւնը փոքր ինչ նսեմացուցած են, սակայն՝
փառաց առաւելութիւնը բովանդակապէս չեն կորսնցու-
ցած: Դամատունն ունի *) հինգ լուսամուտներ, որոց ե-
րեքն կրացուին դէպ ի հարաւ, մինն արևմուտք և մինն արե-
ւելք, և բոց ի հարաւային միջին լուսամտէն՝ որ բաւակա-
նին լայն է, մնացեալներն նեղ և երկայնաձիգ են. ունի
երկու դռներ, մին կրացուի արևելք դէպ ի բուն Տաճարի
մէջն, և մինն արևմուտք դէպ ի դուրս. արևելեան դրան
կամարաձև ճակատի վերայ է արձանագիր շինութեան մե-
ծափառ Տաճարին, և ճակատն զարդարած են մեծ և փոքր
գեղեցիկ խաչերով ու մանրածաղիկ նկարներով, որոյ վե-
րայ կայ նաև մի հատ մեծադիր շէշ սրբալոյս միւռննի և
առաջին մի հատ ձագար. յաջմէ և յահիկէ դրանը, սա-
լայատակի վերայ հաստատած են երկու վէմ քարեր,
որոց ամեն մէկի վերայ կան քանդակագործ մեծադիր
վէմ խաչեր, յաջակողմեան վէմ խաչի վերայ Պ. Հայ-

(*) Բոց ի սոցանէ կան այլ ևս չորս լուսամուտներ, երկուքն դէպ
արևելք, դրան գլխին, և երկուքն դէպ հիւսիս, վիմափոր եկեղեցւոյ
դրան գլխին՝ որոնք ծամատան մէջն կրացուին և չեն համարուել
խկապէս ծամատանը, այլ Տաճարացն:

կական տարեթիւն միայն կայ և ոչ այնքան գեղեցիկ քան-
դակ իսկ ձախակողմեան վէմ Խաչը այն աստիճան հրա-
շաճարտարութեամբ մանրանկար նուրբ փորուածով քան-
դակագործած է՝ որ տեսողն իւր գեղեցկութեամբն իրա-
ւի կհիացնէ. սոյն այս հիանալի խաչի վերին ծայրի միջա-
կիտին քանդակած է հրաշագործ պատկեր Հօր Աստուծոյ,
որ յԱթոռ Աստուածութեանն բազկատարած բազմած՝
կարծես իւր երկնային խաղաղութիւնը կպարզէ աշխար-
հիս. յաջմէ և յահեկէ են Փրկիչ Յիսուսի մարդարէու-
թիւնն և հրաշագործութիւնն, մէկովն՝ Յիսուս վաստա-
կած լինելով ճանապարհէն իբրև ծարաւի անձն *)
Սամարացի կնոջէն ջուր կկնդրէ, և կինն սափորն ի ձե-
ռին բարձրացուցած կմատուցանէ Փրկչին, և Յիսուս՝
իբրև ի զարմացումն կնոջն և ի ցոյց Աստուածութեանն
կմարգարէանայ նորա հինգ այր փոխելն, իսկ միւսովն՝ իւր
Աստուածային հրաշագործ ձեռքն դրած Բեթսայիթա-
ցի **) կուրի գլխոյ վերայ, Աստուածական զօրութեամբն
կլուսաւորէ նորա աչքերն: Այս գեղեցիկ խաչի ներքին
ծայրի վերայ է Հայկական թիւն և քանդակագործ-
արհեստաւորի անունը այսպէս «ՈՒՄԻ ԹՎ. խաչիս.
Աստուած ողորմեա Տիմոթին և «Միսիթարայ յաւ-
րինողիս», և ես ի սրտէ կազաչեմ զերեսս մարդասէր
Բարձրելոյն Աստուծոյ, զի բազմիցս ողորմեսցի և զհա-
ւատացեալ հոգի սորա ի լոյս Աստուածութեան իւրոյ
հանդուսցէ, ըստ որում ահա զարաւոր ձախորդ ժամա-
նակներ հոլովելով սորա ճարտար մատանց հիանալի գոր-
ծը մինչև ցայժմ իբրև մի նուիրական բան կանդուն մնա-

(*) Յովհաննու աւետար. գլուխ Գ. և հմբ. Է:

(**) Մարկոսի աւետար. գլուխ Ը և հմբ. ԻԳ:

ՏԵՂԱԳԻԾ ԳԵՂԱՐԴԱՅ

լով Աստուածային Տաճարիս մէջ, օտարազգի հնասեր ճանապարհորդաց առաջին փառք և պարծանք կրնճայէ փառազուրկ ցանկալի մայր Հայաստանին: Ասն դարձեալ արևելեան որմանը կից յաջ և յահեակ կրկնայարկ խորաններ, վերնայարկ խորանաց դռներ կբացուին միմեանց հանդէպ հիւսիս և հարաւ՝ ուր և կբարձրացուին չորս աստիճան որմնամած սանդղներով, իսկ ներքնայարկների դռներն կբացուին Ժամատան մէջ դէպ արևմուտք. հարաւային կրկնայարկ խորանաց երկու փոքրիկ լուսամուտներն կբացուին դուրս դէպ արևելք, իսկ հիւսիսայինը չունին երբէք լուսամուտ. Ժամատան միջին բարձրութիւնն սկսեալ կիսագմբէթի բոլորչի լուսամտէն մինչև սալայատակի կեդրոնն *) է քսան և հինգ կանգուն, երկայնութիւնն արևելեան կողմէն ցարևմուտ տասն և ութն քայլ, և լայնութիւնն հիւսիսէն դէպ հարաւ քսան և երկու քայլ. իսկ կրկնայարկ խորաններն են հաւասարաչափ մեծութիւնով, որոց երկայնութիւնքն են երեք քայլ, լայնութիւնքն երկու քայլ, իսկ բարձրութիւնքն չորս կանգուն:

ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ՄԵԾԱԿԱՌՈՅՑ ԺԱՄԱՏԱՆԸ Ի ՆԵՐԲՈՒՍՏ.

Երևելեան դրան վերին կամարի վերայ:

«Ես մի կին Օւուզայ ոն Հասանայ ետու ի սուրբ եկեղեցիս . . սա-

(*) Սալայատակի կեդրոնամիջին է վարդաձև քանդակագործ քար, որոյ մէջ տեղն կայ փոքրիկ ծակ, և սորա տակն է հոր, որ անձրևի և հալած ձիւների ջուրերն կիսագմբէթի լուսամտից ներս թափած միջոցն կժողովին հորի մէջ և ներքին ջրանցքովն կոչնչանան:

« Բին Ղ և Ի. դաճեկան . . մաւն Օ. ժամ
 « Ինձ Մատուածածնի աւրն որ խափանէ
 « դատիցի:

Ի ճակատ արեւելեան դրանն:

« Ի ժամանակս թագաւորազնոյն Օ. ա-
 « քարիայի և Իվանէին նորին հարազա-
 « տի և որդւոց նոցին Շ. աճնշաճի և Մ. ա-
 « գին և առաջնորդութեամբ Բարսղի մի-
 « այնաւորի և աշխատութեամբ եղբարցս
 « շինեցաւ Վաթուղիկէս մեծափառ, թուին
 « ՈՎԻ:

Նոյն դրան վերայ գրանաճ խաչքի շքանակն:

« Օ. մաճացեալս մեղաւք զՍարկաւազ
 « Վարդանս համաւրէն միաբանաւքս յի-
 « շեցէք Ի Բրիստոս:

Արեւելեան յախակողման որճառիւնի վերնախարսի զրայի
 համարի ծայրին:

« Ես Լուլիկս Սուրբութենցի ետու Ի
 « սուրբ Վաթուղիկէս Ի. դաճեկան և Վալա-
 « սաւորք սաճմանեցաք Բ. աւր ժամ որ խա-
 « փանէ դատի Մատուծոյ:

Սոյն որճնասեան միս հոգի որճան վերայ:

“Ամանն Աստուծոյ ես Վիմէոն միա-
 “բանեցայ սուրբ ուխտիս և տվի Օ՝ դա-
 “հեկան և Սպասաւորք սորա խոստացան
 “տարին Գ՝ աւր ժամ ինձ:

“Ես Սալճուտս միաբանեցայ սուրբ
 “ուխտիս և տվի Ի՝ դահեկան և խոստա-
 “ցան Ե՝ աւր ժամ:

Չախակողման վերնայարկ խորանի դրան ճօք:

“Ի յանուն յիշատակ սուրբ Թաղէոս
 “Առաքել խորանիս ի յիշատակ Աիրակոսի
 “հաւր Գաւթի մաւր:

Աջակողման ներքնայարկ խորանի դրան ճակատի խաչեց
 շրջանակը:

“Քրիստոս ողորմեսցի Արապետին և
 “ճնողացն ամէն:

Խաչերի վերևն:

“Շառայք ի գեղձէ Արևանայ մնեալ
 “ի կաթ
 “հալալ ընչեց իմոց շինեցի զերկու խորա-
 “նըս և
 “կաթուղիկէիս և ետու զիմ այգին որ
 “Արևան ի

«րոյ և Սպասաւորք սորա ի տարին . . . Տօր
 «Տողո ճարին Գ. իմ մաւր մա հ ա ո ո թ . . . ք
 «Բ. Մխիթարին որ խափանէ սև երես
 «առաջի Բրիստոսի Օ. ժամ Յովհաննու
 «և սուրբ Յակոբա

Եւստիւնի Գրատիւն յազակողեան Ռեզնասեան վերայ:

«Կամաւն Եստուծոյ ես Ստեփան սնեալ
 «ի սուրբ ուխտս հալալ ընչիւք իմովք սա-
 «լեցի զՎաթուղիկէս և Բ խորանս և խոս-
 «տացան տարին Գ. աւր ժամ Բ. ինձ Ե.
 «իմ մաւր խուժլումամին:

Եւստիւնի Գրատիւն յազակողեան Ռեզնասեան *) վերայ:

«Կամաւն Եստուծոյ ես Յակոբ պապ
 «. . . որդի և ամուսին իմ խաթունս միաբա-
 «նեցաք սուրբ Գեղարդանս և ի մեր հա-
 «լալ ընչից տուաք Ղ' դահեկան և Սպա-
 «սաւորքս խոստացան Գ ժամ տարին. Ե
 «ինձ Ե իմ հաւրն Ե իմ Հայխաթունին

(*) Սորա վերնախարսի տակէն սկսեալ մինչև սեան կէսն կայր
 արձանապրութիւն, որոյ չորս կարգն իսպառ եղծուած լինելով կար-
 դալն ինձանից անհնարաւոր եղաւ, իսկ մնացեալն՝ արձանապրի բո-
 վանդակ իմաստն չ'յայտնելու պատճառաւ չ'գրեցինք:

«Ժամ սուրբ Յակոբի տաւնին *) ՀԳ.

«ԹՎ:

Նմանապէս չորից միջնասեւաց վերնախարսխների անկիւնների մէջն թէ և կան փորագրած արձանագրութիւններ, բայց հասկտոր և անիմաստ:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՔ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԺԱՄԱՏԱՆԵՆ ԳԵՂԱՐԳԱՅ ՎԱՆԻՑ.

Մեծակառոյց ընդարձակ Ժամատունս այս, որոյ միջին տեքը ստորագրելովս յիշած եմք թէ՛ կից է Տաճարի արեւմտեան որմանը, իւր արտաքին մեծադիր երևութի մէջ գեղեցիկէ և հոյակապ, կառուցուած է քառակուսի բոլորովին կարմիր յղկեալ քարից, և հիւսիսային կողման ամբողջ որմն՝ նմանապէս և կէս մասն արեւմտեան որմանը մինչև դրան մօտ, բայց ոչ տանիքի հաւասարութիւնը, վիմափոր եկեղեցեաց քարածայուն է, որոյ վերայ ներքուստ գնացած են յարկի կամարներն առանձին որմնասիւններով. չկայ և ոչ մի կողմն Ժամատան կամ արձանագիրք յիշատակի և կամ նշանաւոր քանդակներ, բաց ի արեւմտեան դրան ճակատէն, զոր հրաշագեղ ծաղկանց հիւսուածներով և մանրանկար քանդակագործ կամարներով սիրատեսիլ փառազարդած են. և բաց ի հարաւային կողման մէջանդի մեծադիր լուսամտէն, որոյ վերեն քանդակած են բոլորչի գեղեցիկ ծաղիկներ և մի հատ խաչ, որոյ յաջ և յահեակն կան մի հատ ահարկու առ-

(*) Արձանագիրն խազառ նոր լինելով՝ Հայկական թուականի սխալ լինելու մասին իսկապէս կասկածելու է, կամ գուցէ ինչպէս սովորութիւն էր՝ ամբողջ թիւն թողուլ զօրութեամբ և կոտորակն միայն գրել:

իւծ՝ որ ձեռքերն և ոտներն ծալած խոռոժ հայեցուած-
քով կնայի, և մի հատ զիշախանձ արծուի, որ ողորմելի
Թռչունն իւր զիշատիչ մագիլների տակն առած կտցովն
անգթաբար զլուխն կփրցնէ: Ժամատունն իւր տանիքի
կեդրոնամիջին ունի մի հատ կիսագմբէթ և մի հատ փոքր
զանգակատուն, զոր կառուցած է հարաւային և արևե-
լեան անկիւնի ծայրին՝ որից և կախուած են երկու զոյգ
մեծ և փոքր զանգակներ, զորս կհնչեցնեն արևելեան դրսի
կողմէն. ինչպէս յիշատակագրութենէն կհասկացուի՝ մի
զոյգ մեծ զանգակներն Բէհրուտեանց իշխանազունքն
ընծայած են յանուն Գեղարդայ Վանից, զոր օրինակ
առաջին՝ «Յիշատակ է այս զանկազս հանգուցեալ կը-
նեազ մինիշկարբաշի Յովսէփայ Բէհրուտեանց և կո-
ղակցոյ նորա Մարիամին և Թուան նորին Յովսէփայ
ի կենաց ընդ երկայն աւուրս: 1835 Յուլ. 23, ի դու-
ռըն Գեղարդայ Վանից», երկրորդն՝ «Այս զանկազս
ընծայեալ եղև սրբոյ վանիցն Գեղարդայ յիշխանացն
Բէհրուտեանց 12) յիշատակնորայն գերդաստանաց իւր-
եանց կենդանեաց և ննջեցելոց. 1835 Յուլիս 23»,
«Վմանապէս մի զոյգ փոքր զանկազաց ուրիշ ուրիշ յիշա-
տակագրութիւնքն կյայտնեն բարեպաշտ նուիրատուաց
անուններն, զոր օրինակ առաջին՝ «Յիշատակ է Գեթ-
րոնեցի Առաքելի որդի Գրիգորի ի դուռն սուրբ Գե-
ղարդին. Թվ. ՌՆՂԻԸ ինչ երկրորդն՝ «Թվ. ՌՆՂԺ.
«յիշատակ է զանկազս խոջայ Նուրվէրտու որդի Աւե-
տիքին սուրբ Գեղարդայ», :

ՎԻՄՈՓՈՐ ԵԿԵՂԵՑԵԱՅ ՄԻՋԻՆ ՏԵՍՔԸ.

Որչափ և ո՞րքան ողջմտութեան զհետ երթալով. հո-
գեկան ցանկութեամբ կսկսեմք նկարագրել մեր նախնի

վեհափառ Տէրանց և Վրիստոսազօր պայազատ սե-
 պուհների դիւցապնական գործքերն, որոնք երկնային ա-
 նանց փառաւորութիւնից երբէք չեն անմասն, և որոց
 գեղեցիկ անուներն և հոգեցատուր պանծալի յիշատակ-
 ներն իբրև ամենագեղեցիկ ակն պատուական յարձանա-
 գիրս Տաճարին կփայլն գերապանծ փառօք. ապաքէն
 դարձեալ ահա ըստ ինքեանց իբրև դիմահար մարմիններ
 մեր աչաց առաջին հետ զհետէ կարձանանան, մանաւանդ
 Մեծարգի բարեպաշտ իշխանին Պոռչայ որդւոյ Ասաս-
 կայ և նորա Աստուածատունկ շառաւիղաց վիմափոր զար-
 մանագործ եկեղեցիներն, որոնք իրաւի նոցա անեղծա-
 կան և անկողոպտելի փառաց մշանջնաւոր կոթողներն
 են, նոցա Աստուածահաճոյ առաքինութեանց հանդիսի
 անմահ վկայքներն են, որովհետև երանելիքն իւրեանց
 տօնելի բարեպաշտութեամբ և հոգեկան ջերմեռանդա-
 գին սիրով որ առ Աստուած՝ կարծես ձեռք ձեռքի տուած
 երկարժամանակեայ մեծածախս տշխատութեամբ Աս-
 տուածային փառաց երկնանման տաճարներն այն աստի-
 ճան հրաշաճարտար արհեստակերտութեամբ զարդարել
 են, որոնք՝ թէպէտ զարաւոր ժամանակների անյաջող
 բերմանց, ցաւալի արկածից հանդիպելով ամայութեան
 դառն մրուրը ճաշակեցին, սակայն իւրեանց նախկին փա-
 ռաց պայծառութիւնն իսպառ չկորսնցնելուց յետոյ,
 դարձեալ այժմ իբրև գերբնական Աստուածպաշտու-
 թեան գովելի գործ մի երևելով՝ հայրենասէր Հայերու և
 հնասէր ճանապարհորդաց առաջին բարձր ի զլուս փա-
 ռօք կպարծին, և ո՛րչափ որ մարդիկ ծարաւի անձամբ
 դիմելու լինին մանրակտիտ նկարագրել նոցա սխրալի գոր-
 ծոց ամեն մի պարագաներն՝ չզովացած անդէն յետս կը-
 դառնան հետ զհետէ հետաքրքրութեան զրգիռներ միայն

իւր մէջն զարթուցանելով . բայց որչափ սրախ բնական բաղձանքն կձկտեն և կզօրացնեն իմ անզօր մտացս կարողութիւնն, չեմ դանդաղել երբէք տալ ոչ ըստ մասնայ, այլ բովանդակապէս տեղեկութիւն հայրենասէր և հնասէր Հայ եղբարց, զոր ահա հետեւաբար կսկսեմք խօսել :

Հրաշափառ Տաճարի ընդարձակ Ճամատան հիւսիսային որման միջէն կբացուին վիմափոր երկուց եկեղեցեաց դռներն, մինն կրկնայարկ խորանի մօտէն, և մինն դարձեալ նոյն կողման վերջին որմնասեան մօտէն. առաջինը՝ որ մօտ է կրկնայարկ խորանին, զարմանակերտ վիմափորած է յանուն Ամենաարբուհւոյ Աստուածածնի, որոյ առաջի դռնէն ներս կմտնուի ուղղակի վիմափոր Տաճարի Ճամատան մէջ, զոր վիմափորած են քառակուսի, բայց կիսամասն լայնութեան և բարձրութեանն բաժանած են, տախտաձև յատակը երկու թղաչափ բարձրացնելով . տախտի եզերքի միջակիտին կայ մի հաստ միապողաղ բոլորչի սիւն առանց խարսխաց, բայց սեան գլխէն յաջ և յահեակ լայնադիր կամարներ են գնացած, և կամարաց վերին կողմէն կսկսի կիսազմբէթի ներքին ընդարձակութիւնը, որոյ միջին տեսքը դրուագաւոր է, և հետ ըզհետէ բոլորաձև փոքրացնելով կաւարտի նորա միջակիտի բոլորչի լուսամուտն: Ճամատան հարաւային դրան հանդիպակշիռ դէպ ի յիշատակիալ սեան կամարի ճակատին կտեսնուին քարակուռ ահարկու և սոսկալի կենդանիներ, մէջ տեղն է մի հաստ սաւառնաթև արծուի, որ իւր մազիկներովն բռնած մի խոյ՝ կարծես թէ կըսլանայ դէպ ի վերսորա յաջմէ և յահեկէ կան երկու հաստ մատակ առիւծներ, որոց անխոնարհիլի պարանոցներն՝ անցուցած շղթայի երկուց ծայրից օղմանեակներն, դոցա վերէն կայ

մի հատ եղջիւրաւոր եզան գլուխ, որ շղթայի միջին օղմանեակն առնելով իւր բերանը առամնացի պինդ բռնած իրեն կհնազանդեցնէ: Դամատունն ունի երկու զոներ, մինն դէպ արեւելք, որ կբացուի բուն վիմափոր Տաճարի մէջն՝ և սորա դրսի ճակատն ծաղկանց նկարներով դրուագած է, ուր նաև կան երկու զլեւաւոր առաքելոց պատկերներն, և կբացուի ընդարձակ Դամատան մէջ, որոյ զբլխին կան երկու նեղ և երկայնաձիգ լուսամուտներ. ունի մի հատ կիսաբոլոր խորան պատարագի. սորա արտաքին ճակատի վերայ յաջմէ և յահեկէ կան երկու հատ մարդադէմ թռչուններ՝ զլիններին դրած արքայական շքեղազարդ թագեր, որոց տակիցն դուրս թռչելով իւրեանց գիտոց խոպոպիքը, այտերի վերայ կծածանին. խորանի յաջ կողմն կայ մեծադիր որմնախաչ, զոր մանրանկար գեղեցիկ ծաղկանց հիւսուածքներով և ոլորուն փաթոյթքներով խիստ սխրատեսիլ քանդակած են: Դամատան երկայնութիւնն՝ արեւելից դէպ արեւմուտք, է կօթն քայլ, լայնութիւնն՝ հիւսիսէն դէպ հարաւ՝ տասն և մի քայլ, իսկ բարձրութիւնն՝ սկսեալ կիսագմբէթի միջակիտի բոլորշի լուսամտէն ցյատակն է քսան և մի կանգուն, ուր անդ կան նաև ննջեցելոց գերեզմաններ. բայց ափսոս որ տապանազիր չլինելով, չկարողացանք իմանալ թէ ո՞յք ոմանք էին նոքա: Դամատան արեւելեան դրանէն *) ներս կմտնենք բուն իսկ վիմափոր փառաւոր Տաճարն, զոր արհեստակերտած են խիստ չքնաղ և վայելուչ, կարծես թէ յար և նման աւագ Աղեղեցւոյ ձևակերպութեանը առանց սեան, միայն միանման չորս հատ խարսխաւոր որմնասիւ-

(*) Սա կհամարուի իսկապէս արեւմտեան դուռն Տաճարին և արեւելեան Թամատան:

ներ ունի հատուածե եռակարգ բաժանած՝ բայց իբրև
 միակցուող ձևացուցած են, որոց վերնախարսխաց գլխից
 գնալով յաջ և յահեակ չորս կամարներն՝ պարաբարձած
 են զմբէթն. այդ կամարների ճակատներին միմեանց հան-
 դիպակշիռ կան չորս հատ բոլորչի քանդակագործ գեղե-
 ցիկ ծաղիկներ, զմբէթի ներքին ընդարձակ տարածու-
 թիւնը առանձին դրուագաւոր բոլորչի կամարից սկսելով
 մինչև նորա կիսամիջի դրութիւնը, կան երկոտասան կա-
 մարաձիգ և սիւնաղարդ շրջանակներ. իւրաքանչիւրոց
 վերին անկիւնների մէջն քանդակած են հրեշտակաց պատ-
 կերներ, եղան զլուխ, և այլ և այլ տեսակ ծաղիկներ.
 սոցա վերեւից զնացած է կրկին բոլորածե կամար և զմբէ-
 թի վերին դրութիւնն փոքրկացնելով՝ քանդակած են
 նոյնքան թուով դարձեալ կամարաձիգ շրջանակներ, և
 իւրաքանչիւրոց մէջ տեղն կան խաչածե հիւսած հրաշա-
 դեղ ծաղիկներ, և ամեն մի խաչի գլխին մի հատ նուռն,
 ապա կաւարտի մինչև զմբէթի միջակիտի բոլորչի լուսա-
 մուտն. բաց ի աւագ խորանէն՝ յաջմէ և յահեկէ նորա կան
 այլ ևս երկու խորաններ, որոց դռներն դէմ առ դէմ կբա-
 ցուին լայնարձակ սեղանի վերայ և դէպ ի սեղան ելքը
 հինգ աստիճան սանդղով հարաւային կողմէն միայն է.
 բեմի ճակատը չքնաղակերտ քանդակներով դրուագած
 են, նմանապէս նորա հարաւային սանդղոց գլուխն և հիւ-
 սիսային ծայրն՝ որ անբաժան է որմէն, կզարգարուին եր-
 կու հատ ամենագեղեցիկ քանդակագործ որմնախաչերով
 և մարդկան պատկերներով. բեմի ստորեն դէպ հիւսիս
 կայ դարձեալ մի խորան՝ որ ունի վէմքար պատարագի,
 զոր յարմար է կոչել աւանդատուն քան թէ խորան, որոց
 դուռն կբացուի դէպ հարաւ Տաճարի մէջն. դրան ճակա-
 տին կան քանդակած վարդեր և մեծաղիբ բոլորչի չքնա-

զակերտ ծաղիկներ. սրբանուէր աւագանը վիմափորած է
 հիւսիսային որման մէջ կից խորանիս, որոյ տակէն կրղխէ
 մաքուր բարեհամ ջուր. արեւմտեան դրան մօտ կան մե-
 ծաղիք երկու հատ վէմ Խաչեր, որոց վերայ է հետեւեալ
 արձանագրութիւնս. « Սուրբ Խաչս կոչի Գարբիէլի,
 բարեխաւս տէր Մանուէլ 13) Ապիսկոպոսի », ունի եր-
 կու նեղ և բոլորչի լուսամուտներ, մինն դէպ հարաւ և
 մինն արեւմտեան դրան գլխին. բարձրութիւնն փառաւոր
 Տաճարիս գմբէթի կեղրոնամիջի լուսամտէն մինչև ցյա-
 տակն է քսան և չորս կանգուն. լայնութիւնն հիւսիսէն
 դէպ հարաւ ութն քայլ, և երկայնութիւնն՝ բեմի առա-
 ջէն մինչև արեւմտեան դուռն հօթն քայլ: Իսկ խորաննե-
 րն են հաւասարաչափ մեծութեամբ, չորս կանգուն բարձ-
 րութեամբ, երկու քայլ երկայնութեամբ, մի և կէս քայլ
 լայնութեամբ. թէպէտ Տաճարիս միջին տեսքը նկարա-
 գրելով յիշեցինք որմնասիւնների և կամարների անուն-
 ներ, սակայն դոքա ոչ թէ իբրև Տաճարի հաստատու-
 թեան մասին են շինած. որովհետև վիմափոր լինելով՝
 երբէք կարօտութիւն չէր ունենալ այնպիսիներին, այլ
 իբրև զարդ կամ նմանութիւն կոփածոյ հատ կտոր քա-
 լից կառուցած եկեղեցեաց:

ԵՐԿՐՈՐԳ ՎԻՄԱՓՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Յառաջագոյն ինչպէս յիշեցինք, վիմափոր Ակեղեցւոյ
 մի դուռն ևս կբացուի մեծակառոյց Դամատան հիւսիսա-
 յին վերջին որմնասեան մօտէն. Տաճարիս միջին տեսքը
 խիստ հիանալի արհեստակերտութեամբ վիմափորած է
 առանց սեան, բայց չորս կողմն ունի ութն որմնասիւներ,
 և բաց ի հարաւային կողմէն՝ որոյ որմն իբրև կցորդ երևե-
 լով՝ խաչաձևութիւն կկորսնցնէ, զրիթէ Տաճարը խա-

չաձևոյ նմանութիւն ունի. ամեն երկու որմնասիւններն մի անկիւն կձևացնեն, և իւրեանց վերնախարսխաց զլսներից առանձին մէն մի կամար ուղղաձիգ բարձրանալով մինչև կիսագմբէթի տակն, ապա սրածայր կմիանան. կիսագմբէթի ներքին ընդարձակութեան շրջապատը շարակարգ գեղեցիկ նուներով զարդարած է և միջին տեսքը բովանդակ դրուագաւոր է. միջակեալին կայ մի հատ բոլորչի լուսամուտ. եկեղեցին ունի մի հատ կիսաբոլոր սեղան իւր խորհրդանոցովն, որոյ տակէն կրղևէ ջուր բարեհամ, և բեմը որման հաւասար է շինած առանց փոքր ի շատէ յառաջ բերելու՝ ինչպէս Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սովորութիւնն է, և եկեղեցւոյ յատակէն այնքան բարձր շինած չէ, հազիւ թէ երկու կամ երեք թիղ կլինի. ունի հիւսիսային կողմն մի հատ աւանդատուն, որոյ դուռն կրացուի դէպ արեւմուտք, և որոյ յատակն վիմափոր խոր աւազան վիմարու ի քաղցրահամ ջրոյ, նոյնպէս մի հատ ևս կայ սորա առաջին, որոյ մէջ հիւսիսային որման անկիւնէն վիմարու ջուրն ժողովելով՝ վանուց հարկաւորութեան համար մանաւանդ ձմերային ժամանակներն այս ջուրն կրգործածեն. սորա վերէն արեւմտեան որման վերայ կան քանդակագործ խաչեր և հետեւալ արձանագիրս. «Ամաւն Աստուծոյ ես ջուրմէս տվի ի մուլք», և սորա ստորէն կայ այսպէս. «Սուրբ խաչս բարեխաւս պարոն «Բուրթելին կողակցին Խամբէկուն որ մեր աւժար կամաւն այգին և բաղչէն տվի վախմ ի դուռն սուրբ Գեղարդայ» :

Արեւմտեան և հիւսիսային որմնասիւնաց անկեան մէջն:

«Աւգնականութեամբն Աստուծոյ մեք միաբանեցաք
«պարոն ջուրմէս պարոն Արդայ պեկիս պարոն Բուր-

«Թեև մեր հայրենական մուկքն և այգին բախչէն տո-
 «ւինք ի դուռն սուրբ Վեղարդին վախմ ով այլայլէ
 «ՅԺԸ հայրապետաց նորովեալ : Թով Ո . . . , : Հարա-
 «ւային որման կէսն բեմաձև է շինած, և զանազան սքանչե-
 «լի մանրածաղիկ քանդակներով և քանի մի փոքրիկ պա-
 «տուհաներով զարդարած. սորա վերեն կայ անթուական
 «արձանագիր յիշատակի մեծին և բարեպաշտ իշխանին
 «Պառչայ. «Ի տէրութեան բարեպաշտ Թագաւորազին
 «Վրաց Եւազին և Շահնշահի և որդոյ նորա Ջաքա-
 «րիայի ես Պառչ որդի Վասակայ յազգէն Խաղբակայ
 «զանձազին արարի ի տերանց աշխարհիս զմեծահոջակն
 «Եյրիվանս լերամբ և դաշտաւ և ամենայն կազմու-
 «թեամբ որ կայր ի սմա. փորեցի ի վիմէ տուն Եստուծոյ
 «յիշատակ ինձ և որդեաց իմոց և ամուսնոյն իմոյ Խուլթ-
 «լու խաթունին *) , : Տաճարի բարձրութիւնն սկսեալ
 «կիսագմբէթի միջակետի լուսամտէն ցյատակն է քսան և
 «երկու կանգուն, լայնութիւնն հիւսիսէն զէպ հարաւ է
 «տասն և մի քայլ, երկայնութիւնն արևելքէն զէպ արև-
 «մուտք տասն և չորս քայլ : Ունի մի հատ դուռն հարա-
 «ւային կողմն՝ որոյ զլիւն կան երկու հատ նեղ և երկայ-
 «նածիղ լուսամուտներ՝ որոնք կբացուին ընդարձակ Ժամա-
 «տան մէջն :

(*) Սա անուան հետադոյ քանի մի բառեր կային՝ զոր յետոյ
 յաւելցուցած են, որ երբէք նմանութիւն չունին արձանագրութեան
 տառերին. ուստի արձանագրի հարազատութիւնն չկորսնցնելու իրա-
 «ւացի պատճառաւ՝ չգրեցինք :

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՎԻՄԱՓՈՐ ՄԱՏՐԱՆԱԶԵՒԻ ԽՈՐԱՆԱՑ
ԵՒ ԸՆԳՈՐԶԱԿ ԺԱՄԱՏԱՆԵՆ:

Մեծակառոյց հոյակոպ յամատան արեւմտեան դրանէն դուրս ելած ժամանակն՝ դէպի յաջակողմն դրանը կից կտեսնուի միմեանց մէջ երկու հաս մատրանաձև վիմափոր փոքրիկ խորաններ, զատ զատ՝ Պատարազի վէմքարերով, և խորհրդանոցներով, առանց սոցա աւելի նրման են ճգնաւորաց միանձուքների խուղերի քան թէ խորանաց. ունին մի դռնակ և մի փոքրիկ լուսամուտ՝ որոնք կրացուին դէպ հարաւ. չ'ունին երբէք վիմափորութեան ժամանակի յիշատակութեան արձանագիր. սոցա տանիքից սկսեալ յամատան արեւմտեան որման տակովն տասըն և երկու քայլ գնալով բարձր դէպ հիւսիս՝ կան դարձեալ միմեանց մէջ վիմափորած երկու հաս միաձև խորաններ, առանձին առանձին Պատարազի վէմքարերով և խորհրդանոցներով. ունին մի դռնակ, երկու փոքրիկ լուսամուտներ, որոնք կրացուին դէպ արեւմուտք, սոքա նմանապէս չ'ունին երբէք վիմափորութեան ժամանակի յիշատակութեան արձանագիր, և բարձրութիւններն, լայնութիւններն և երկայնութիւններն հաւասար չափով են: Սոցանկից չորս քայլ հեռաւորութեամբ բարձր դէպ հիւսիս դարձեալ, մտնելով վիմափոր մի նեղ՝ բայց բարձր սրահ, որոյ երկօտասան քայլ երկայնութիւնն չափելուց զկնի, կհանդիպի առաջիկ վիմափոր ընդարձակ յամատան արեւմտեան մէկ հատիկ դուռն, ուր ներս մանելով կրացուին աչացդ առաջև Աստուածահաճոյ առաքինութեանց հոգեզուարճ տեսարաններ. այն աեղ կը տեսնես ոչ ընդ ազօտ, այլ դէմ յանդիման դերբնական Աստուածապաշտութեան սխրագործութիւններն, կտեսնես Վրիստոնէական ճշմարիտ հաւատը հանդերձ կատա-

րեալ գործովք, որ գերագոյն փառօք բարձր ի զլուս կը
 պարծի. այն տեղ կտեսնես համբերութեան հանդիսի
 կատարեալ տիպն, և օրինակն, որով երանելիքը զարեւոր
 բազմաքիրտն և բազմաճախ աշխատութեամբ հազիւ ի
 զլուս բերել կարողացել են այնպիսի զարմանագործ մի
 բան, այնտեղ կտեսնես՝ երկրաւոր գոյք և հարստութիւնք
 իրականապէս արհամարհելով վատնելն, ազարակք և ըս-
 տացուածք թողուլ ուրանալն. այն տեղ ի վերջոյ, կտես-
 նես իսկապէս յօժարակամ խաչարարձութիւն և Տիրա-
 կան քաղցրաձայն հրաւիրանաց սիրողարար հեռեղու-
 թիւն, և վիմափորութեան ժամանակի յիշատակութեան
 արձանագիրն կարդալով՝ զոր փորագրած են առաջնակարգ
 յաջակողմեան միջնասեան արեւմտեան երեսն սկսեալ
 վերնախարսխէն, և տեսնելով որ այգօրինակ չնաշխար-
 հիկ Աստուածպաշտութեան գովելի և գեղեցիկ յառ-
 կութեանց տէրն պայազատ իշխանին Պռոշայ դիւցազն
 Պապաք որդին է, կստիպիս ի սիրոյ սրտիդ վերստին
 նորանոր գոհութեամբ բարեբանել մեծին Պռոշայ ան-
 մահ անուէր, ըստ որում՝ ինչպէս նա ինքն կրթելով
 իւր անձն ճշմարիտ Աստուածպաշտութեան մէջ, ի մարմ-
 նի քաղաքավարուել է միշտ առաքինի կինօք, նմանա-
 պէս իւր հարազատ որդին իբրև Աստուածածագիկ շա-
 ռաւիդ վերընձիւղելով՝ համանման բարեպաշտութեանց
 հօրն մեծին Պռոշայ, ցոյց է տուել իւր հոգևոր գեղեց-
 կութիւնն բարեաց գործով և առաքինական առատա-
 պարզե պտղովք, զարմանագործ հնարակերտութեամբ
 տալով վիմափորել այս հրաշափառ ընդարձակ Ճամատու-
 նը, որ ունի չորս հատ միանման միապաղաղ խարսխա-
 ւոր բոլորչի միջնասիւներ և ութն հատ կիսաբոլոր որմնա-
 սիւներ, երկու երկու՝ դէպ արեւելք և արեւմուտք, և եր-

կու երկու՝ հիւսիս և հարաւ, կամարաց ծայրերն միջ-
նասեանց վերնախարսխաց գլխներէց իբրև դարձուածք
յաջ և յահեակ իջնելով որմնասիւնների վերայ, իբրու-
պարարարձած են ժամատան թանձրամարմին յարկը. միջ-
նասեանց կամարաց վերեն քառանկիւն խորշաձև փորելով՝
գմբէթի ներքին նիստը բաւականաչափ լայնացուցած են,
և վերեն հեղհեռէ քաղելով ու մէջ տեղն մի կամար
թողնելով՝ աւարտած են մինչև միջակետի քառակուսի
լուսամուտը, բացի հարաւային արևելեան և հիւսիսային
որմնասեանց յարկերէց՝ զորս պատշաճապէս զեղեցիկ զը-
րուադած են. մնացեալ տեղերն անդրուադ են, արևելեան
որման ճակատին բաց ի մանր խաչերէց. նաև վիմափորած
են խիստ չքնաղակերտ քանդակներով ութն հատ մեծա-
ղիւր խաչեր, որոց երեք հատից յաջմէ և յահեակէ կըտես-
նուին մարդկան հաստ բազուկներ ձեռքերին բռնած մէկ
մէկ փոքրիկ խաչեր. սոցա առաջին կան քանի մի գերեզ-
մանք ննջեցելոց, որոց մէկի վերայ միայն կայր տապանա-
ղիւր, զոր օրինակ. « Այս է հանգիստ պարոն Մէհրիկի »:

Դամատունն չունի երբէք սեղան Պատարագի կամ
վէմքար. սորա բարձրութիւնն սկսեալ գմբէթի կիզ-
րոնամիջի լուսամտէն ցյատակն է քսան և ութն կանգուն,
լայնութիւնն՝ հարաւէն դէպ հիւսիս տասն և եօթն քայլ,
և երկայնութիւնն՝ արևելքէն դէպ արևմուտք տասն և
ութն քայլ:

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ՎԻՄՍՓՈՐ ԸՆԴԱՐՁԱԿ ԺԱՄԱՏԱՆՍ՝

Առաջին դասու յաջակողմեան ձեջնատեան արեւմտեան
էրեւին:

“Մեզնականութեամբն Աստուծոյ ես
“Պապաքս 14) որդի Պուաւոյ և ամուսին իմ
“ընտանեացան փորեցաք զձամատունս յինք-
“նաբուն վիմաւ յիշատակ հոգոց մերոց, և
“զաւակ մեզ անմահ ի հալալ արդեանց
“մերոց և եղև առաջնորդութեամբ Տէր
“Մարգարի”, • թվ. 21, 12:

Առաջին դասու յաջակողմեան ձեջնատեան արեւմտեան էրեւին:

“Ա. • սուրբ նշան տէրունական, Սիմէոն
“վարդապետի լեր պահապան, հոգոյ նորա
“պատսպարան, և յանցանացն քաւարան,
“որ ետ պարզևս անանցական, եկեղեցոյս
“սուրբ Վեղարդեան, զասմաւորքս հրաշա-
“զան, զարդարեալ բանիւ Աստուածական,
“իւր յիշատակ անջնջական, և բիս • • միշտ
“յաւիտեան, պայծառութիւն տանից լըր-
“ման բոլոր ամաց հանդիսարան, զոր ըս-
“տացայ բազում բաղձմամբ ի զուարճու-
“թիւն նորոգ մանկանց, բերեալ տանէն”, •

Յիշատակեալ վիմափոր ընդարձակ Ժամատան նեղ սրահէն դուրս գալով ու դրան աջակողմէն բարձրանալով վերև դէպ ի քարաժայռն, ապա նորա երեսօքն յետս դառնալով դէպ հարաւ մինչև վիմափոր եկեղեցեաց հարթա-յատակ տանիքն, կան այն տեղ դարձեալ երկու հատ մանրաձև վիմափոր խորաններ՝ միմեանցից հազիւ ինն քայլ հեռաւորութեամբ, բայց մի կարգի մէջ. մինը է ամբողջ վիմափոր, ուր ներս կմանուի հարաւային դրանէն նախ և յառաջ փոքրիկ սրահակը, ապա նորա միջէն առանձին դռնակով բուն իսկ խորանը, զոր խիստ մաքուր և զեղեցիկ վիմափորած են. ունի վէմքար Պատարազի իւր խորհրդանոցովն և մի հատ փոքրիկ բոլորշի լուսամուտ դէպ հարաւ, և սրահակի դրան հանդիպահայեաց հիւսիսային որման վերայ կայ վիմափորութեանն ժամանակի հետեւեալ արձանագրութիւնն. «Ի թվ. 210. Պրի-
 «գորէս և Արթանէս եղբարք որդիք Մխիթար Սարգա»
 «զմատուռնս փորեցաք յիշատակ մեզ և ննջեցելոց մերոց
 «յիշեցէք յաղաւթս ձեր», :

Իսկ միւս վիմափորի հարաւային որմն կոփածոյ քարից կրաշաղագ շինած է, և նոյն կողման դռնակէն կրմանուի ներս ուղղակի վիմափոր խորանը, որն փոքր ինչ երկայն և պտուտիկ է, ունի վէմքար Պատարազի իւր խորհրդանոցովն, և մի հատ փոքրիկ լուսամուտ դէպ հարաւ. արտաքուստ դրան ճակատին կամարաձև փորագրած են հետեւեալ անթուական արձանագրութիւնն «Քրիս-
 «տոս ողորմեսցի Աարապեաին և իւր ծնողացն և եղբար-
 «ցրն ամէն», :

Գեղարդայ հոյակապ Տաճարի արևելեան հիւսիսային կողմն գրեթէ կից անկեանը՝ կայ փլած շինուածոց պատնէշ, ապա կամարակապ յարկ կից քարաժայռին, որոյ յատակէն տասն և երկու կանգուն սանդղով բարձրանալով վերև, դէպի յարկն, քարաժայռի արևմտեան երեսին վիմափորած են մի դռնակ, որից ներս կմանուի ուղղակի միջին վիմափոր խորանը. սորա յաջմէ և յահեկէ կան վիմափորած միանման երկու խորաններ ևս. ունին վէմքարեր պատարագի խրեանց խորհրդանոցներովն, միջին խորանի հիւսիսային որման վերայ՝ զոր կհամարուի ճակատ յաջակողմեան խորանի դրանն, փորագրած են հայկական թիւն այսպէս. «Ի Թւիս ՈՂ», և փոքր ինչ ցած նոյն որման մէջ տեղն կայ այսպէս. «Մենասուրբ երրորդ», միջին խորանի արևմտեան դրան ճակատին արտաքուստ կայ հեռեկալ արձանագիրս. «Սուրբ Գրիգոր Հայոց Լուսաւորիչ»:

Երբային արեւ վիմափոր եկեղ. Ճամապան և Տապրանայն խորանաց :

Սոցա արտաքին երևութից երբէք հեռուէն չ'է կարելի կարծել թէ քարաժայռերի մէջերն կան այս օրինակ զարմանակերտ վիմափոր եկեղեցիք, Ճամատուն կամ խորաններ, եթէ չ'լինի առանձին ցոյց տուող ծանօթ անձրն. բայց բազմաթիւ մեծագիր վէմ խաչերն՝ զորս հիանալի քանդակագործութեամբ, է որ՝ փորած են քարաժայռերի երեսներին, և է որ՝ տեղ տեղ կանգնեցուցած են, գեղեցիկ հտաքրքրութիւն զարթուցանելովն մար-

դոյս մէջն ու ցանկալով տեսնել և հասկանալ նոցա ի՞նչ անուշով վիմափորելու և կանգնացնող պատճառներն, քարաժայռին մօտեցած ժամանակն յանկարծ կհանդիպիս վիմափորած դռներին, և հետևաբար ներս մտնելով ու տեսնելով սխրագործ արհեստակերտութիւններն, հոգեկան լցեալ ուրախութեամբ վաղձան կըղնէ իւր գեղեցիկ հետաքրքրութեանը:

Պարիսպ լանայ Պեղարդայ:

Մենաստանիս պարիսպն՝ դոր կիսակոփ կրամած քարերով հաստատապէս բարձրացուցած են, հարաւային կողմէն հարիւր տասն և հինգ քայլ երկայնութեամբ ըսկսելով՝ որոյ տակէն խոխոջալով կանցնի Մզատ գետն, և եօթանասուն քայլ լայնութեամբ արևելեան և արևմտեան կողմերից քառակուսի կղառնայ բարձր դէպ հիւսիս, ապա ձորի հիւսիսային լանջակողմովն հաւասար դրից երկայնութեան հարաւային կողման շրջապատելով՝ պարսպի երկու ծայրերն աւարտած են կից արևմտեան քարալեռանը, որտեղ կան ի հնուց վիմափորած քանի մի սենեակներ. վանուցս այս պարիսպն ունի իւր շրջապատն չորս հատ բուրգեր, մին արևելք, մին հիւսիս, մինն հարաւային կողման մէջ տեղն և մին է արևելեան և հարաւային անկիւնը. ունի երեք հատ դռներ, մի մի դէպ արևելք և հիւսիս և մի կամարսկապ մեծ դուռն դէպ արևմուտք, որտեղից է համարեա սովորաբար հասարակաց մուտք և ելքն. սոյն դրան ճակատին արտաքուստ քանդակագործած են երեք հատ գեղեցիկ խաչեր և փորագրած են շինութեան ժամանակի արձանագիրն հանդերձ Հայկական թուականաւն այսպէս. «ԹՎ. ՌՃ՝ԾԼԷ. շի-

«նեցան դարվազէս անտեսատունի վերին կողմն շրջապա-
 «տիս առաջնորդ Վանէլարան վարդապետի որ է նորա-
 «բողբոջ որ է սա ի շառաւիղէն Պոռչ իշխանին որ է եղ-
 «բօր որդի Վաւիթ*) վարդապետի, : Պարսպի արևելեան
 որման կիսէն սկսեալ մինչև հարաւային որման վերջին
 ծայրը միջին կողմն, պարսպին կից կարգաւ շինած են կա-
 մարակապ կրամած կոփածոյ քարից հանդերձ կրկնա-
 յարկներովն տասն և եօթն թուով սենեակներ**), մի
 կամարակապ անտեսատուն իւր ներսի մառանովն, և մի
 հատ նոյնպէս կամարակապ մարագ, և ինչպէս մարագի
 դուռն նմանապէս բոլոր սենեկաց յետին կողման լուսա-
 մուտներն կրացունին պարսպի միջից դուրսն դէպ արևելք
 և հարաւ, իսկ առաջին կողման լուսամուտներն կրացունին
 պարսպի մէջն ներսին կողմն դէպ արևմուտք և հիւսիս. կայ
 հիւսիսային կողմն կամարակապ մի մեծ դուր, բայց ոչ
 պարսպին կից, և մի հատ վիմափոր դուր ևս արևմտեան
 կողմն, որոյ տանիքի վերայ շինած է եղել յառաջագոյն
 կամարակապ սենեակ, բայց այժմ կիսաւեր:

(*) Սա ինքն իսկապէս թաղուած է Աստուածածնի Տաճարի վի-
 մափոր ծամատան մէջն. միայն ներկայ վանահայրն տգիտարար տա-
 պանաբարն իւր բնական տեղէն շարժելով՝ պիտոյացուցել է մենաս-
 տանի հարաւային դրան սալայատակին. կայ վրան տապանագիր այս-
 պէս. «ՅԱՅՐԻ վանս է Ա. հայրենի մուրք ի ցեղէն սորա. Ա յս է ցե-
 «ղէն իշխանաց Պոռչայ, այս է հանգիստ Գաւիթ աստուածարանու-
 «թեան վարդապետի որ է շինող Աստուածածնի ծամատան կա-
 «ռուցողի Ծամեայ նա վախճանի երթալ առ տէրն ամենի ո՛վ
 «ըք տառիս հանդիպեսցէ լի սրտիւ ողորմի տայցէ. թվ. ՌՃԾԳ:

(***) Յիշատակեալ սենեակներից է որ միմեանց մէջ երկու կամ
 երեքն շինած են, բայց մեք մի մի հաշուեցինք, ըստ որում ինչպէս
 երևի՝ յետոյ խառնած են միմեանց:

ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՎԻՄՍՓՈՐ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅՆ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱՅԱՆՆԻ

ԱՐՏԱՔՈՅ ՔԱՆ ԶՊԱՐԻՍՊՆ ՎԱՆԱՑ ԳԵՂԱՐԴԱՅ:

Մենաստանիս պարսպի արևմտեան կամարակապ զը-
րանէն դուրս գալով՝ ուղղակի սորա հանդէպը վաթսուն
քայլ հեռաւորութեամբ կայ պատնէշ, որոյ վերայ կաես-
նուի հնութեան նշմարանք. մի ծայրն կցած է վերէն քա-
րալեռանը և միւս ծայրն գնացած է զառ ի վայր ձորը.
քարալեռան արևմտեան երեսին վիմափորած են կրկնա-
յարկ եկեղեցիք. ներքին յարկն կբաղկանայ միմեանց մէջ
վիմափորած երեք հատ խորաններից, որոնք ունին վեմ-
քարեր պատարագի իւրեանց խորհրդանոցներովն. նաև
մի մի փոքրիկ լուսամուտներ՝ որոնք կբացուին դէպ արև-
մուտք. նմանապէս միջին խորանի դռնակն դէպ նոյն կողմն
կբացուի. իսկ յաջմէ և յահեկէ եղած խորանները դեմ
առ դեմ կբացուին միջին խորանը. սորա հարաւային որ-
ման վերայ կայ ներքուստ հեակեալ արձանադրութիւնն
և եթ. «Մ՛վ պատարագողքս զՄովսասն և զՀազարդեղն
յիշեցէք, : Սոյն խորանաց կից կան միմեանց մէջ վիմա-
փորած բաւականին մեծութեամբ երկու սենեակներ, որոց
դռներն արևելք և արևմուտք կբացուին: Իսկ վերնայարկ
եկեղեցին՝ որ կբաղկանայ հինգ խորանից վեմքարերով
պատարագի և իւրեանց խորհրդանոցներովն, վիմափորած
են յանուն ամենասուրբ կոյս Աստուածածնի, և արև-
մտեան և հարաւային որմունքն շինած են կրամած կո-
փածոյ կարմիր քարից, որոց դրսի երեսներն քանդակա-
գործ գեղեցիկ խաչերով և թռչնոց պատկերներով վա-
յելչապէս զարդարել են, և ինչպէս արձանադրութիւնքն
կարդալով՝ ո՛չ թէ վիմափորութեան ժամանակինը՝ այլ

հոգեցատուր յիշատակիք պարզեողներինը, կստուգենք որ յիստան փարէ աւելի յառաջ է վիմափորած քան զշինութիւն մեծահոգակ Մենաստանին Պեղարդայ. բայց արեւմտեան դրանէն ներս մտնելով, հարաւային որման վերայ լուսամտի մօտն կտեսնես եկեղեցւոյս նորոգութեան ժամանակի արձանագրութիւնն հանդերձ հայկական թրուականաւն այսպէս. «Ի թվիս 21, նորոգեցաւ սուրբ Աստուածածինս,» :

Սորա նորոգութեան թուականն դարձեալ երէստան ասօ՛ յառաջ կգտնենք քան զժամանակն վիմափորութեան ընդարձակ յամատանն Պապաքայ որդւոյ մեծին Պռոշայ. եկեղեցին ունի մէկ դուռն և երեք լուսամուտք դէպ արեւմուտք և մի լուսամուտ հարաւային կողմն, և ինչպէս եկեղեցւոյ հարաւային որմն կիսով շափ, նմանապէս մի կարգի մէջ գտնուած շատ վիմափոր խցեր՝ որոնք եղած են բնակարան հրեշտակակրօն անձնուրաց միանձուքների, 1840 թուի մեծ երկրաշարժին խաղառ վլած են, որոց միմեանց վերայ կուտակած մեծամեծ կտորներն դեռ ցայսօր հաւաստի վկայք են այն աշխարհաւեր ցաւալի արկածիցն. և արտաքուստ եկեղեցւոյ արեւմտեան երեսն բովանդակ լցուցել են հոգեցատուր յիշատակաց արձանագրութիւններով, սկսեալ հիւսիսային անկիւնէն մինչև դրանը ձախակողմն հետևեալ կարգաւ :

ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ՍՈՒՐԲ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԻՄՓՈՐ
ԵԿԵՂԵՑՒՈՅՆ.

Արեւմտեան հիւսիսային անկիւնն :

«Ես Տիրամուկն ետու ի սուրբ Աստուածածինս ի դահեկան և Սպասաւորքս

«խոստացան ի տարոջն ՚՛ աւր ժամ, Ե
«ինձ և Ե, իմ ծնողացն»:

«Բնծայք եկեղեցւոյս որ ի Նորագա-
«ւիթ զոր ետուն Վանիէլի եղբարք ի
«սուրբ եկեղեցիս ի պատկին Չաղացն. Վ
«աւր ժամ, Ե, աւրն ի եղբաւրն Սխի-
«թարա ազգական իւրեանց ետ զայգին իւր
«Վ աւր ժամ իւր հող»:

«Ի թվ. ՈՒ. ես Տէր Ստեփաննոս 15)
«Եզուանից կաթուղիկոս եղէ միաբան
«սուրբ ուխտիս Ե, յրի վանաց յառաջնոր-
«դութեան հաւրն Վրիգորի, և ետու զԸնդ-
«րէի Եռաքելոյ նշխարհն և սուրբ նշան և
«ճննդոց Յովհանն» և բնակիչք տեղոյս խոս-
«տացան ինձ, զտաւն փոխման Տիրամաւրն
«Վ նա» աւուրսն յամենայն եկեղեցիս պա-
«տարագել զՔրիստոս»:

«Ես Եռուտիկ ետու ի զահեկան ի
«սուրբ Եստուածածնիս ի տարոջն ՚՛ աւր
«ժամ, Ե, աւրն ինձ, Ե, աւրն ազգին»:

Նոյն որման ճեղատիկն:

«Ի թվ. ՈՒ.Օ. ես Ստեփաննոս կուտ-
«կեանց ետու զիմ հայրենի հողն զքարա-
«փաւղոց, ետու ի սուրբ ուխտս յառաջ-
«նորդութեան հաւրն Վրիգորոյ Վ աւր

“Ժամ ի տարոջն Ստեփաննոսի որ և խառ-
 “նեցաւ ի մարեմտոյն մեծաւ աշխատու-
 “թեամբ, Բ աւր ժամ Մարեմտոյ, Գ
 “աւրն հաւրն ու Գ աւրն մաւրն և Բ աւր
 “Սիրախտին:

“Ես Ուրբաթ Կաւայտկեցի հող այգոյ
 “ետու և Ղրագալուցի զատկի Բ աւր ժամ
 “իմ եղբ:

“Ես Դոլս և Կրեանո տանուտեարքս
 “և պարոնայքս ի ժամ մահուան Դուլիս
 “գիր յղարկեցաք և զհայրն կոչեցաք և նա
 “իւր քահանայիւք և Եպիսկոպոսովքն հա-
 “ղորդեցոյց և ի գերեզմանահանգոյց տո-
 “ւաք զինկեալքն իւր ընծայիւքն ի Ե.Յրի
 “վանս. Ե աւր ժամ Դոլնի Ե Ալարդինա
 “Պատրիին:

“Ի թու” ԽԹԹ. Քրիստոսասէր իշխանաց
 “իշխանքն Օւաբարէ և Իվանէ վերստին
 “դարձոյց զջուրն ամառնամատակի Եշ և
 “ուրբաթի ի սուրբ ուխտս զԵ” աւրն որ է
 “ուրբաթ և բնակիչք սորա խոստացան
 “զԵւագ խորանս սուրբ Ետուածածնի բո-
 “վանդակ տարին պատարագել զՔրիս-
 “տոս յանուն նոցա:

“Ես Պատրիկս ետու ի սուրբ ուխտս Ի
 “դահեկան և Սպասաւորքս խոստացան ի
 “տարին Ե աւր ժամ ով կատարէ աւրհնի

«ի Քրիստոսէ: | Ես Աորիկա ետու Ա դա-
 «Տեկան և սորա ետուն Վ աւր ժամ, Ե
 «ինձ, Ե Շէրէշահի, Ե Երեմիայի որ խա-
 «փանէ դատի:

«Ես Ազիզս սնեալ ի տուն Խութլու
 «խաթունին և Պուռոյ ետու Ի դասեկան
 «և Սպասաւորքս խոստացան ի տարին Ե
 «աւր ժամ որ խափանէ մերոց պարտա-
 «կան է»:

Նոյն որման լուսամտի վերևն:

«Ես Շաքար բէկ որդի Աբէլեայ ի թվ-
 «ՌԵ միաբանեցաք սուրբ Ատուածածնիս
 «և սուրբ Աուսաւորչիս և սուրբ Վեղար-
 «դիս կանգնեաց զՍաչս սուրբ բարեխոս
 «ինձ և ծնողացն»:

Երեմիայի որման որսի ճակատի շրջապատն:

«Արկրպագութեամբ սուրբ նշանիս ըզ-
 «Սխիթար քահանայս յաղաւթս յիշեցէք»:

Նոյն որման յախակողմն, խաչքի վերևն:

«Ես Չաքարէ սնեալ ի սուրբ Ատու-
 «ածածնիս նորոգեցի զԱտուածածինս
 «... Տալալ արդեանց իմոց և գնեցի զդատա-
 «ւորի հողն Ի դասեկանի և զխողայ խոյ-

«տերն Արթուր ի Հասանայ խ դահեկանի
 «ետու ընծայք սուրբ Աստուածածնիս և
 «Սպասաւորքս խոստացան Ռաւր ժամ,
 «Ե ինձ Ե Մամբանոյս որ զայս հայրենիքս
 «այս է եկեղեցոյս հանցէ ՅժԻ հայրա-
 «պետաց նդոված է,»:

Այն արշաւագրոսն իսկ իսկ պատմանդանն վերայ:

«Սուրբ խաչս բարեխաւս հայր Գրի-
 «գորին և ծնողացն իւր,»:

Հարստայն հողման վաճ համարն շրջանակն վերայ:

«Շնորհիւ Աստուծոյ Վար-
 «դաբուտ նահսդեւ ի սուրբ
 «ուխտիս խ դահեկան Արթուր գիւղի հողն
 «Շուշան զալու այգին և խոստացան»,»:

ԱՌԱՋՆՈՐԳԻ ԱՅՐԻ ՎԱՆԱՅ ՍՐԲՈՅՆ ԳԵՂԱՐԳԱՅ.

Է Բնին Հայոց

Տէր Գրիգոր, յաւուրս սորա զայ ի սուրբ
 ուխտս Այրի վանաց Աթողիկոսն Ա-
 զուանից տէր Ստեփաննոս և տայ նշխար
 սրբոյ Առաքելոյն Անդրէի, զսուրբ Աշանն
 և զծննդոց Յովհան:

ՈՂ

Տէր Բարսեղ միայնաւոր, յաւուրս Թաղա-
 ւորաղնոյն Օսթարէի և Իվանէի շինէ
 զհրաշափառ հաճարն սրբոյն Գեղարդայ:

ՈՒԳ

Տէր Մարգար, յիշատակեալ ի վեր անդր
յընդարձակ վիմափոր Ճամատան յար-
ձանագիրս Պապաքայ որդւոյ բարեպաշ-
տին Պռոշայ:

211

Չաքարիայ միայնաւոր, տեսնի յարձա-
նագիրս Տաճարին ի հիւսիսային կողմն
մերձ աւազանին, բայց անթուական:

Տէր Յովհաննէս, յիշատակեալ ի յիշատա-
կարանի Աւետարանի միոյ յամի Տեառն
1475:

Տէր Աստուածատուր Ապիսկոպոս, այր ե-
ղեռնագործ և փնասիչ հայրենեաց, որ
ընդ համանմանեացն իւրոց ընդ Մեղքի-
սեղէկ Աթողիկոսի և ընդ չարաբարոյ
Մանուէլ Ապիսկոպոսին շաւուց – թա-
ռայ զնաց յԱսպահան քաղաք առ Շա-
հապան և երեր զնա ծանու զօրօք ի
շայաստան աշխարհ, որով և պատճառ
կորստեան եղև անթիւ անմեղ բազմու-
թեանց յամի Տեառն 1603:

Պաւլիթ Ապիսկոպոս ի տոհմէ Պռոշ իշ-
խանին, որ եկաց յԱռաջնորդութեան ի
1635 ամէ ց 1675 ամն:

Ստեփաննոս Ապիսկոպոս, եղբայր վերնոյն,
այր գիտնական, եկաց յԱռաջնորդու-
թեան յամն չորս, և ի յերկրաշարժու-
թեան յամի 1679 եղև ընդ փլատակաւ
եկեղեցւոյն անապատին սրբոյ Անանիայ
Առաքելոյ որ յԱրևան:

Վաւիթ Ապիսկոպոս, եղբօր որդի վեր-
նոյն այն է Վաւիթ Ապիսկոպոսի, անմի-
ջապէս զինի սորա. սոքա երկոքեան ի մի-
ասին յիշատակին ի յիշատակորանի
Յայսմաւուրի միոյ եղելոյ ի զրանոցի
Մայր Աթոռոյ սրբոյ Լշմիածնի ի Թուին
Հայոց:

ՌՆՆՆ

Պետրոս վարդապետ Ջահկեցի, յիշա-
տակեալ ի Ջամբռ անուանեալ մատե-
նին Հայոց ՌՆՆՆ, ցՌՆՆ, յամի
Տեառն 1740:

Ղունկիանոս վարդապետ, յիշատակեալ ի
նոյն Ջամբռ անուանեալ մատենի:

Տէր Օհան վարդապետ Հին Նախիջևա-
նեցի, այր աշխատասէր, հրամանաւ Յով-
հաննէս Բ Վաթողիկոսին Վարբեցւոյ
կարգի վանահայր ի 1840 ամի և Թափէ
զՏաճարն ի վերջին ցաւալի ամայութե-
նէ, առնէ զինչ ինչ նորոգութիւնս, հաս-
տատէ առ պարսպաւ վանուց զպարտէզ,
տնկէ զմրգաբեր ծառս, զարդարէ զեկե-
ղեցին զանազան հողեցատուր յիշա-
տակօք նուիրելօք ի բարեպաշտօն ժողո-
վրոց Տփխիսու. ապա կարինեղեալ յա-
նարդար և ընչաքաղց ընթացից ոմանց հո-
գևոր իշխանաւորաց Թողու զվանս, երբե-
մըն գնաց ի Տաթև, յետոյ եկեալ ի հայ-
րենիս իւր ի Նախիջևան կնքէ զաղցաւոր
կեանս իւր և զնի ի Քեօհնաբարայ կոչե-
ցեալ հասարակաց Հայոց հանգստարանի:

Մարտիրոս վարդապետ Արղարշապատ-
ցի, ընկերակից և գործակից վերնոյն, յետ
նորա կալով զամս չորս, վաղճանի ի 1844
ամի և դնի առ որմով հարաւային դրան
Գեղարդայ վանուց:

Միքայէլ վարդապետ Չամօյեանց Տփիսի-
սեցի, յաւուրս երկարատե վանահայրու-
թեան սորա յաւելան առ կալուածս վա-
նուցն իբրև սեփականութիւն՝ Գողթ,
Վիւրաքեանդ և Թարաբաշ գիւղորայքն,
որպէս ցուցանեն ձեզ կալուածագիրքն որ
ի գրքոջս, եղև նորոգութիւն տանեաց
Տաճարին, շինեցաւ դժուարագնայի ճա-
նապարհն վանուց ի գիւրութիւն բարե-
պաշտ ուխտաւորաց:

Եղիշէ վարդապետ Եմատունի, օգնական և
գործակից նորին:

Պօղոս Եպիսկոպոս Մալխասեան և գոր-
ծակից նորա Յովհաննէս վարդապետ Տա-
թևացի:

Ստեփաննոս վարդապետ մահտեսի Խսկեան-
դարեան:

Ռափայէլ վարդապետ Շիրակացի շուշ-
տակ, և գործակից նորա Պետրոս Եբե-
ղայ Եյվազեան Եխալցիսեցի. յաւուրս
սոցա շրամանաւ Արբազնակատար կա-
թողիկոսին ամենայն շայոց Տ. Տ.
Գեորգայ Գ. կառուցաւ ի նորոյ հոյա-
կապ Աննական դպրոց մի, յորմէ վանքն
զուրկ էր ի սկզբանէ անտի. հանին մե-

Ճաւ աշխատութեամբ զառուս, շինեցին
զմի ջրաղաց ի Գողթ զիւղ:

ԿԱԼՈՒԱՆՔ ԱՅՐԻ ՎԱՆԱՅ ՍՐԲՈՅՆ ԳԵՂԱՐԴԱՅ
ՆՈՒԻՐԵԱԼՔ ԻԲԱՐԵՊԱՇՏԻՑ:

Է լնննննննն

Իշխանաց իշխանքն Չաքարէ սպասաւա-
րըն և Աթաբէկ Իվանէն վերստին դար-
ձուցանեն զջուրն Ամառնամատակի ի
սուրբ ուխտն Այրի վանաց:

ՈՒԹ

Ստեփաննոս Կուտկեանց տայ ի դուռն
սուրբ ուխտին Այրիվանաց զհայրենի
հողն զՔարափողոցն:

ՈՒՕ

Սեփանուն բարեպաշտ իշխանն Պոռչ դան-
ձաղին առնէ ի տերանց աշխարհի սուրբ
ուխտս Այրի վանից լերամբ և դաշտաւ
և ամենայն կաղնութեամբ, և տայ յիշա-
տակ ի դուռն սուրբ ուխտին Այրի վա-
նաց զՕղջաբերդն և զԿերդաղն և ըզ-
Գերեզմանոց:

ՉԼԻ

Պարոն Չումէ և պարոն Արզաբէկն տան
ի դուռն սրբոյն Գեղարդայ զհայրենի
ժառանգութիւն իւրեանց զայգին և ըզ-
պարտէզն:

ՈՒԸ

Անխաւանք:

Իշխանաց իշխանն տիեզերակալ Աթաբէկ
Իվանէն տայ սուրբ Աթուղիկէիս զզիւղն
Բերդաղ իբրև լուսացու:

Մխիթար որդի Գրիգորի տայ ի դուռն
սրբոյ Աթուղիկէիս զՎ ժանն փոքր Ձի-
թեհանքի:

Խաչատուր անուռն ոք տայ սուրբ ուխտիս
զայդի մի:

Ատոմ և ամուսին իւր Աբբա ընծային
Այրի վանացն զտունն իւրեանց որ յԱրե-
ւան:

Ուսըռն անուռն ոք միաբանի սուրբ ուխ-
տիս և ի յիշատակ ծնողացն տայ զՎառ-
նոյ խոսանն:

Պարոն Բուրթէն և ամուսին իւր Խամ-
բէկն տան ի վախմ ի դուռն սրբոյն Գե-
ղարդայ զայդի մի և զմի պարտեղ:

Գանիէլ և եղբարքն և իւր ազգական Մը-
խիթարն տան ի յիշատակ սուրբ ուխ-
տիս զմի տուն որ ի Աորագաւիթ, զՊատ-
կի ջրագացն և զմի այդի:

Ուրբաթ Աաւատիեցի տայ զհող այգւոյ
իւրոյ:

Ջաքարէ բարեպաշտ ոք գնէ զՎատաւորի
հողն զՍողայ խայտերն Արթղոյ ի Հասա-
նայ և ընծայէ ի դուռն սուրբ Աստուա-
ծածնի:

որոյն Գեղարդայ Միքայէլ վարդապետէ լիովին ստացայ, որում և
 ըստ ամենայնի վերոգրեցոյն ստորագրեմ Գուբերնսկի Սեկրետար
 Յակոբ Յիւրեանց

У сей купчей свидѣтелями были,

Վիսյե Երևանցի Օհանէս Եղիսիանց

Վիսյե Փիլիբոս Գ. Ուրախանց .

Купчую сію писалъ писецъ Караетъ Теръ-Антоновъ, 1850
 года февраля 8 дня купчую сію совершить по законамъ

Секретарь Стрельдицкій.

1850 года февраля 8 дня сія купчая у крѣпостныхъ дѣлъ
 Эриванскаго Губернскаго Суда на гербовомъ листѣ 90 копѣчнаго
 достоинства писана и въ книгу подлинникомъ подъ № 10 записана
 съ немъ четырехъ процентный пошлинъ 11 р. 8 коп. Актовымъ
 3 руб. на припечатаніе въ Сенатскихъ вѣдомостяхъ объявленіи 3 р.
 и на пересылку оныхъ 3 копѣйки а всего семнадцать рублей оди-
 надцать копѣекъ сер. взыскалъ и купчую сію совершивъ выдалъ
 надсмотрщикъ Макашевъ.

Թարգմանութիւն:

1850 ամի 8 ն փետրվարի բնակիչ Արևան քաղաքի
 Արևանայ նահանգի Նահանգական Վարտուղար (Губер-
 нский Секретарь) Յակոբ Յովհաննիսեան Տիգրանեանց վա-
 ճառեցի ըստ օրագրական կարգաւորութեան Աովհասեան
 Աոմիսեաի 26 Մայիսի 1849 ամի, բարձրագոյն հաստա-
 տութեամբ 5 ն Յունիսի Հայոց վանուցն Գեղարդայ, ինձ
 հասեալն կարուածադրով հաստատածն և վերջաւորածն
 Արևանայ Գաւառական Գատարանումը, 15 Հոկտեմբերի
 1848 ամի № 92, երեք ախճայ մուլք Գողթ գիւղիցն՝ որ
 դտանի Արևանայ գաւառի Օհանգիրասարի գաւառիումը:
 Եմբողջ Գողթ գիւղն կսահմանափակի մէկ կողմանէ Գե-
 ղարդայ Անքապատի հողերովն, միւս կողմանէ Բաշ-

գեառնի զիւղի ներքին հասարակաց ճանապարհաւն և աղբերաւն՝ որ կկոչուի Մաշտ-ալի-բուլաղ, հանդէպ լերին Առշասանգեառ կոչեցելոյ, երրորդ կողմանէ հողերիցըն Ալեմարդան զիւղի մօտ ջրանցաքարն՝ որ կկոչուի 'Նօվտաշ, չորրորդ կողմանէ Արթիզ զիւղի պատկանեալ հողերից, գնահատութեամբ 277 մանէթ արծաթոյ. նախ քան զայս, վերոյիշեալ երեք ախճայ հողն Գողթ զիւղի ոչ ոքի չ'եմ ծախած, ոչ զբաւ զբած և ոչ մի կալուածազրով հաստատած. իսկ եթէ մէկն կսկսի միջամուխ լինել այդ հողերին, այն ժամանակն ես և իմ ժառանգներն պարտական են պաշտպանել՝ ինչպէս Հայոց Գեղարդայ վանքն՝ նմանապէս և վարդապետներն, և չ'թոյլ տալ այդ հանգամանքներումը մնաս կրեն նոքա: Սոյն կալուածազրի մէջ պայմանադրած զինն նշանակել առանց թազցնելու, մաքս պահանջելու համար (360 յօդ.):

Ճերրորդ հատորում մաքսի կանոնադրութեան 1164, և 1166 յօդուածներն, 10 հատոր քաղաքական օրինաց, տպեալն 1842 ամի, սորանով՝ վաճառողին և Գեղարդայ վանուց վանահայր Միքայէլ վարդապետին յայտնուած են:

Վերոյ գրեալ երեք ախճայ Գողթ զիւղից վաճառեցի վանաց սրբոյն Գեղարդայ 277 մանէթ արծաթոյ, և այսքան զբամն ի վանահօրէ սրբոյն Գեղարդայ Միքայէլ վարդապետէ լիովին ստացայ, որում և ըստ ամենայնի վերոյգրեցն ստորագրեմ,

Գոթերնսկի Աելբեօար Յակովբ Տիգրանեանց:

Այս կալուածազրոյ վկայքն էին,

Վ. Կայե՛ Յովհաննէս Աղլապարեանց

Վ. Կայե՛ Գեղեղոն Մ. Աղամալեանց

Պալուածազիրս այս գրեաց

Գրադէր Ապրապետ Կէր Անսօնեան:

1850 ամի 8 ն Փետրվարի կալուածագիրս այսվերջա-
ւորել ըստ օրինի

Սեկրետար Ստեբերեցի:

1850 ամի 8 ն Փետրվարի սոյն կալուածագիրն կա-
լուածագրական գործերում Արևանայ Աստանական
Պատարանի գրուած է 90 կոպեկանոց արժողութեամբ
զրուադաւոր թղթոյ վերայ, և բնագրով գրքումը ընդ հա-
մարաւ 10 ն հաշուած է 4% մաքս՝ 11 մանէթ 8 կոպէկ,
Ակաի համար 3 մանէթ, Սենատսկի վերոյնստումը յայ-
տարարութիւն տպելոյ համար 3 մանէթ, նորա ուղար-
կելու համար երեք կոպէկ, ընդ ամենն 17 մանէթ 11 կո-
պէկ պահանջեաց, և այս կալուածագիրն վերջաւորելով
յանձնեաց:

Վերահայեցող Մաղաշեանց:

ВОДНЫЙ ЛИСТЪ.

Тысяча восемь сотъ пяти десятаго года мая пятаго дня, Управ-
ляющій Зангибасарскимъ участкомъ Поручикъ Амирхановъ, согласно
указу Эриванскаго Губернаго Суда отъ Февраля 1850 года за №
387- мь ввелъ во владѣніе Зангибасарскаго участка Кегвартскій
Монастырь Купленнымъ онымъ отъ Эриванскаго жителя Губернскаго
Секретаря Якова Тигранова Тремя Ахчами мультка земли изъ де-
ревни Кохтъ по купчей крѣпости совершенной въ ономъ Судѣ 8
Февраля сего года За № 10 - мь. За двѣсти семьдесятъ семь рублей сереб-
ромъ цѣною; каковая земля граничится: съ Востока; съ одной сто-
роны землею принадлежащею Монастырю Кегарту; съ другой отъ Де-
ревни Башгарни. нижнею общею дорогою и родникомъ называемымъ
Машадъ Али булагъ, напротиву горы Коша сангаръ, съ третьей
отъ деревни Али Марданъ природнымъ камнемъ именуемымъ новгдашъ,
а съ четвертой отъ земли принадлежащей Деревни Артызъ кана-
вою подъ названіемъ Аноджъ — архъ, и при передачѣ сего имѣнія во
владѣніе Кегвартскаго Монастыря притензій состороны жителей объ-

явлено не было, въ Удостоверніе чего и постановленъ сей Актъ за подписею моею и находившихся при семъ понятыхъ староннихъ людей съ выдачею Копію съ сего вводнаго листа Кегвартскому Монастырю. Означеннымъ Имѣніемъ вовладѣніе ввелъ Управляющій Зангибасарскимъ участковымъ управленіемъ Завѣдующій Зангибасарскимъ участкомъ Капитанъ №

При вводѣ во владѣніе находились жители ниже поимѣнованныхъ. Селеніи Вашкаринскій .

Старшина Вартапъ Кеворковъ.

Авакъ Папановъ.

Алагверди Абраамовъ.

Минасъ Сакоевъ.

Вартапъ Мануковъ.

Ованесъ Мануковъ.

Сахо Кеворковъ.

Манукъ Сакоевъ.

Сахо Оганесовъ.

Արտիշտակ գրեալ անձինքն զիր չի գիտելով՝ ի տեղի նոցա ստորագրեցի Տէր Յովնէն Գաղաթեան:

Жители Деревни Артизъ, Кохтъ и Али Марданъ.

Баба Касумъ оглы.

Абасъ Али Маммадъ оглы.

Салманъ Сулейманъ оглы.

Ахверды Али оглы.

Абдулла Маммадъ оглы.

Каграманъ Имамверди оглы.

Мамадъ Сулейманъ оглы.

Имамъ верди Сулейманъ оглы.

Мамадъ ханъ Сулейманъ оглы.

Гусейнъ ханъ Наби оглы.

Мирза Калбалай Абдулла оглы.

Гасанъ Маилъ оглы.

Ստորագրեցի Գաղաթեան Սեփերուհի Տէրման:

Покушникъ *Սեփերուհի Գաղաթեան Վանահայր ստորագրեցի:*

Գեղարար:

1852 года, Декабря 22 дня, что сия копія съ вводнаго листа суть съ подлиннаго токоваго листа дѣйствительно, въ томъ подлинномъ моимъ и прилаженіемъ казенной печати удостовѣрно.

Начальникъ Загибасарскаго Участка Маркаровъ.

Տեղի կ'ըրոյ

Յանդիտական Բերի:

1850 ամի 5՛ն Մարտի, կառավարիչ Օանգիրասարու գաւառկի Հարիւրապետ (поручикъ) Ամիրխանեանց համաձայն հրամանի Նահանգական Վատարանի Արեւանայ, Փետ. 1850 ամի № 387, մտցրեց տիրապետութեան ներքոյ Օանգիրասարու գաւառկի վանքն Վեղարդայ իւրանով գնածն Արեւանայ բնակիչ նահանգական քարտուղար (Губернскій Секретаръ) Տիգրանեանց Յակովբէն երեք տիճայ հող Վողթ գիւղից, կալուածագիրն վերջաւորած է նոյն Վատարանումը 8՛ն Փետ. սոյն ամի № 10, գնահատութեամբ 277 ռուբլի արծաթոյ, որպիսի կալուածքն կսահմանափակին յարևելից մէկ կողմանէ Վեղարդայ վանուց հողերովն, միւս կողմանէ Բաշգեառնի գիւղից ներքին հասարակաց ճանապարհաւ, և աղբերաւն՝ որ կոչի Մաշատ - ալի - Բուլաղ, երրորդ կողմանէ Ալիմարդան գիւղից մօտ ջրանցաքարն՝ որ կոչի Աովաաշ, չորրորդ կողմանէ Արթիղ գիւղի պատկանեալ հողերից և ջրանցովն՝ որ կոչի Անաջ - արխ. սոյն կալուածոց յանձնողութեան ժամանակն ի տիրապետութիւն վանուց Վեղարդայ, գիւղօրէից բնակչաց կողմից չ'եղաւ պահանջողութիւն, ի հաւաստութեան որոյ կայացուցաւ սոյն արձանագիրն (АКТЪ) ստորագրութեամբ իմով և ներկայ գտանեցեալ ի մէջ բնորեալ մասնաւոր անձանց, ընդ նմին տուաւ և պատճէնն սոյն

յանձնողական թերթի վանուցն Վեղարդայ: Աշան-
կեալ կալուածոց տիրապետութիւնն յանձնեաց, կառա-
վարիչ Օանգիրասարու գաւառական կառավարութեան
և տեսուչ Օանգիրասարու գաւառիկի Ապպիտան Է. . .

Յանձնողութեան ժամանակն կգտանէին ներքոյ անու-
ւանեալ բնակիչքն:

Բաշգառնի զիւղ .

Տանոտէր Վարդան Վեդրգեան

Յակոբ Պապանեան

Ելանգերտի Եբրահիմեան

Մեաս Սահյեան

Վարդան Մանուկեան

Յովհաննէս Մանուկեան

Սահօ Վեդրգեան

Մանուկ Սահյեան

Սահօյ Յովհաննէսեան

Որովհետև վերոյգրեալ անձինքն զիր չ'զխակելով ի
տեղի նոցա ստորագրեցին:

Տէր Յովհաննէս տերացոս Պապայարեան:

Բնակիչք զիւղօրէից Երթղոյ, Ղողթայ և Ելիմարդանայ

Բաբաս Ղասեմ - օղի

Եբրահիմ - օղի Մաշապ - օղի

Սարգիս Սուլեյման - օղի

Էլանգերտի Երթ - օղի

Եբրահիմայ Մաշապ - օղի

Ղահրաման Իսամգերտի - օղի

Մաշապ Սուլեյման - օղի

Իսամգերտի Սուլեյման - օղի

Մաշապ - Խան Սուլեյման - օղի

Էլանգերտի - Խան Սաբի - օղի

Մերզապ - Կալբապ, Աբրահամ - Կալբ

Հասան Մայել - Կալբ:

Վաճառող Վահագնի Սեկրետար Յակոբյան Տեղա-
նկանց:

Վահագն Մեկայել Վարդապետ Յարո-նի-նեան Վանահայր
հարկ Վեղարդայ:

1852 ամի 22 Վեկ. թէ սոյն պատճէնն յաճնողական
թերթի ընդ իսկականին ուղղել է, վասն այն իմով ստորա-
գրութեամբ և գրոշմամբ արքունական կնքոյ վաւերացու-
ցանեմ

Վահագնայէր Չանգիլիանայն Գարգա-
րեանց:

Տեղի կնքոյ

Лѣта тысяча восемь сотъ шестьдесятъ восьмага Января въ двадцатый день. Я Эриванской Губерніи житель гор. Эривани Коллежскій Регистраторъ Степанъ Григорьевъ Егіазаровъ по довѣренности поручика 1-го Кавказскаго Сапернаго ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЫСОЧЕСТВА ВЕЛИКАГО КНЯЗЯ НИКОЛАЯ НИКОЛАЕВИЧА старшаго Баталіона Василя Езнакіева Камсаракана, засвидѣльствованной въ Тифлисской Палатѣ уголовного и гражданскаго Суда, отъ 16 Марта 1866 г. подъ № 190 съ разрѣшенія совѣта Намѣстника Кавказскаго изясненнаго въ выпискѣ журнала его, состоявшагося 21 Сентября 1867 г. № 200 препровожденной при отношеніи Эчміадзинскаго Армяно—Григорянскаго Синода отъ 20 Декабря того же года за № 1911 продалъ повѣренному Синода Архимандриту Михаилу въ пользу Кегартскаго Монастыря доставшіяся вѣрителю моему отъ умершаго отца его три ахчи и семь съ половиною стилей земли дер. Меграбъ - кюрдъ - кецъ и танабашъ, состоящей въ Эриванекомъ Уѣздѣ цѣною за пять тысячъ рублей сер. На предѣ же сей купчей крѣпости, вышеозначенныя три ахчи и семь съ половиною стилей земли

изъ дер. Меграбъ кюрдъ кендъ ни кому иному вѣрителемъ моимъ не проданы, не заложены, и ни въ какихъ крѣпостяхъ не укрѣплены, буде кто не есть станетъ за оныя вступаться то вѣритѣль мой и наслѣдники его должны защищать монастырь отъ того и ни до какихъ убытковъ въ томъ не допускать. При этомъ объявлена обоимъ повѣреннымъ продавца и покупателя ответственность за утайку настоящей цѣны имѣнія 1 ст. 396 т. V: 1 и за продажу и куплю чужой собственности 1 ст.:1407 и 4709 т. X. Ч. I: 1 дѣйствительно я повѣренный Поручика Василя Езнакьева Камсаракана, Коллежскій Регистраторъ Степанъ Егіазаровъ продалъ повѣренному Эчміадзинскаго Синода Архимандриту Михаилу въ пользу Кегвартскаго Монастыря выше означенныя три ахчи и семь съ половиною стилей земли дер. Меграбъ — курдъ — кендъ за пять тысячъ рублей сереб. которыя сполна получилъ. Въ чемъ и подписываюсь, Коллежскій Регистраторъ Степанъ Егіазаровъ,

Свидѣтелями были

Эриванскій житель Михаилъ Хечатуровъ

Губернскій секретарь меликъ Аюповъ

Купчую сію писалъ писецъ Артемъ Теръ Микиртичевъ. 1868 года Января 20 дня. купчую совершить по законамъ, Секретарь Антернацкій.

1868 года Января 20 дня, Купчая сія у крѣпостныхъ дѣлъ Эриванскаго Губернскаго Суда на гербовомъ тринадцати рублевомъ листѣ, писана и въ книгу подлинникомъ подъ № 2. записана, слѣдующіе съ него отъ акта 3 руб. за бумагу на производство переписки 2 руб. 40 коп. 4⁰/₁₀ пошлинъ съ суммы 5000 руб. 200 руб. и за объявленіе о переходѣ имѣніи 3 руб. всего *двѣсти восемь руб. сорокъ коп.* покупщикомъ Архимандритомъ Михаиломъ внесены въ Эриванское уѣздное Казначейство (квитанція отъ 18 Января 1868 года № 74.); Купчую же совершивъ выдалъ и. д. Надсмотрщика крѣпостныхъ дѣлъ А. Огановъ.

1868 года Апрѣля 13 го дня. по сей купчей крѣпости введенъ вовладѣніе повѣрѣнный Кегвартскаго Монастыря Архимандритъ Михаилъ купленными у повѣреннаго поручика Василя Езнакова Камсаракана Эриванскаго жителя коллежскаго регистратора Степана Егіа-

зарова въ дер. Меграбѣ — кюрдѣ — кендѣ тремя ахчами и семью съ половиною землею, въ пользу Кегвартскаго Монастыря.

Судебный Приставъ Эриванскаго уѣзднаго Мароваго отдѣла А. Теръ — Варсеговъ.

1868 ամի 29 ն Յուլիանայ Եւ Երևանայ նահանգի բնակիչ Երևան քաղաքի Համարակալ Ետենի (Коллежский Регистраторъ) Ստեփաննոս Գրիգորեան Եղիազարեանց ըստ հաւատարմական թղթոյ հարիւրապետի (поручикъ) Աովիասեան առաջնակարգ Սապերնի գնդի նորին կայսերական Բարձրութեան մեծ Իշխանի Արիօլայ Արիօլայեզի մեծի, Բարսղի Եղնակեան Ամասարականեանց, վաւերացուցածն Տիփսիսու պալատումը քաղաքական և քրէական Գատարանի 16 ն Մարտի 1866 ամի № 190, ըստ վճռահատութեան Խորհրդարանի Աովիասեան փոխարքայի, բացատրուածն նորա օրագրի արտագրութեան միջումը՝ որ կայացած է 21 ն Սեպ. 1867 ամի № 200, առաքուած ընդ հաղորդագրութեան Սինոդին սրբոյ ԼԶմիածնի 20 ն Գեկ. 1767 ամի № 1911, վաճառեցի հաւատացեալ գործակալին Սինոդի Միքայէլ վարդապետի յօգուտ վանուցն Գեղարդայ մնացեալն հաւատացողին իմոյ ի ժառանգութիւն հանգուցեալ հօրէն երեք ախճայ 7¹/₂ ստիլ հող Մէհրապ, Քիւրտքեանդ և Թարբաշ գիւղերից, որ կգտնուի Երևանայ գաւառում, գնահատութեամբ 5000 ռուբլոյ, նախ քան սոյն կալուածագիրն վերոյիշեալ երեք ախճայ 7¹/₂ ստիլ հողն Մէհրապու և Քուրտքեանդ գիւղի հաւատացողն իմ ոչ դքի չէ ծախել, չէ դրաւ դրել և ոչ մի կալուածագրով հաստատած. իսկ եթէ մէկն սկսի միջամուխ լինել այդ հողերին, այն ժամանակն հաւատացողն իմ և նորա ժառանգներն պէտք է պաշտպանեն վանքն և չթող տան ոչ մի վնաս հասցնել. ըստ այսմ յայտնուած է վաճա-

ռողի և գնողի երկու հաւատարիմ անձանց պատասխանատուութիւնն՝ եթէ նոքա թագցնեն կալուածքի իսկական գինն (յօդ. 396 հատոր 5 երրորդ) ծախելու և գնելու այլոց սեփականութիւնն (յօդ. 1407 և 4709, հատոր 10, մասն 1):

Իսկապէս ես հաւատացեալ զործակալս Պարուչիկ Բարսղի Ազնակեան Ամնարականեանց Աօլլեժսկի Բեզիսարատօր Ստեփաննոս Ազնազարեանցս վաճառեցի Աջմիածնի Աինողի հաւատացեալ զործակալին Միքայէլ վարդապետին ի սեփականութիւն վանուցն Գեղարդայ վերոյիշեալ երեք ախճայ 7¹/₂ սաիլ հողն Մէհրապ, Վիւրտքեանդ զիւղի, 5000 բուրլոյ, զոր լըիւ ստացայ, առ որ ստորագրեմ՝

Աօլլեժսկի բեֆիսարատօր Ստեփաննոս Ազնազարեանց:
Վ կայք էին Արեւանայ բնակիչ

Մեփայէլ Խաչապրեան

Գոթերնսկի Սեկրեար Մելիք Յակոբեան:

Ալուաւաճաղիւրն գրեց

Գրաֆեր Երպեճ Տեր Միքայէանց:

1868 ամի 20-ն Յունվարի կալուածազիւրն վերջաւորել ըստ օրինի,

Սեկրեար Անդրեանցի:

1868 ամի 20-ն Յունվարի սոյն կալուածազիւրն կալուածազրական գործերում Արեւանայ նահանգական Դատարանի գրոշմաւոր 13 մանէթանոց թերթի վերայ զրուած է, և բնագրով գրքի մէջ ընդ համարաւ 2, և սոյն թղթոյ պահանջելի 3 մանէթ, սոյն գործոյ գրագրութեանց համար 2 մանէթ 40 կոպէկ, 4⁰/₁₀ տոկոսեաց մաքս 5000 բուրլի գումարից 200 մանէթ, յանձնողական Յայտարարութեան համար 3 մանէթ, ընդ ամենն

208 մանէթ 40 կոպէկ կալուածք գնող Միքայէլ վարդապետն ներկայացոյց Արեւանայ գաւառական գանձարանին ապահովագրերն, 18՝ Յունվարի 1868 ամի № 74: Սոյն կալուածագիրն վերջաւորելով յանձնեցաւ պաշտօնակատարին կալուածագրական գործոց վերահայեցողի Ե. Օհանէանց:

1868 ամի 13՝ Եպրիլի սոյն կալուածագրոց զօրութեան համաձայն մտցրեց իւր տիրապետութեան ներքոց հաւատացեալ գործակալն Գեղարդայ վանից Միքայէլ վարդապետն՝ որ գնուած էր Պարուչիկ Բարսղի Ազնական Վամսարականեանց հաւատացեալ գործակալ Արեւանայ բնակիչ Աօլլէժսիկ Բեզիստրատօր Ստեփաննոս Աղիազարեանցէ Մէհրապ, Քիւրտքեանդ գիւղում երեք տիւնայ 7 $\frac{1}{2}$ Ստիլ հող յօգուտ Գեղարդայ վանից:

Ստեփանի Պրիստատ Արեւանայ գաւառական Հաշտարար Տանին Ե. Տէր Բարսղի:

ВОДНЫЙ ЛИСТЪ.

Тысяча восемьсотъ шестьдесятъ восьматого года Апрѣля тринадцатаго дня, вслѣдствіе Исполнительнаго листа Мироваго Судьи Эриванскаго Отдѣла, отъ 11го. Апрѣля за № 325, Судебный Приставъ того же отдѣла Теръ Барсеговъ, при ниже подписавшихся понятыхъ сосѣднихъ деревень при покупщикѣ и за отсутствомъ продавца Егіазарова, ввелъ вовладѣніе повѣреннаго Кегартскаго Монастыря, Архимандрита Михаила, купленной у повѣреннаго Поручика Кавказскаго Сапернаго Его Императорскаго Высочества Великаго Князя Николая Николаевича старшаго баталіона Василя Езнакова Камисаракана, Эриванскаго жителя коллежскаго регистратора Степана Егіазарова. По купчей крѣпости засвидѣтельствованной въ Тифлисской Палатѣ Уголовнаго и Гражданскаго Суда отъ 16-го Марта 1866 года за № 190, за пять тысячъ рублей серебромъ, въ

пользу означеннаго Монастыря въ дер. Меграбъ Кюрдъ Кендъ, и Танабашъ трехъ Ахчи и семи съ половиною стилей земли, границы; Меграбъ кюрдъ кендъ слѣдующіе; съ востока канава дер. Двинъ, съ запада дер. Ардашаръ, съ юга хлѣбпахатная земли дер. Даргалу и съ севера мукомольная Мельница, Степана, Осипа и Аванеса Теръ-Степанинца при ввводѣ вовладѣніи изъ сосѣднихъ деревень, или кѣмъ либо другимъ на какой притензіи не предъявлено. Въ чемъ составленъ сей вводный листъ за общимъ нашимъ подписомъ понятые жители деревень.

Деревни Ардашаръ

Давидъ Киракосовъ.

Мурадъ Саркисовъ.

Меликъ Израель Меликъ Погосовъ.

Мосесъ мугдуси Петросовъ.

Како Акоповъ.

Давидъ Саркисовъ.

Торпахъ Гала,

Старшина Мустафа Али оглы

Судья Али Гусейнъ оглы.

Дивинъ кюрдъ кендъ.

Старшина Соломонъ Худавердовъ.

Кеворкъ Сааковъ.

Амирханъ Кочоевъ.

Кеворкъ Крикоровъ

Ханкельды Манасаровъ

Дер. Дюкюнъ.

Старшина Саакъ Теръ-Акоповъ.

Мугдуси Бадалъ Бабаовъ.

Судья Авакъ мугдуси Аслановъ

Мелкунъ Фаносовъ

Дер. Зограблу.

Старшина Бадалъ Бадаловъ.

Худанъ Давидовъ

Гарибъ Таривердовъ

Дер. Агджа Гшлагъ

Енгибаръ Микиртичевъ.

Исаджанъ Меграбовъ

Манасаръ Абраамовъ

Архимандритъ Михаилъ.

Подлинный подписалъ Судебный Приставъ Эриванскаго Уѣзднаго Мироваго отдѣла Теръ-Барсеговъ.

Съ Подлинномъ Вѣрно: Судебный Приставъ Эриванскаго Уѣзднаго Мироваго отдѣла Коллежскій Секретарь Теръ-Барсеговъ.

Յանձնողական Բերն:

Ի 1868 ամի 13 ն Ապրիլի ըստ զօրութեան կատարողական թերթի հաշտարար դատաւորի Արեւանայ մասին 11 ն Սեպ. № 325, Սուտեպնի պրիստաւն նոյն մասին Տէր Բարսեղեանն ի ներկայութեան ներքոյ ստորագրող վկայից մերձաւոր զիւղօրէից, ի ներկայութեան գնդի և ի բացակայութեան վաճառող Աղիազարեանցի եմոյժ ի տիրապետութիւն հաւատացեալ գործակալի Գեղարզայ վանից Միքայէլ վարդապետի գնեալն ի հաւատացեալ գործակալէ Պորուչիկ Աովկասեան Սապերնի գնդի Աորին Աայսերական Բարձրութեան Մեծ Իշխանին Անիօլայ Անիօլայէի Մեծի, Բարսղի Ագնակեան Աամսարականեանց, այնու կաշուածագրով՝ զոր վաւերացուցեալն է ի Պալատի Տփիսիսու քաղաքական և քրէական Գատարանի ի 16 ն Մարտի 1866 ամի № 190, 5000 արծաթ բուբլոյ յօգուտ վերոյիշեալ վանիցն, որ գտանի ի Մէհրապ, Քիւրտքեանդ և Թարաբաշ զիւղօրայս երեք ախճայ 7¹/₂ Ստիլ հող. Մէհրաբ Քիւրտքեանդ զիւղի սահմանքն են հեռեկալքն, յարեւելից կուսէ՝ ջրանցք Գուին գեղջ, յարեւմտից՝ զիւղն Արտաշար, ի հարաւոյ՝ վարե-

լահողք Ղարղալու գեղջ, ի հիւսիսոյ ջրաղացն Ստեփաննոսի Յովսէփայ և Յովհաննիսի տէր Ստեփաննոսեանց, ի յանձնելն ի տիրապետութիւն ոչ ոք ի մերձակայ զիւղօրէից չ'յայանեաց զորպիսի և իցէ պահանջողութիւնս (претензий) վասն որոյ կազմեցաւ սոյն յանձնողական թերթն մեր ընդհանուրի ստորագրութեամբ բնակչաց յետագայ զիւղօրէից:

Երտաշար գիւղ.

Դասելի Արքայական
 Մարտիկ Սարգսեան
 Մելիք Իսրայէլ Մելիք Պօղոսեան
 Մովսէս Ճահպետի Պետրոսեան
 Կալոյ Յակոբեան
 Դասելի Սարգսեան

Թօրբաղ զալայ.

Տանտարէր Մասարաթայ Ալի օղի
 Դասարոյ Ալի Հեմէն օղի

Գուին Վիւրաքեանդ.

Տանտարէր Սողոմոն Խոսրովերդեան
 Գեորգ Սահակեան
 Եփրեան Վօրջեան
 Գեորգ Գրեգորեան
 Խանգեալտի Մանասարեան

Գուկիւն գիւղ.

Տանտարէր Սահակ տէր Յակոբեան
 Մահպետի Բասալ Բաթոյեան
 Տանտարէր Ասադ Ճահպետի Ասլանեան
 Մելիքն Փանոսեան

Օօհրայրու գիւղ .

Տանտօրէր Բարալ Բարալէան

Խոտօյ Դաւիթան

Ղարիւյ Թարվերտան

Եղջաղշալ գիւղ .

Ենգիւնար Մերտլէան

Իսաղան Սեհրապէան

Մանասար Եբրահիմէան

Մեփայէլ Վարդապէտ

Յիսկականին ստորագրեաց Սուտեպնի պրիստաւ Երևանայ դաւառի հաշտարար մասին Տէր Բարսեղէան

Ընդ իսկականին ուղիղ է Սոփեպնի Պրիստաւ Սօլլէ-ժակէ Սեփեպար Տէր Բարսեղէան :

(1) Այլի վանք, մտադրութեամբ կարգալով Գարասխանակերտցի Յովհաննէս Զ. հոգեշնորհ Վաթուղիկոսի զեղեցիկ պատմութիւնն, կհանդիպինք այս անուն վանուց, որ կնշանակէ ամբողջ քարից փորուած վանք կամ եկեղեցի, որոյ համար պատմաբանն կասէ լինել տեղի կացրդի սրբոյն Իսահակայ Պարթևի մեծ Հայրապետին մերոյ այսպիսի հատուած յառաջ բերելով. «Այսպէս ապա « ելեալ ի վանաց անտի Այլից ի կացրդից սրբոյն Իսահակայ, որ ի « ծործորս լերին Գեղայ որ ի ձորակի միջ՝ դէպ ուղիղ գնացաք և « ելաք ի վերին վանս ուր կայանք անասնոցն էին, և անտի չո- «ւեալ գնացաք ի միայնացելոցն կուսակրօնից միայնարանս որ ի Սի- «ւան կղզուջ », . տիպ Մոսկուա, երես 181 Եւ ինչպէս Սի- սական աշխարհի պատմադիր Ստեփաննոս Եպիսկոպոսն Օրբելեանց իւր պատմագրութեան մէջ գր. ԼԶ. կյիշէ, նախ քան սոյն Գարասխանակերտցին, 835 Փրկչական թուին Յովհաննէս Ե. Վաթուղիկոսն Ուլայեցի որ ի Վոտայս, մինչ զինքն կուզէին աքսորել կամովին թող- նելով Վաթուղիկոսութիւնն և միայնիկ կրնակէ եղել Այլի վանքն. նմանապէս Հայրն Շահխաթունեանց Յովհաննէս Եպիսկոպոսն իւր Ստորագրութեան գրքուկի մէջ խօսելով մենաստանիս վրայօք, նա ևս թուականաց և ժամանակաց զգալի տարրերութիւնքն տեսնելով՝ կարծիք կյայտնէ իբրու թէ Տաճարի ընդարձակ ժամատան միջի հիւսիսային կողման դէպ արեւելք գտնուած միմեանց մէջ վիմափոր- րած եկեղեցիքն լինել իսկապէս նախկին շինուածք, այսպիսի համոզ- մամբ իբրու թէ տաճարն չունելով արձանադիր յիշատակութեան թէ ո՛րից է աշխատասիրուած և ի՞նչ ժամանակի, գուցէ սոքա լի- նին հնագոյններն և սոցա անուամբ կոչուած լինի « Այլի վանք », . Բայց այս կարծիքն երբէք չէ կարելի հաւանական համարել, վասն զի տաճարաց վիմափորութիւնքն և շինուածքն իւրեանց իսպառ նո- րութիւններովն յետագայ ժամանակի գործ լինելու յայտնի վկայք են՝ նա մանաւանդ կայ այս մասին սոցոյզ և հաւատարիմ՝ ապացոյց

պայազատ Պոռ իշխանի ազգական Գաւիթ վարդապետի տապանաբարն, որոյ վերայ գրուած է որ նա ինքն է վիմափորող նոյն Տաճարաց յանուն սուրբ Աստուածածնի ի ՌՃԾԳ Հայոց թուին, որոյ մէջ զինքն ևս թաղած են, բայց վանահայրն սուրբ ուխտիս Ստեփաննոս վարդապետն մահտեսի Իսկանդարեան իրրև ի ցոյց անհասկացողութեանն նոյն տապանաբարն իւր բնական տեղէն շարժելով պիտոյացուցել է Գեղարդայ վանուց հարաւային դրան առաջի սալայատակին, որ երկար ժամանակ ոտից կոխան լինելով՝ վերժանութեան դժուարութիւն կտեսնուէր: Բայց մենք թուականաց անհամաձայնութեան կնճիւն լուծել և պատմարանի վկայութիւնն՝ որ Այրի վանքն Իսահակ Պարթևի կացուրոյն է եղեալ, կարող ենք վերահաստատել յետագայ հաւանական փաստերով: զոր օրինակ նախ՝ Գեղարդայ վանուց պարսպի արևմտեան դռնէն դուրս գալով 50 քայլ հեռաւորութեամբ դէպ արևմտեան հիւսիսային կողմն կտեսնենք քարաժայռի երեսին միմեանց մէջ վիմափորած եկեղեցիք, որոց հոգեցատուր յիշատակաց արձանագրութեան և նոյն տեղոյ ժայռի երեսին վէմ՝ Խաչերի վերայ Հայկական թուականներն կարդալով՝ քան այժմեան վիմափոր եկեղեցիքն յառաջ կերևին մինչև 100 տարի, ուրեմն այժմեաներն չ'են հնագոյններն և ոչ սոցա անունովն՝ այլ առաջնոցն, կոչուած է Այրի Վանք: Նմանապէս վիմափոր շատ խոցկունքներ կան անձնուրաց միանձուքների համար: յորոց ոմանք կան այժմ՝ կանգուն, բայց շատերն հրբեմնակի զարհուրելի երկրաշարժութիւնից իրրև հատուած ժայռէն վայր թափուելով՝ այժմ՝ հնութեան դերուկներ կներկայանան հնասէր հայրենասիրաց առաջին, ահա ինչպէս այդպիսի ցաւալի արկածից համար Հայր Միքայէլ 2ամչեանն յառաջ կրեր է իւր պատմութեան մէջ յետագայ ախուր անցքերն ասելով. «Նզև ի սահմանս Երևանայ շարժ մեծ ի թուին « ՌՃԻԸ, 1127, և մեռան ի քաղաքի անդ ութն հազար մարդիկ, և « կործանեցան եկեղեցիք վանացն Հաւուց Թառայ և Գեղարդայ և « Գետարգելի, և ի Գառնի փլաւ ամրակառոյց հովանոցն Տրդատայ « Արքայի և խախտեցան բազումք ապարանք և Տաճարք որք շինեալ « էին ի վաղ ժամանակաց: » Հատոր Գ. 627 — 628: Սորա նման թէպէտ և այլ շատ երկրաշարժութիւններ կկրուին զանազան պատմագրութեանց և յիշատակարանաց մէջ՝ որոնք ժամանակ առ ժամանակ պատահած են մեծամեծ աւեր և կործանումն հասցնելով

ինչպէս 1840 թուականին, սակայն երկարօրէն գրելն աւելորդ համարեցինք: Երկրորդ վկայութիւնն՝ որ Այրի վանքն սրբոյն Իսահակայ մեծի կոցրդից տեղն է եղեալ, պատմաբանի այս խօսքերովն կը հաստատենք. «Վէպ ուղիղ գնացաք և ելաք ի վերին վանս՝ ուր կա յանք անամնոց էին.», Աերին վանք, այժմեան հասարակաց գործածական անուամբ Ասպանք ասուած ճանապարհի վերէն դէպ արևմտեան հիւսիս կընկնի Գեղարդայ վանքէն, թէպէտ այժմ՝ կանգուն չէ, սակայն դեռնի վերայ տեսնուած թղաչափ նորա որմունքներն՝ նմանապէս Տաճարի փլատակութեան նշանաւոր քարերն արգարև կարի հնութեան ապացոյց են, որոց մասին հրէք չունինք տարակուսանք. իսկ «Այանք անամնոց», դէպ հարաւ ձորամէջն կընկնի:

2) Հռչակաւոր Մենաստանս այս երկրորդական անուամբ կոչի Աանք Գեղարդայ, երբեմն Աստուածամուխ Սուրբ Գեղարդն այս տեղ պահուելուն համար. այժմ՝ ամբողջ Հայերն՝ առաւել Արարատեան բնակիչք թէ գրուածոց և թէ խօսակցութեանց մէջ, զրբթէ առաջին «Այրի վանք», կոչումն իսպառ մոռանալով, երկրորդ անունը հասարակարար կ'իշխեն և կգործածեն. բայց թէ արիւնաներկ տեղն ի՞նչ ժամանակ է տարած այն տեղ, և ի՞նչ պատճառաւ. չունիմ պատմութիւններից հաւաստի տեղեկութիւն. միայն այսպէս կկարծուի՝ թէ այն տեղ տանելու իսկական պատճառն եղած լինի ժամանակի խառնակութիւնն և խռովութիւնն, որ երկոտասան գարու մէջ արգարև Հայաստան աշխարհն՝ առաւել Արարատեան ցանկալի երկիրն հարաւային թշնամիներից ասպատակելով՝ միշտ վրդովման մէջ կգտնուէր, մինչև արևելեան Հայաստանումը ծաղկեցան փառաւոր իշխանաց իշխանքն Չաքարէ Ամիր Սպասալարն և իւր հարազատն Աթարէկ Իվանէն, որոց արիական քաջութեամբն Արարատեան աշխարհն գտնելով դիւրութիւն և հանգիստ խաղաղութեան՝ եղաւ հիմնարկութիւն հրաշտփառ մեծի ուխտիս յանուն սրբոյ Գեղարդայ, և յԱռաջնորդութեան Բարսղի միայնաւորի Հայկական ՈՎԳ թուին եղաւ աւարտումն, ինչպէս կերևի արձանագրութիւնից: Սոյն վանուցս մէջ՝ Աստուածակիր Սուրբ Գեղարդն մնացեալ է մինչև 419 տարի, (իսկ այժմ է ի սուրբ Էջմիածին). թողնելով զանազան պատմիչների վկայութիւններն, այդ մա-

սին ստոյգ և յայանի սպացոյց է Գեղարդայ այժմեան ունեցած
ծանրակշիռ արծաթի ոսկեզօծ պահարանն, զոր նուիրիլ է բարե-
պաշտ Պոռչ իշխանն, որոյ յիշատակագրութեան հարազատն ան-
ձամբ ընդօրինակելով կրնենք այս տեղ :

Ի թուին Չժ-Է (717):

“ Եյս արժեւոյնը նշան ահաւոր և աստուածային զէն
“ անպարտելի ներկեալ արեւմեցի սրբաւոր (Աստուածայ) Աս-
“ աստուածաճանաչ Սոսերո Սոսրէ Տէժ և հզօր պատեհիւս վերա-
“ պին՝ որ պոռչ անասական արեւանն էհեղ է ժրկաւնին աշ-
“ իւարհի: Եյս Վեղարդ Աստուածաշարտ և հեազօր արշան
“ լոսաստուած անգնեալ է ժոտոս շայաստան աշխարհի, հրա-
“ ժոյլ և ծաղկանկար արեւմեցի Վրիստոսի վաւեալ և վայել-
“ զայեալ պատի պարծանայ Սաւնալիէ Եհեղեցոյ, և լեազ
“ արտանական է գլուխ արեւոտեհեց, ոստի է հաճախ Լարշ-
“ ըլայն օրհնեալ. Ես Պոռչ իշխան որդի Սասակա, ար-
“ ծանասորեալ Աստուածեղէն սորբ ներկալիս զարդարեցի
“ զսա պատուական պահարանս, բարեխօս էն՝ ունեւով յա-
“ հասոր արեւին Վրիստոսի՝ և Տէժաւ յոսով ընծայեցի
“ յիժ գանձագին գերեզմանաստանս, է սորբ ոտոս Եյրի
“ վանից յիշատակ յաւիտեանական էն՝ և զսակայ էճոց Պա-
“ պառին, Եյր-հասանին և Սասակա և կենակցին էճոց
“ Լոսելոս Լոսելոսն է Վրիստոս ժոտեցեւոյ և Սորիէին
“ և Վահար Լոսելոսն որ կիսօրեայ էլին յաշխարհի, յորոց
“ վերայ ասեղեցոսն ոստու կենդանեաց և Տէրեւոց ծաղի շնորհ
“ ողորճութեան Վրիստոսի Տէժաւ և հանասպալ, :

Եւ փոխանակ այսմ նիզակի շնորհեցէ Բրիտոսս բարեպաշտ իշ-
խանին Պոռչայ խորան արեգակնափայլ և անձառեղի և լուսափառ
պսակ կազմեալ ի ձեռն Եստուծոյ :

Իսկ ի թուին ՌՆՂ և Օին (1136):

“ Եւ Ղաւմիս վարդապետս Եւսեփնորդ սորբն սխարիս
 “ Եւրի վանից յայգէն Խաղբուկա և Պառլա, որքի Ինանի-
 “ կն՝ Երոսնորդել զպահարանն սորբն Ղեղարդայ ասու-
 “ նել պայծարս քան զարաւջինն սակս յասոյն զսր աս Վը-
 “ րեսարոս, յի շարակ ինչ և թնողաց իճոց և հօրեղբարց իճոց
 “ Ղաւմիս Եւղիսկոպոսին և Սարեփաննոս վարդապետին հան-
 “ գոսցելոց ի Վրիսարոս, և Եղբարց իճոց Բեկոսին, Սիրակո-
 “ սին և Ժամն իճոց Սարեփան, յորոց ասահասարակ կենդանեաց
 “ և Ռաւելոց ամենեցոսն ողորմեացի և հազմոյի սորին Ղըրիֆո-
 “ րի և Սարգոսի , , :

Թէպէտ հարկ էր ինձ ազգային զանազան հաւատարիմ պատմա-
 բաներից վկայութիւններ յառաջ բերելով երկարապատում բանիւք
 ընդարձակօրէն խօսել Աստուածամուխ սուրբ Գեղարդայ իսկութեան
 վերայ, որ Թաղէոս Առաքելոյ ձեռօք արդարեւ եկած է Հայաստան
 աշխարհն, և այժմ է ի Հայրապետական Աթոռ Պաթուղիկէ սուրբ
 Եջմիածնի, սակայն նախ քան զիս Գերապատիւ Հայրն Շահխատու-
 նեանց Յովհաննէս զիտնական Եպիսկոպոսն արգէն այդ ծանրութիւ-
 նըն թիթեացուցած լինելով իւր Ստորագրութեան մատենի մէջ,
 անհարկաւոր համարեցի կրկնել այլ միայն իբրև ստոյգ վկայութիւն
 Գեղարդայ Հայաստան բերուելու մասին, և իբրև անգին մի բան
 կ'յարևմ գրուածոցս հետ ընթերցման արժանի այս անձանօթ գե-
 ղեցիկ իմաստալից շարականն, զոր մեծ վարդապետն Վարդան Բար-
 ձրբերդցին Աստուածամուխ սուրբ Գեղարդայ վերայ յօրինել և եր-
 գել է:

Ի՛նչ որ սարժանիս պարժանաց, Ղեղարդայ սորբն և
 Գերապետաց, որ յեւամբ թաղէոսի սորբն և ընդրեալ աս-
 “ աստեղոյն, ասաստեցար Ռեզ ասուակն հիճն Բարեաց հասարա-
 “ արաւելան, քե զՎրիսարոս Բարեփանեմ հիճն Բարեաց Եկե-
 “ զեցոց:

“ Թեև ասոր ասոր էրկայրի և բանալի անճամ շնորհաց,
 “ զի որո թացեր զհողն Արեւաց ջուր և արեւն արարեցերէսւլ.
 “ որով ճիրտիճ և հագորդիճ է բնակն-նի-ն Արրորդո-նիւան,
 “ քա զԲրիտանոս Բարեբանիճ հիճն Բարեաց Եկեղեցոց:

“ Ղեղեցիկ գոյն գովէլի ներկեալ արեամբն Յիսուսի, է
 “ քառոս ազգին շայասորանեաց արձանացար յերկրի ճերոճ,
 “ աշարարակ Բարձր և ամոսր պարեապ հրեղին շորջանակի. քա
 “ զԲրիտանոս Բարեբանիճ հիճն Բարեաց Եկեղեցոց:

“ Ասորոս-աթամոն-իս ասուերդ ասորք Ասորոս-աթամոն
 , զժրո-նիւմբ. որով հարին արճարտ ակարեց և ցատ մեղաց և
 “ յանցանաց. քա քրիկեացոս է գորձո-նիւանց և յամենայն
 “ որոգայնից. քա զԲրիտանոս Բարեբանիճ հիճն Բարեաց Եկե-
 “ ղեցոց:

“ Ղեղապատոյճ Ղեղարդն ասորք և լսարգճանիզ անճահ
 “ որդոյն, որով ցոցոս Ասորոս-աթ և ճարդ՝ արոյգ մուտալ
 “ և կենդանի, յոր հասարաց շարի-րապետն և զկայեաց Աս-
 “ արոս-աթո-նիւանն, քա զԲրիտանոս Բարեբանիճ հիճն Բարեաց
 “ Արեղեցոց:

“ Ասորոս-աթանիճ ասոր քայլաթոս ներկայ է յեան Յիսուս-
 “ սի, որով քախղին քաղանգ արեաց և բնակին գոնդոտ հրեշ-
 “ արակաց, քա կնիւնցոս քաղարանն և արոզեացոս քաթոս
 “ և զհոգիս՝ արալով պարի- Արրորդո-նիւանն՝ շոր և Որդ-
 “ ոց և ասորք շոգոյն, կենդանո-նիւան և յեպ ճահոս և
 “ յանապոս յախարեից , :

Մեծ իշխանին Պոռայ թոռն և որդի Ամիրհասանայ, բարե-
 պաշտն Էազի, որ զկնի հօր իւրոյ տիրեց հայրենի երկրին Շապու-
 նեաց և այլ յօրով գաւառաց, և ցանկալով համանման բարեպաշ-
 տութեանց իւր Աստուածահաստատ տոհմին թողուլ յԿեղեցիս
 Աստուծոյ յիշատակ պանծալի և Աստուածահաճոյ, ուստի շինել
 կուտայ սքանչելարուեստ մեծազիր մի պահարան քառակուսի ամ-
 բողջ արծաթապատ, երկդրամիք, պատկերազարդ քանդակազործած,

որոյ մէջն զետեղած է մասն Աննաց Փայտի փրկչական սուրբ Խաչի, ազուցած յարծաթի ոսկեզօծ ականակուռ Խաչի սպիտակ մեծաղիր ական ներքոյ. սոյն այս կենսատու Հրաշագործ նշանս սրբութեամբ կպահպանուի այժմ՝ ի մեծ Մայրավանս Աթոռղիկէ սուրբ Էջմիածնի, և ունի յետուստ կուսէ ծանրակշիռ պահարանի յիշատակագիր յանուն Էազի իշխանին, զորոյ հարազատն անձամբ ընդօրինակելով կգնեմք այս տեղ:

« Ամաս կարողին Եսոս-Յոյ Էս Լազի որդի ասաս-
 « նայ որդոս Պասլա որդոս Դեթին Վասակա յաղգէն ասազ-
 « Բականց արեւելի հայրենի երկրն իմոյ Շասպո-նէաց և այլ
 « յալով Գասարաց զարասիքն և օգնականն ունելով զԲրեա-
 « սոս և զսոս-բէ նշանս խոսրակերաց, որով և նախնիքն իմ զԵ-
 « բացան, Էսոս կազմել պահարանս ոմին անջինջ յիշատակ-
 « որք հանդիպէք ամս, զիս և զթնողան իմ զԼճերհասան և ըզ-
 « թուանքն և զհաս-բէլբայրն իմ զՊասպատ յադաս-նս յիշելէք.
 « այլ և զասեւայն նախնիսն մեր և զաղգարսոհմն. սոս-բէ նշան
 « Տերս-նական դոս Լազի լէր օգնական , , :

ԹԻՒ ԶԻԹ (749):

Նմանապէս սոյն մեծահաւատ բարեպաշտ իշխանին Պոռչայ աստուածազարդ տոհմէն էր Գաւիթ առաքինափայլ վարդապետն՝ որ կ'իշատակի նաև յարձանաղիրս մեծազին պահարանի Աստուածամուկ սուրբ Գեղարդայ, որ լինելով առաջնորդ և տեղապահ սուրբ ուխտին Գեղարդայ վանից, ինչպէս յայտնի կտեսնուի, սոյն երանկի այրս Աստուծոյ տնօրինելով իւր կեանքը համաձայն աւետարանական ճշմարիտ վարդապետութեանց՝ աշխատել է մինչև կենաց վերջն տքնել և վաստակել անձնուրացութեամբ յօգուտ և ի պայծառութիւն Աստուծային սուրբ տաճարաց զանազան և պէս պէս զեղեցիկ յիշատակօք, որպիսի աստուածահաճոյ յիշատակաց մին ևս է մի մեծաղիր պահարան կամարաձև ամրող ջարծաթապատ և ոսկեզօծ, որոյ մէջն է քառակուսի տախտակ Նոյեան տապանին, որոյ վերայ կայ մի խաչ արծաթ՝ ոսկեզօծ և ականակուռ. սոյն անզին գան-

ձը ամենազգուշութեամբ և սրբութեամբ կպահպանուի այժմ ի մեծ Մայրավանս Վաթուղիկէ սուրբ Էջմիածնի ի թիւս սրբոց նշխարաց. ունի յիշատակագիր յետուստ կուսէ արծաթի պահարանի յանուն յիշեալ Երանշնորհ վարդապետին, զորոյ հարազատն անձամբ ընդօրինակելով կ'ընենք այս տեղ:

« Կամօսն Աստուծոյ էս Տեղաւանք և Բժնուն Վասնիւ
 « անարժան հաբէղէս ազգաս Պարզեցի արեղապահ վանեցս
 « սորբ Վեղարդայ շինել էսաս և Բոյնդոյն օրինասնով
 « զարդարեցի զպահարանս Վոյեան արասանէս վրկագործ սորբ
 « արախարակէս, որ այժմ էսլի սորբ (Յակոբ, յիշատակ էն) և էժ
 « Ժնողացն և ասեանայն արեանասոս Տեղասորայ (.) և որ շաս
 « և որ սակաս արդիւնք սանեցին այսժ պահարանէս Տեղն
 « Վրիսարոս հաստուցել է Տեղասնգամ Բալարեան ասեղն. և որ
 « սփհառեցի հանել (Ի) վանեցս Վեղարդայ կամ Ժախել կամ Բը
 « րաս րեւել ազգայնացս և այլոց յանէթս Վայեանայ և Վաստա
 « նայ և իսպահան վայն ասոցել սեւրեոս աս յիս Բայցել. ասեղն:
 « Ը ինեցաս յեռասժ Վանասեղեցի Տեղասպարոս սակերել Ա
 « -էտին , , : թիւ ՌՆՆԻ (1147):

3) Քառնի, սա սկիզբն կշինէ Գ'ղամ՝ որ է թոռն թոռան մե-
 րոյս նահապետի քաջին Հայկայ և որդի Ամասիայի, և կանուանէ
 յիւր անուն Գեղամի. ապա նորոգելով զայն իւր Քառնիկ թոռն կա-
 նուանէ Քառնի, ինչպէս կ'յիշէ Քարասիսանակերտցի Յովհաննէս
 Վաթուղիկոս պատմարանն. « Իսկ Գեղամայ դարձեալ անտի շինէ
 « զդաստակերտն մեծ և գեղեցիկ զԳեղամի, որ յետոյ Քառնի ի Գառ-
 « նրկոյ անուան իւր, և ինքն մեռանի , , . տիպ Երուսաղէմի. յերես 10:

4) Ազատ, սա է գեան զիւղաքաղաքին Քառնոյ. սոյն անունը կը-
 յիշատակէ Յովհաննէս պատմարան Վաթուղիկոսն իւր պատմագրու-
 թեան մէջ հետևեալ առթիւ. որովհետև Արաց ազգն սկսեալ սրբ-
 քոյն Գրիգորի Լուսաւորչէն մինչև Մովսէս Վաթուղիկոսի ժամանա-
 կըն՝ որ է սահմանող Հայոց թուականին, իւրեանց եպիսկոպոսաց
 ձեռնադրութիւնն կանէին Հայոց Պատրիարգէն և էին միշտ ընդ

իշխանութեամբ նորա, ուստի իւրեանց Եպիսկոպոսն վաղձանած լինելով՝ ըստ ինդրանաց Վրաց ազգին, Մովսէս Վաթուղիկոսն ձեռնադրեց յատկապէս իւր վանաց երէց Վիւրոնն՝ Արքեպիսկոպոս Վրաց նահանգին, Գուգարաց և Եգիւրացուց, որպէս զի ևս առաւել սէր միաբանութիւն և հաւատարմութիւն ունենան առ Մայր Աթոռն սրբոյն Գրիգորի. բայց զկնի վաղձանման Մովսէս Վաթուղիկոսին յաւուրս Արքահամ Վաթուղիկոսի, այն է 37 թուականին Հայոց, այս Վիւրոն ցանկալով անկախ լինել Հայոց Պատրիարքէն և չկարողանալով չափ և սահման դնել իւր փառամոլ անտակրութեան, ուստի նախնի սրբազան հարց և հայրապետաց ուղղափառ կարգ և կանոն ուրանալով հետեւեցաւ Ժողովոյն Քաղկեդոնի. և այս իսկ եղաւ պատճառ բաժանման Վրաց ազգին ի Հայոց մինչև ցայսօր, ինչպէս կվկայեն Աւետանէս պատմաբան Եպիսկոպոսն Սերաստացի զլ. , պատմագիրն Սիսական աշխարհի Ստեփաննոս Եպիսկոպոսն Օրբէլեանց զլ. ԾԱ, տիպ Մոսկուայ, և Վիրակոս վարդապետն Գանձակեցի ի շարս Վաթուղիկոսաց երես 25—26, տիպ Մոսկուայ. ուստի և Արքահամ Վաթուղիկոսն երկիցս ժողով կազմելով ի դուին՝ այս Ազատ գետն սահման դրեց Հայոց և Վրաց մէջն այսպէս. «Իսկ մեծ Հայրապետն Արքահամ ըստ նախասաց բանին ի Գուին քաղաքի բնակէր ի Պարսից բաժնին, զի գետն Ազատ զսահմանս բաժնիցն երկոցունց ընդ մէջ հատանէր», Եովհ. Վաթուղիկոս պատմա. երես 50, տիպ Երուսաղէմի :

5) Պռոշ, սորան իբրև երկրորդական անուն Հասան ևս կրկնչէին, է որդի մեծին Վասակայ Խաչենոց հայկազն իշխանի յազգէն Խաղբակայ և կողմնակալ Վայոց ձորոյ, ունէր հնգերթին որդիք, Պապաք, Ամիրհասան, Վասակ, Մղկէմ և Էաղոյ բարեպաշտ իշխանս համեմատ իւր մեծայոցս հաւատոյն որ առ Քրիստոս. ինչպէս հոգևորին նկատմամբ Աստուածահաճոյ առաքինութեանց մէջ քան զբաղումս յառաջադէմ հանդիսացաւ բարեպաշտութեան շնաշխարհիկ պանծալի յիշատակներով՝ որոնք այժմ և յայայն իւրեան և իւր աստուածազօր պայազատ տոհմին անկողոպտելի փառաց անմահ վկայք են, նմանապէս աշխարհական զանազան պատերազմաց մէջ թողուց քաջութեան գովելի անուն, շատ անգամ ի սէր և ի փրկու-

Թիւն հայրենեաց իւր կեանքն մահուան գրաւ զնկելով՝ արիական
 քաջութեամբ զովելի յաղթանակութեամբ իբրև անպարտելի ասո-
 յեան և իբրև ամբուժեան պարիսպ մեծաւ զարմացմամբ կհանդի-
 սանայր թշնամեաց յանդուզն յարձակմանց դէմն. մանաւանդ ի 21:
 Թուին Հայոց՝ երբ Հայաստանի արևելեան մասին կիշխէր հզօր տէ-
 րութիւնն ազգին Նետողաց (Ճենաց), սոյն Պոռշ մեծագլխի իշխանն
 յաչս Մանկու խանին՝ որ է որդի 2անկզ մեծ խանին Ճենաց, և
 Հուտլու կողմնակալին շատ սիրելի լինելով, զնաց նոցա հետ պա-
 տերազմ՝ հարաւային խուժագուժ ազգին վերայ, որուն Նայնգոս կա-
 նուանէին, և մինչև մեծ գետն Տիգրիս չափելով՝ սաստիկ պատե-
 րազմեցան տաճկաց հետ Բաղդատ քաղաքի վերայ, որտեղ իրաւի
 քաջարի իշխանս իւր Հայկական անպարտելի և յաղթող բազուկն
 ցոյց տուեց թշնամեացն, որոց վերայ առիւծարար արձակուելով և
 թաւազրոր անելով՝ զիակաների կոյտեր կշատացնէր. նմանապէս ի 2Թ
 Թուին Հայոց Ելզանուինի հետ՝ որ է Հուտլու կողմնակալի տան մեծ
 վերակացուն, անց կենտրով մինչև Նփրատ գետն՝ քաջութեամբ պա-
 տերազմեցան Մարտիրոսաց քաղաքի վերայ, զոր և առին. սոյն քա-
 ղաքս կոչի Մուֆարդին և կզանուի յերկիրն Ծոփաց՝ որտեղ Մա-
 րութայ Նպիսկոպան, Հայոց, Յունաց և Հռովմայեցոց երկիրներէն
 մինչև երկու հազարի չափ մարտիրոսաց մասունքներ ժողովելով շի-
 նեց եկեղեցի և քաղաք նոցա անուամբ, որ կոչեցաւ քաղաք Մար-
 տիրոսաց: (Տե՛ս Յայսմաւոր Յունիսի 1ն, Մարերի 25ն, երես 238,
 առաջին հատոր, տիպ Պօլսոյ): Թէպէտ բարեպաշտ իշխանն Պոռշ
 հակառակ քրիստոնէական կատարելութեանց և միանգամայն իւր
 հանձարեղ և կորովի մտացն՝ երբեմն ի հրապուրմանէ այլոց տկա-
 րանալով և թուլանալով իւրեան առաքինական և խաղաղասէր
 կամքից, զՄիմէին և զՆ. քիթոփելին խորհելով՝ սուրբ և առաքելա-
 կան Սիւնեաց Աթոռոյ վերայ կամեցաւ օցտել և խախտել Սիւնեաց
 զաւազանի մեծամիճակ սահմանը, որ հին և հարուստ ժամանակօք
 հայրապետական կանոնիւ հաստատուած կայր, և Վայոց ձորոյ գա-
 ւառն և իւր զիւղերն յափշտակել և այլում՝ եկեղեցւոյ ժառանգեց-
 նել, սակայն երբէք զարմանալու չէ այդ մասին, վասն զի ըստ ա-
 ստութեան Սողոմոնին «գոյ և քուն իմաստնոյ», իբրև մարդ կարող
 էր երբեմն խոտորիլ յաջ կամ յահակ և դարձեալ հաստատուիլ,
 բայց ինչպէս ակն յանդիման կտեսնուի պատմական տեղեկութեանց

մէջ, նախասկիզբն այդպիսի անբարեմտութեան և չար խորհրոցն
 և մեծին Պոռչայ բարեպաշտութեան խախտող եղած է Ապրակու-
 նեցի Սեղրակ անուն քահանայի Յովհաննէս անուն որդի մի՝ որ ան-
 զգայարար մոլեգնելով սնափառութեան և ազահութեան չար ախ-
 տիցն, խարերայութեամբ Եպիսկոպոս ձեռնադրուելով տէր Առստան-
 դին Հայոց Աթուղիկոսէն՝ կուգայ Երնջակու սուրբ Արապետի վան-
 քըն, և այլազգի հազարապետ մի պաշտպան իւրեան առնելով՝ կըս-
 կըսի այնուհետև յայտնապէս ցոյց տալ ապստամբութեան ժանիք-
 ներն Սիւնեաց Աթոռոյ դէմն. (կարծես թէ իրաւի այն չա-
 րութեան անբուն ապստամբ ոգին է՝ որ ցայսօր ժամանակի իրբև
 դարանակալ օձ մահաթոյն խնամօք կղարմանուի և կպահպանուի Ադ-
 րակունեաց զիւղի բնակչաց մէջն), ստութեան պատճառներ յօգե-
 լով՝ թէ Երնջակայ վանուց մէջ թաղուած լինն ուլ մարմինք հայ-
 րապետաց՝ (որոնք Սիւնեաց Եպիսկոպոսաց ժամանակներն Երնջա-
 կայ բերդի ամրութեան համար պատահմամբ եկած են այն տեղ և
 վաղճանուած)՝ ուրեմն և վանքն է աթոռ Եպիսկոպոսաց, և այլազ-
 ցի հազարապետի բունակալ ուժովն Երնջակու զաւառն յափշտա-
 կելով իրեն կսեփհականացնէ. ուստի այս ազգուեր և տխուր հան-
 դամանքներից հարկադրուած, Նորալանից Տէր Սարգիս և Տաթևոյ
 Տէր Յովհաննէս Եպիսկոպոսունքն հրամանաւ և օժանդակութեամբ
 իշխանաց իշխանին մեծին Տարսայիճի Օրբէլեանց կզնան առ երջանիկ
 Աթուղիկոսն Հայոց Տէր Յակոբ, որ զկնի Առստանդեայ Աթուղիկո-
 սին, և կճանուցանեն նմա այս ցաւալի աղէտն ու պառակտումն
 մեծի վիճակին Սիւնեաց. որից ստանալով ապստամբների համար
 նզովից և բանադրանաց թղթեր, դարձան իւրեանց տեղերն, նախա-
 պէս տուին մեծին Պոռչայ իւր նամակն, զոր կարդալով մինչև ի սիրտ
 և ի հոգի տխրելով՝ վերստին ցոյց տուեց իւր սրտի կատարեալ զըզ-
 ջումն և ապաշխարութիւնն. իսկ Յովհաննէս անուն ապստամբ Ե-
 պիսկոպոսն՝ իսպառ զըկեցին Եպիսկոպոսութենէն. ահա ինչպէս կը-
 նկարագրէ Սիւնեաց պատմագիր Ստեփաննոս Եպիսկոպոսն Օրբէ-
 լեանց. «Ահա զայս հոգացեալ Եպիսկոպոսացն դարձան այսրէն և
 «եկեալ ի տեղի իւրեանց նախամատուցին զնամակն Պոռչայ. և նա
 «ըստ հանձարեղ մտացն և մեծայոյս հաւատոյն մեծաւ զղջմամբ
 «զմեղս խոստովանելով եթող զհակառակութիւն, և ձեռադիր պայ-
 «մանաւ հաստատեաց ուխտ երդման, զի այլ ոչ ևս մտածեսցէ

« կամ ինքն և կամ յիւրոցն զայնպիսի բանսարկութիւն : Եւ զար-
 « ձոյց անդրէն զթեմն և օրհնեցաւ յԵպիսկոպոսացն : Իսկ զմիւսն
 « որ յԵրնջակ ուղտեցեալ ըմբռնեալ ցուցին զնորավարերն ամակն և
 « հանեալ կողոպտեցին ի նմանէ զձև Եպիսկոպոսութեանն, և ան-
 « զէն հաստատեցին զգաւառն ամենայն », : ԳԼ . . . , արիւ Մոս-
 կուայ : Թէպէտ բազմութիւ են մեծին Պուոչայ զիւցաղնական զործ-
 քերն և պանծալի յիշատակիքն, զոր մի մի ի թիւ արկանելն ինձ զը-
 ժուարին էր, սակայն այսչափս բաւական թող համարուի նոցա բա-
 րեպաշտական և քրիստոնէակալայել կենաց և կենցաղավարութեան
 մասին :

6) Վասակ է որդի Խաղբակայ և եղբայր մեծին Գրիգորի և
 Գլէնայ, գաւառաւ Խաչենեցի, երևելի ազատազնեայ, հաւատով ուղ-
 զափառ քրիստոնեայ և ազգաւ Հայ. ունէր երեք որդիք, Պապաք,
 զոր ընդ մեծին Գրիգորի Պարսիկք սպանեցին Գանձակուսի Մղկէմ
 և բարեպաշտն Պուոչ. սա էր այր քաջ և անուանի, որ մեծ եր-
 կիւղ և սարսափ տարածել էր թշնամեաց վերայ. սորան Վրաց Լա-
 շայ թագաւորն և եղբայրն Ամիր Սպասալար Չաքարէի Աթաբէկ
 Իվանէն, Բարկուշատայ, Վայոց ձորոյ և Գառնոյ գաւառներին կող-
 մնակալ են կարգել, որ մեծաջան աշխատութեամբ և երկոց վաստա-
 կօք բազմիցս նահատակելով քրիստոնէական սուրբ հաւատոյ վերայ,
 և Սստուածային Տաճարաց փառաւորութեանց յարաժամ հոգւով
 ցանկանալով՝ օրհնեցաւ զովեցաւ ամեն աշխարհներից: Սա՛ դար-
 ձեալ յաւուրս Աթաբէկ Իվանէին միտրանելով Արփայեցի Ախթար-
 մայ մեծանուն իշխանի հետ, քաջութեամբ սպանելով Խաղբիկ Խո-
 րասան Հրասեկայ բերդապահն, առին բերդն. որն կգտնուի Վայոց
 ձորոյ գաւառում մօտ սուրբ Պարապետի և Նորավանից՝ զոր այժմ
 Համալու կ'կոչեն. մեծանուն իշխանս լսելով որ Սիւնեաց Գահերէց
 տէր Ստեփաննոս Մետրապօլիտն իւր կենդանութեան ժամանակն
 զրաւական է զրիկ Շահապօնու գաւառի Ածուպոյ վանուց Պետրոս
 անուն Եպիսկոպոսի մօտ, Աստուածամուխ սուրբ նշանը, տէր Յով-
 հաննիսի կոչեցեալ Աւագ խաչն, թիթեղնակապն և կամադակապն,
 և ցանկալով այն երեք հրաշագործ սուրբ նշանքն տանել զնել իւր
 սեփհական վանքն Պեշափսու, ուստի զանոնք բռնաբար կառնու
 Պետրոս Եպիսկոպոսէն և կտանի իւր վանքն, միայն Աւագ սուրբ խա-

չըն կընծայէ Աթարէկ Իվանէին, զոր զկնի ժամանակաց Վահրամ ճգնաւորի որդի տէր Սարգիս Եպիսկոպոսն շնորհիւ Օրբելեան քաջարազուկ Լիպարիտի և նորա 1000 ոսկի տրօքն ի գնոյ առնյով Աթարէկ Իվանէէն՝ վերստին դարձոյց ի Նորավանս սրբոյն Ստեփաննոսի: Աւագ սուրբ Խաչն այժմ՝ կգտնուի ի հռչակաւոր վանքն սրբոյն Ստաթէի և ունի իւր վերայ առանձին պահարան ու յիշատակագիր ըստ այսմ: պահարան արծաթապատ քառակուսի, մի թիզ և հինգ մատնաչափ երկայնութեամբ, յետուստ կուսէ զեղնագոյն թիթեղ, իսկ ի մի երեսն արծաթի ոսկեզօծ դուռն, ի վերայ որոյ պատկեր Իջման Յիսուսի ի խաչէն, ի թևսն Խաչին երկուք հրեշտակք, յաջմէ և յահեկէ պատկերք Մարիամեանց, ի վերին թևսն խաչին Յունական արձանագիր. ունի և զհայերէն՝ յիշատակագիր ի վերին կողմն ըստ այսմ. « Յիշատակ է Ղազանչեցի Բաւիթ թ. ՌՄԼԴ », ի ներքոյ դրանն ի մէջ ոսկեզօծ արծաթի խաչի ի միջակին է մասն ի Կենաց Փայտէ, ի ծայր արծաթի դրան արծաթի շղթայիւ կախի փոքրիկ Խաչ արծաթի ոսկեզօծ երկփեղկեան, յորում է մասունք սուրբ Առաքելոյն Թադէոսի, որոյ յիշատակագիրն զրի յեզերս խաչին ըստ այսմ. « պահարան է սա յորում եղեալ կան նշխար սուրբ Առաքելոյն Թադէոսի ի վայելումն տէր Մկսրնրի թվ. ՌՃՂ »:

Սոյն ազատագնեայ Վասակ իշխանս դարձեալ յաուրս Աթարէկ Իվանէին և նորին հարազատի Շահնշահի և Աւագին կշինէ Կէշառիսու սուրբ Կաթուղիկէն, կնուիրէ յիշատակիք Ա շինակ, Ա տուն ի Նորաչէնք և Ա, ի Կարենիս. սա մի քարընկէց հեռի սուրբ Կաթուղիկէն ՌԿԹ Հայոց թ. նմանապէս շինեց փոքրիկ Տաճար յանուն սուրբ Յարութեան իբրև մատուռ զերեզմանոցի ի յիշատակ մեծանուն տոհմին իւրոյ համօրն ննջեցելոց ի Քրիստոս, ուր ինքն ևս կարծեմ թաղուած պէտք է լինի:

7) Տղայ Գրիգոր է յազատացն Խաչենոյ՝ որդի Սմբատայ և թոռն մեծին Վախթանկոյ կողմնապետի Արցախական աշխարհին. սա էր՝ Հէջուպ Ամիր Սպասալար Աւագին որդոյ Աթարէկ Իվանէին և մեծ վերակացու նորա տանը, ամեն ժամանակ կգտնուէր նորա հետ զանազան պատերազմաց մէջ ամենակարելի կիրպիւլցոյց տալով իւր քաջագօտի արիութիւնն մանաւանդ զովելի հաւատարմութիւնն առ

պայազատ տէրն իւր, և երբ մեծն Աւագ Թաթար զօրաց ամեհի ար-
ձակմունքից խոյս տուած բնակչաց հետ ի միասին ամրացել էր Աս-
յանայ անառիկ բերդն, — Գրիգոր տղայն տեսնելով՝ որ իւր տէսն՝
նմանապէս բնակիչքն երկար ժամանակեայ անգութ պաշարմունքից
անհնարին տառապանօք կենդին և ոչ մի կողմից չ'կայ օգնութիւն,
ուստի ի ղիւրութիւն և ի փրկութիւն տառապեալ բազմութեան՝
ևս և ի ցոյց իրաւացի անձնազոհ ծառայութեան իւր տիրոջն, իջնե-
լով բերդէն անվեհեր հոգեով արիութեան գնաց և յայտնուեցաւ
Թաթարաց զլիաւոր Զարմաղա Խանին, որոյ հետ՝ ի զիմաց մեծ
Սպասալար Աւագին, հարկաւորն և պատշաճն խօսելով, ապա մեծ
իշխանն ևս եկաւ ներկայացաւ Խանին. որից նա անակնունելի ան-
չափ շնորհ և պատիւ մեծարանաց ընդունելով՝ զարձեալ անխախտ
և անվտանգ մնաց սեփհական երկիրն իւր ձեռքն, և Զարմաղա Խա-
նըն անքակտելի սէր և միութիւն հաստատեց իւր հետ մինչև յա-
ւիտեան. իսկ Գրիգոր տղայն՝ փոխանակ այն ամենուն խնդրեց Աւագ
մեծ իշխանէն Գեօղայ վանքն իւրեան հանգստեան շիրմի տեղ զոր և
ստացաւ զօհութեամբ, ինչպէս կերևի վանուց արձանադրութիւնից :

8) Հասանն է որդի Ասխաթանկայ թոռն մեծին Սմբատայ թա-
գաւորագնոյն, և տէր իշխան Հաթիբբու, Հանգարբերդու, Խաչնա-
բերդու և Հաւքախաղացի. սա՛ քառասուն տարոյ չափ պայազա-
տելով աւագ իշխանութիւն՝ պլազդի թշնամեաց դէմն գործեց մե-
ծամեծ յաղթութիւնք և անպարտելի արիութիւնք, որով միշտ և
հանապազ ի խաղաղութեան և ի հանգստեան կպահպանէր իւր
սեփհական երկիրն՝ ազատ միանգամայն թշնամեաց վտանգաւոր ար-
ձակմունքից. բարեպաշտ իշխանս մեծագումար ծախիւք նորոգեց Աէ-
չառխու վանքն, զոր ազգն՝ նետողաց խոպու աւերել էր, և իւր կեն-
դանութեան ժամանակն ամեն ստացուածքն և հայրենի ժառանգու-
թիւնքն բաժանելով իւր վեց որդւոց վերայ, կ'թողուն ինքն և իւր
մեծահաւատ ամուսինը աշխարհական կեանքն և բաւականաչափ
բաժին իւրեանց հետ առնելով կզնան և կ'կրօնաւորին մինչև իւր-
եանց մահն առ հարազատն իւրեանց տէր Գրիգոր, որ էր Առաջնորդ
փառաւոր ուխտին Գատի վանից, որն կառուցած է յանուն Գատի
աշակերտի Թադէոս առաքելոյն, Տրտում՝ զետոյ մօտն մեծ խորածո-
րի մէջն Առնէկից՝ որ այժմ՝ «Քօլանիկ», կ'կոչի. սոյն մենաստանս էր

գերեզմանատուն մեծ իշխանիս տոհմին և Եպիսկոպոսարան ներքին
և վերին Խաչնոց և Հանդարերդու :

9) Վախժանկն է որդի մեծին Սմբատայ թագաւորազնոյն և
Հայր բարեպաշտ իշխանին Հասանայ. սա ևս՝ իւր պայպատու թեան
ժամանակն քաջութեամբ զանազան պատերազմներ մղելով՝ ապա
Հայկական Ուլ թուին իւր բարեպաշտուհի նանայ աղախնոց Հետ
միաբանելով հռչակաւոր ուխտին Պատի վանից, սեփական ստա-
ցուածքէն իրրև յախտնական ժառանգութիւն կուտայ վանուցն
Չեթիսայ - ձորի բերդին մինչև պղին Խողենակոյ, և ի տարին մշտա-
պէս երկու նուազ յանուն իւրեանց պատարագի օր կսահմանեն սրբ-
բոյն Յովաննու և Սրբոց Վարդանանց հրաշափառ տօներն :

10) Չիթաղեանքն են Հայագղի նշանաւոր և անուանի տոհմ և
բնակիչ Տիխիս քաղաքի. որոց մեծահամբաւ տոհմին Քրիստոսա-
գոր սերունդն զեռ կյարատեւէ. և են այժմ գարձեալ ականաւոր
տոհմական պատուաւոր քաղաքացի և առաջին կարգի հարուստ
վաճատական. սոցա ցեղապետն է նա ինքն Չիթաղ, որոյ որդիքն են
Թաղայն, մահտեսի Խօչայ Սուլխանն, և Չաղինն, որդիք Թաղային՝
Սուլէ, Չաղի, Չոհրայ և Պապի, որդիք մահտեսի Սուլխանին Ստե-
փաննոս և Բագի. այս Աստուածապահ գերդաստանի առաքինական
գործքերն և քրիստոնէական կատարեալ ջերմեռանդութիւնքն իրրև
պայծառ ամենապատուական ակն կիպլին յայտ յանդիման ամե-
նեցուն յարձանագիրս սուրբ անապատին Սեանայ և հռչակաւոր
մենաստանացն Գեղարգայ և Հաղարծնոյ, Հայկական ՌՃԳ թուին՝
ի Հայրապետութեան Հայոց Տեան Փիլիպպոսի՝ երկրին հարադատ-
քըն Սուլխանն, Չալն և Չոհրայն մեծագումար ծախիւք կուտան
նորոգել սուրբ Առաքելոց հրաշափառ Տաճարն Սեանայ անապա-
տին, և ի Հայրապետութեան Տեան Յակովբայ Չուղայեցոյ Հայ-
կական ՌՃԳ թուին վերստին զալով սուրբ անապատն յուխտ և
յերկրպագութիւն սրբազան վայրացն, և նորոգել տալով սուրբ
Աստուածածնի Տաճարն ի յիշատակ հանայն կենդանեացն իւրոց
և ննջեցիկոցն, կնուիրեն հոգեցատուր յիշատակիք, արծաթի կան-
թեղ, Խաչ, բուրվառ և սկիհ, և կխոստանան իւրեանց ապրանաց
շահի տասանորդն. ՌՃԳ թուականին Հայոց կնորոգեն մեծափառ

կաթուղիկէն սուրբ Գեղարդայ և կնուիրեն արծաթի մշտալառ
կանթեղ, որոյ ծախքն ևս վճարելով, և ՌՃԼ թուականին կնորո-
գեն Լաղարծնոյ մեծահոշակ ուխտի սուրբ Աստուածածնի և սուրբ
Գրիգորի եկեղեցիքն: Իրախ մե՛ծ փառք և պարծանք կվիրենձայեր
Զիթաղեան մեծանուն տոհմին՝ եթէ այժմեան տոհմականքն իւրեանց
նախնեաց առաքինական և քրիստոնէակայիլ գործոցն հետեւելով՝
իրրե կարողութեան տէր անձինք, եթէ ո՛չ բոլորովիմբ, գոնէ մա-
սամբ իւրք, իւրեանց նախնեաց անմահ հոգւոց համեմատ անմահաց-
նէին և յաւերժացնէին նոցա նուիրական յիշատակիքն:

11) Մինչդեռ արևմտեան մեծազօր տէրութիւնն Ռուսիանեանց
կայր հաստատուն և արծուանիշ զրոշակն Քրիստոսապսակ Սաե-
փանեան Լևոն Արքային մերոյ կհսկէր արթնութեամբ Լայստան
աշխարհի վերայ, 646 Լայոց թուականին արեւելեան Լայստանու-
մը ծաղկեցան փառաւոր իշխանաց իշխանքն Զաքարէ և նորա հա-
րազատն Իվանէ, որոց մեծանուն տոհմին նախահայր ոմանք Պարսից
Արտաշէս Գ. երկայնարազուկ թագաւորն կհամարեն, որ է որդի
Քսէրքսեսայ առաջնոյ. իսկ Արղութեանց կոչուելու պատճառն ո-
մանք զոցա ցեղապեան կ'կարծեն եղած է Արղութ Լայ իշխանն, որոյ
անունը կ'յիշատակի յարձանագիրս մեծահոշակ Սանահնոյ սուրբ
ուխտի արտաքին զաւթի հիւսիսային որման վերայ կից զանգակա-
տանը, բայց պատմական տեղեկութեանց հաւատ ընծայելով՝ հաւա-
նական է այսպէս ևս կարծել, որ զոցա սերնդոց ոմանք՝ Մողղաց
Արղուն անուն Խանի առաջին՝ որ էր մեծ ոստիկան Մանգու. իա-
նին, երկար ժամանակ մեծամեծ քաջութիւններ և հաւատարիմ
ճառայութիւններ անելով՝ իրրե պատիւ նորա անուամբ կոչուած
լինին («Արղութեանք»), • ես այսպէս, ուրեմն ինչպէս մեկը կախորժէ՝
այնպէս և թող ընդունի. ապա բարեպաշտ իշխանն Սարգիս առա-
ջին, որդի սորա Աահրամ, որդի սորա Զաքարիայ, որդի սորա Սար-
գիս Ամիր սպասաւարն՝ որ Արաց Գեօրգի թագաւորէն կարգուած էր
վերակացու մայրաքաղաքին Անուոյ և է հայր քաջարազուկ իշխանա-
ցրն Զաքարէի և Իվանէի, որդի Զաքարէի էր մանուկն Շահնշահ
սա ևս կոչեցաւ ի վերակացութիւն Անուոյ և սպանուեցաւ Լոլուոյ
մեծ կողմնակալէն Թաթարաց. որդի Իվանէի Սարգիս՝ զոր «Աւագ»
կոչէին և էր անժառանգ, որդիք Շահնշահի Զաքարէ, Մխարրըցիլ

Աւագ, Սարգիս, Արտաշիր, և Իվանէ: Ինչպէս Վարդան Բարձրբերդ-
ցի և Վիրակոս Գանձակեցի պատմարաններն հաւաստի կառնեն մեզ,
սոքա իբրև հատուած Բարեկական խիլէն բաժանուելով Մարաց
ազգէն եկան յարեցան առ Բագրատունիս, որոնք կնստէին Չորագի-
տումը այն է Լօսի քաղաքումը, և առան իւրեանց բնակութեան
տեղ Խոշոռնի յարեկեան կողմանէ Գուգարաց աշխարհին, որոց
. տոհմին սերունդն դեռ կ'յարատեւէ և են երեւելիք և
ակնաւորք Ռուսիոյ հզօր Տէրութեան առաջին: Քաջազօր իշխան-
քըն Չաքարիէ և Իվանէ լինելով համբաւաւոր անձինք, գտան մե-
ծամեծ պատիւ և արտօնութիւն Վրաց Թամար թագուհուցն, Չա-
քարէն կարգուեցաւ Ամիր Սպասալար այս ինքն մեծ Սպարապետ
ընդհանուր Վրաց և Հայոց, և Իվանէն՝ Աթարէկ՝ այն է հազարա-
պետ Վրաց աշխարհին և կողմանց ինչ Հայոց. սոքա շատ անգամ
մեծամեծ յաղթութիւններ, արիական քաջութիւններ ցոյց տալով
Վրաց թագաւորութեան դրանն, և օր ըստ օրէ զօրանալով փառօք
և պատուովք, աջակցութեամբ միմեանց զիմեցին Պարսից վերայ-
զորս և նկուն և իսպառ անզօր առնելով՝ թափեցին նոցա ձեռքից
հայաստան աշխարհի շատ տեղերն, որով և հաւաստեաւ այնու-
հետև սոցա հայկական անպարտելի բազկաց արիութեան համբաւն
տարածուեցաւ ամեն աշխարհն Պարսից և Հոնաց: Սոքա սպանեցին
Շահի Արմէն Սուլտանը, զնացին պատերազմաւ Մարանդու, և Ար-
տաշիրու վերայ, որ կրնկնի Ատրպատական աշխարհի Գաւրէժ քա-
ղաքի հիւսիսային արեւելեան կողմն, որոց և տիրելով՝ նոցա շրջա-
կայ գաւառներն իսպառ աւերեցին, և Պարսից աղօթարարներն՝ զոր
« Մուշուրչի » կանուանէին, որոնք և երկիւղից ապաստանուած էին
իւրեանց աղօթատունն. քաջարի իշխանն Չաքարէ նախանձ հայ-
րենի և ազգային վրէժխնդրութեան յանձն բերելով՝ հրամայեց
բերել նաւթ, ձէթ, ցողուն և խոտ, և աղօթատան շրջապատն
պատրաստելով իբրև հոց մի բարեկական՝ իսպառ այրեց բոլոր բազ-
մութիւնն այսպէս ձայնելով. « թողէք մեզ՝ ազգային նախանձու
« վրէժխնդրութեամբ հայրենեացս դէմ եղեռնագործ գաւաճանների
« վարձուց փոխարէնը այսպէս հատուցանել, թողէք զոցա. մինչ
« իսպառ այրել փոխանակ Հայոց այն իշխաններին՝ զոր տաճիկք
« պրեցին նախիջևանայ եկեղեցումը, և փոխանակ Հայոց քահա-
« նայից Բագուանայ այն է Բագարան քաղաքի՝ որ կրնկնի արևմը-

« տեան կողմն յտան Մասեոց, զոր Առուսթըն և Մուղիրքն մտրթե-
 « ցին, որոց և արիւններն իբրև նախատինք Հայութեան թափելով
 « եկեղեցւոց պարսպաց վերայ մինչև ցայսօր սեւացած տեղերն կե-
 « րեին » : Երբ այսօրինակ գովելի յաղթութիւններն յաջողեցան
 մեծագոր իշխանացս, սորա այս ամեն յաջողութեամբն իսկապէս երկ-
 նային համարելով՝ ուստի այնուհետև սկսան բանալ Աստուածա-
 հաճոյ առաքինութեանց և շնարհարհիկ մեծագործութեանց սխրալի
 հանդէս հոգևոր, փայլել գործովք բարեաց և բազմապատիկ դիւցազ-
 նական քաջութեամբ և յաղթականութեամբ, ձեռք զարկին շինել
 բազմաթիւ վանօրայք, որոնք՝ այժմն՝ յատկապէս Տաճար Աստուա-
 ծային փառաց մեծութեան և բնակարան բանաւոր հօտին Քրիստո-
 սի, որոնք այժմ բարեպաշտ իշխանացս անեղծանելի և անկողոպտելի
 փառաց համար դարուց ի զարս անմահ վկայք են, վերստին նորո-
 զել եկեղեցիքն՝ որոնք վաղ ժամանակաց հետէ յՆամայեղական հի-
 նից աւերած էին, պայծառացնել և հարստացնել զանոնք զանազան
 հօգեցատուր յիշատակիքներով, և բազմացնել զասք հոգևոր պաշ-
 տօնէից. և երբ այս ամեն Աստուածապաշտութեան գովելի գործերն
 կատարելին և խաղաղացուցին իւրեանց իշխանական հովանաւորու-
 թեան ներքոյ զանուած աշխարհներն, որով և օր քան զօր կպայ-
 ծառանային եկեղեցական սրբազան պաշտամունքն և կրարձրանայր
 եղջիւր քրիստոնէական ճշմարիտ հաւատոյ, ապա այնուհետև մեծ
 Սպասաւարն Չաքարէ տեսնելով որ շատ անգամ գրեթէ մշտապէս
 ինքն և իւր քրիստոնեայ գունդն պատերազմական դաշտերի մէջն
 բացօթեայս մնալով կզրկուէին փրկարար խորհրդից սրբազան Պա-
 տարադի, մանաւանդ երբ Արացիք ունէին իւրեանց հետ սեփհական
 քահանայք, շարժական սեղան սրբազան խորհրդոյ, կառնուին ըստ
 սովորութեան հաղորդութիւն, կրուէր մշտապէս ձայն խորհրդաւոր
 երգոց պաշտամանց, կտեսնուէր և կկատարուէր ըստ պատշաճի սօ-
 նակատարութիւնք, և այդ ժամանակներն Հայոց միջից վերջացած լի-
 նելով այդպիսի սովորութիւն, Արացիք միշտ կմեղադրէին մեծ Սպա-
 սաւարն թէ ձեր մէջն ճշմարիտ քրիստոնէութեան երեղիթք երբէք
 չտեսնուել, ուստի մեծն Չաքարիէ այս մասին գրեթէ մինչև ի մահ
 տիրելով՝ իբրև ճշմարիտ բարեպաշտ Քրիստոնեայ նախանձ բարի
 յանձն երեւցնելով՝ ցանկացաւ իւր հոգեկան բարետոհմութիւնն այժմ
 իրականապէս ցոյց տալ, այն է վարուիլ ըստ նախնեացն սովորու-

թեան ինքն և իւր հաւատացեալ զունդն, ինչպէս ամեն ժամանակ
 պղծօրինակ դէպքերումը քաջագոր Արքայն Հայոց բարեպաշտն
 Տրդատիոս կշրջեցնէր արքունական բանակի հետ վրան և սելան օրը-
 բազան խորհրդոյ, նմանապէս սուրբ Վարդանեանք կշրջեցնէին, և
 Յապար ոչխարհումը Յագեկերտի մոզպետն Նիւշապու զղեկին մէջ
 ըստ երեսակի երկնային լուսաւոր յայտնութեանն մկրտեցաւ և հա-
 ղորդեցաւ սրբազան խորհրդոյն. Եղիշէ Պատ. Ը եղանակ. Աւստի
 պայազատն Ջաքարէ ըստ խորհրդոյ Գոշ Մխիթարայ այդ մասին
 գրելով առ Գաւթիմ երրորդ և առ Յովհաննէս եօթներրորդ Վա-
 թուղիկոսունս, և առ նոյն իսկ Լեոն թագաւորն, կինդրէ իրաւունք
 և հրաման. ապա Քրիստոսապասկ արքայն Լեոն գրելով թուղթ առ
 Գաւթիմ Վաթուղիկոսն, (թէպէտ Յովհաննէսն ևս այն ժամանակն
 Վաթուղիկոս էր) և առ արեւմտեան Եպիսկոպոսունս և վարդապե-
 տըս՝ ժողով կազմեց ի մայրաքաղաքն Սիս. որոց և առաջարկելով
 մեծ Սպասալարի պահանջներն՝ հարցրեց նոցա համաձայնութիւնն.
 Թէպէտ նորա պահանջների մէջն կգտնուէր Հայաստանեայց սուրբ
 եկեղեցւոյ ուղղափառ դաւանութեան և նախնեաց Սրբազան կանո-
 նաց ընդ դէմ՝ և անհամաձայն բաներ, զոր օրինակ. յ 7ն Ապրիլի Ա-
 լեանաց տօն տօնելն, նմանապէս Վերափոխումն սուրբ Աստուածածնի
 15ն Օգոստոսի, և 14ն Սեպ. Խաչվերաց կատարելն և այն ոչ թէ
 կիրակէ օրերն՝ այլ թէ որ օրն և հանդիպի. սակայն ժողովն կասկա-
 ծելով՝ թէ մի՛ զուցէ Ջաքարէն ևս իւր եղբօր Աթաբէկ Բվանէի
 նման տկարանալով ուղղափառ հաւատիցն՝ լինի . . քեզոնիկ. ինչ-
 պէս նա հրապուրուելով Վրաց Թամար թագուհուց՝ մարդկային
 փառքն առաւել սիրեց քան զԱստուածայինն. ուստի համաձայնու-
 թեանք ժողովոյն ութն զխոյնով կանոնական հրահանգ կուղարկեն առ
 մեծ Սպասալարն, և նա Լօսի քաղաքումը ժողովելով արեւելեան
 Եպիսկոպոսներն և վարդապետներն, որոնք այն ժամանակն նշանա-
 ւորք և անուանիք էին, նոցա առաջին կարգաւ տուեց արեւմտեան
 ժողովոյ վճիռն և կանոնական հրահանգներն՝ Նախ և յառաջ ընդ-
 զխմացող այդ վճուոյն երեւցաւ նա ինքն Տուտէսրդին Գրիգոր Արք
 Եպիսկոպոսն՝ քեռորդի մեծին Ջաքարէի, որուն և հետևող եղան
 շատերն. այնուհետև սկսաւ ծագել արեւելեան Հայաստանեայց եկե-
 ղեցեաց մէջ անհնարին երկպառակութիւնք, անտանկի խռովու-
 թիւնք, բազմադիմի անմիաբանութիւնք, փոխտանակ Քրիստոսական

սիրոյ և երկնային խաղաղութեան՝ տրտմութիւն և ատելութիւն, մինչև անգամ սուսերօք և բրօք դուրս գալ միմեանց դէմ՝ թէպէտ բարեպաշտն Չաքարիէ այս տխուր հանգամանաց մասին ի սիրտ և ի հոգի կարեւիւր խոցուելով ջանահար կլինէր բառնալ Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցիէն այս ազգաւէր խռովութիւն և երկպառակութիւնն, և այս առթիւ Անի մայրաքաղաքումը վերստին ժողով կազմեց արեւելեան Եպիսկոպոսներով և վարդապետներով, որ տեղ էր նաև մեծ վարդապետն Գօշ Մխիթար, սակայն անհնարաւոր եղաւ երկպառակութեան վերանայն, այլ նոյնը յարատեւեց մեծ Սպասալարի մահուան վերջին օրն:

Բայց ինձ այս տեղ արգարացի իրաւունք կհամարիմ անաչառութեամբ բերիլ արեւմտեան ժողովոյ թիւր և մարդահաճական կարծեաց դէմ և ճշմարիտն խօսել համարձակաբար: Արեւմտեան ժողովն եթէ կ'կարծէր Չաքարէ Սպասալարի պահանջներն երբ չկատարէ՝ նա անշուշտ խոտորելու յաղանդն . . կեզոնի, այդ կարծիքովն կսխալէր բողոքովն և խապառ կանխաւէր առ բարեպաշտ իշխանն. վասն զի՝ եթէ Չաքարէն յառաջագոյն յղացած էր իւր մէջն այդպիսի գահավէժ խորհուրդ և նպատակ, ուրեմն ի՞նչ արդեօք բռնադատիչ հարկ կայր նորա ազատականութեան վերայ բաց ի հարկաւոր խորհրդակցութիւն անելուց՝ այդ մասին արեւելեան ամեն նշանաւոր Եպիսկոպոսաց և վարդապետաց հետ, մինչ անգամ երկար ժամանակ զրազրութեամբ դեղերել և խնդրել թագաւորական հրաման, Պաթողիկոսական իրաւունք և Հարց ժողովոյ համաձայնութիւն. ասացէք կաղաչեմ՝ ի՞նչ հրապուրիչ պատճառ կայր Աթաբէկ Իվանէին՝ թողուլ մայրենի Եկեղեցին և լինել . . . դոնիկ, ո՛չ այլ ինչ՝ ըսցց միայն իւր միակ ազատականութիւնն. ի՞նչ արդեօք զարձեալ բռնադատիչ հարկ կայր Չաքարէի ազատականութեան վերայ հայրենեաց նահատակութիւն յանձն առնուլ և եկեղեցական եղծեալ և աղաւաղեալ կարգաց և կանոնաց վերանորոգելուն խնդիր լինել, ո՛չ ապաքէն նորա հոգեկան բարեսոհմութիւնն և ճշմարիտ Աստուածապաշտութիւնն էր. և երբ Չաքարիէն իւր բարեպաշտական ջերմեռանդութեամբն Քրիստոնէական ամեն կատարելութեանց մէջ գրեթէ զինքն իշրև կենդանի տիպար մի կլնծայէր, ուրեմն՝ ժողովոյ կողմէն կարի անխրաւութիւն չէր արդեօք կարծելն՝ թէ նա երբէք տեղիք կուտայր իրեն բռնանալ Քրիստոսական

սուրբ եկեղեցւոյ վերայ և բռնութեամբ յառաջ մղել մի անուղիղ կամք. այլ նա ընդհակառակն բարի դիտմամբ ընդհանուր Հարց ժողովոյ համաձայնութիւնն խնդրելով՝ ամենակերպ կրօնապաշտէր և կրօնականաց ուղղութեան և ճշմարտութեան ստուգադէս հասու լինել, որ մի գուցէ անձնապատանու թեմաք գործելով մի բան՝ մեղանշած լինի Հայաստանեայց ուղղափառ դաւանութեան դէմն, և այս անարատ զգացմունքն և ճշմարիտ ցանկութիւնն չէր արդեօք, որ դրկեց զմեծ Սպասարարն վերստին ժողով գումարել յԱնի և հնարիւք բառնալ եկեղեցական ցաւալի երկպառակութիւնքն. հապա ուրեմն ո՞վ էր արեւելեան եկեղեցեաց անհաշտ ատկութեան և անվերջանալի երկպառակութեան էական պատճառն. ո՞չ ապաքէն մարդահաճոյական ժողովն արեւմտեան և մեծին Գոշ Մխիթարայ յետամտութիւնն և նոցա թիւր և զրոգարտական կարծիքն այսպիսի ուղղադաւան և ուղղափառ Գիւղազն Սեպուհի դէմ, Եթէ ժողովն չէր մարդահաճոյական և չարափառ ժողով, ո՞չ ապաքէն լաւ հասկանալու էր որ՝ քրիստոնէական ճշմարիտ կրօնի ուղղափառ դաւանութիւնը կախուած չէ իշխանաւորաց փոփոխակի հրամայողական բուռն զօրութիւնից, և չէ նոցա ձեռքերին խաղաղելի, այլ նա՝ այնպիսի մէկ հաստատուն և անշարժ Աւէմ է, զոր դրունք դժօխոց անգամ չեն կարող յաղթահարել. հապա ժողովն իւր փնասակար հաճոյականութեամբն ի՞նչ հարուածք կարողացաւ հասցնել եկեղեցւոյն Հայաստանեայց, բայց միայն խաղաղութիւնն բառնալ և բարեկարգութիւնն հիմն ի վեր տապալել. թէպէտ երկար ժամանակ տեւեց այս փնասակար երկպառակութիւնն և անփառանութիւնն, սակայն սոյն մեղադրանքից խապառ ազատ է բարեպաշտն Չաքարիէ, որ և խաղաղութեամբ կրնաքիլով իւր կեանքն հայկական ՌԿԿ թուին՝ թաղեցաւ ի հռչակաւոր մեծ ուխտն Սանահին, իսկ Աթաբէկ Իվանէն հղբօր մահէն զկնիտան և հինգ տարւոյ չափ պայազատելով նորա Սպարապետական իշխանութիւնն արիական քաջութեամբ՝ բազմեցս յաղթող և անպարտելի հանդիսացաւ ի մրցմունս զանազան աշխարհական պատերազմաց, և իւր երկրաւոր կեանքն կնքելով ՌԷԸ Հայոց թուին, թաղեցաւ իւր սեփական վանքն Պղնձահանք, թողնելով իշխանութիւնըն իւր որդւոյ Աւագին:

Սոցա պայազատ տոհմէն էր պայծառափայլ մեծ իշխանն Генераль Аютантъ Կնեազ Մովսէս երկայնարազուկ Արղութեանց, որ նախ-

նեաց վեհ զիւցազնութեանց նմանութիւնն արգեամբ ցոյց տուեց լեռնական խուժաղուժ ազգին Լեզգաց իբրև պարիսպ անասան երկար ժամանակ արձանանալով նոցա դէմն, պատրաստ էր ամեն հաւատարմութեամբ նուիրել իւր անձն՝ որուն էր հպատակ, անցանելով ընդ ամենայն պատերազմական վտանգներն, ուստի նորա քաջութեան արժանի յիշատակաց գործերն անջնջելի գրոշմած մնաց Ռուսիոյ հզօր տէրութեան առաջին ի փառս իւր զիւցազն նախնեաց և հայրենեաց մերոց:

12) Բէհրուղեանք են մեծահամբաւ ականուոր տոհմ՝ և բնակիւք Տփիսիս քաղաքի. սոցա ցեղապետն է Հայկազն իշխան Խօջայ Բէհրուղն բարեպաշտական և Աստուածահաճոյ գործովք զարդարուած. սա՛ ՌՃԻ թուին Հայոց ի յիշատակ հանգուցեալ ծնողացն և կողակցւոյն ի նորոյ շինել տուեց Հաղբատայ սուրբ Նշանի Կաթուղիկոսանիստ վանուց հարաւային փլած կամարն, նմանապէս Տփիսիսի Հալուապարի գերեզմանատան մէջ շինեց զմբէթազարդ հոյակապ եկեղեցի, որ այժմ յիւր անուն կոչի «Խօջի վանք», որոյ մէջ ևս հանգուցած է իւր մարմինը. սորա սերնդոց շառախղէն էր քաջարազուկ հայկազն հսկայն Ետեղակալ Զօրապետ (Генераль Лейтенентъ) պայծառափայլ Կենեղ Վասիլ Յովսէփեան Բէհրուղեանց, որ 1854 Փրկչական թուին արևելեան գոռ պատերազմի մէջ՝ Շիրակուանումը, իբրև նոր իմն Մամիկոնեան մեծ նախարար արին Վարդան՝ անպարտելի փոյցեան հանդիսանալով Օսմանեան գնդին դէմն, և արիական քաջագործութեամբ ցոյց տալով թշնամեացն իւր հայկական հզօր բազկաց մեծագօր ուժգնութիւնն, քաջութեան վսեմապանծ անուն ժառանգեց Ռուսիոյ հզօր տէրութեան առաջին՝ վերականգնեցնելով միանգամայն հայկազն քաջ նախարարաց արիութեանց յիշատակն, որ ընդ հողով ցաւալի մոռացութեան թաղուած են. սորա յաղթական հանդիսանալուն համար ազգային մուգայք և բանաստեղծք ի զանազան լեզուս գովասանական շատ երգեր յօրինեցին և երգեցին:

13)

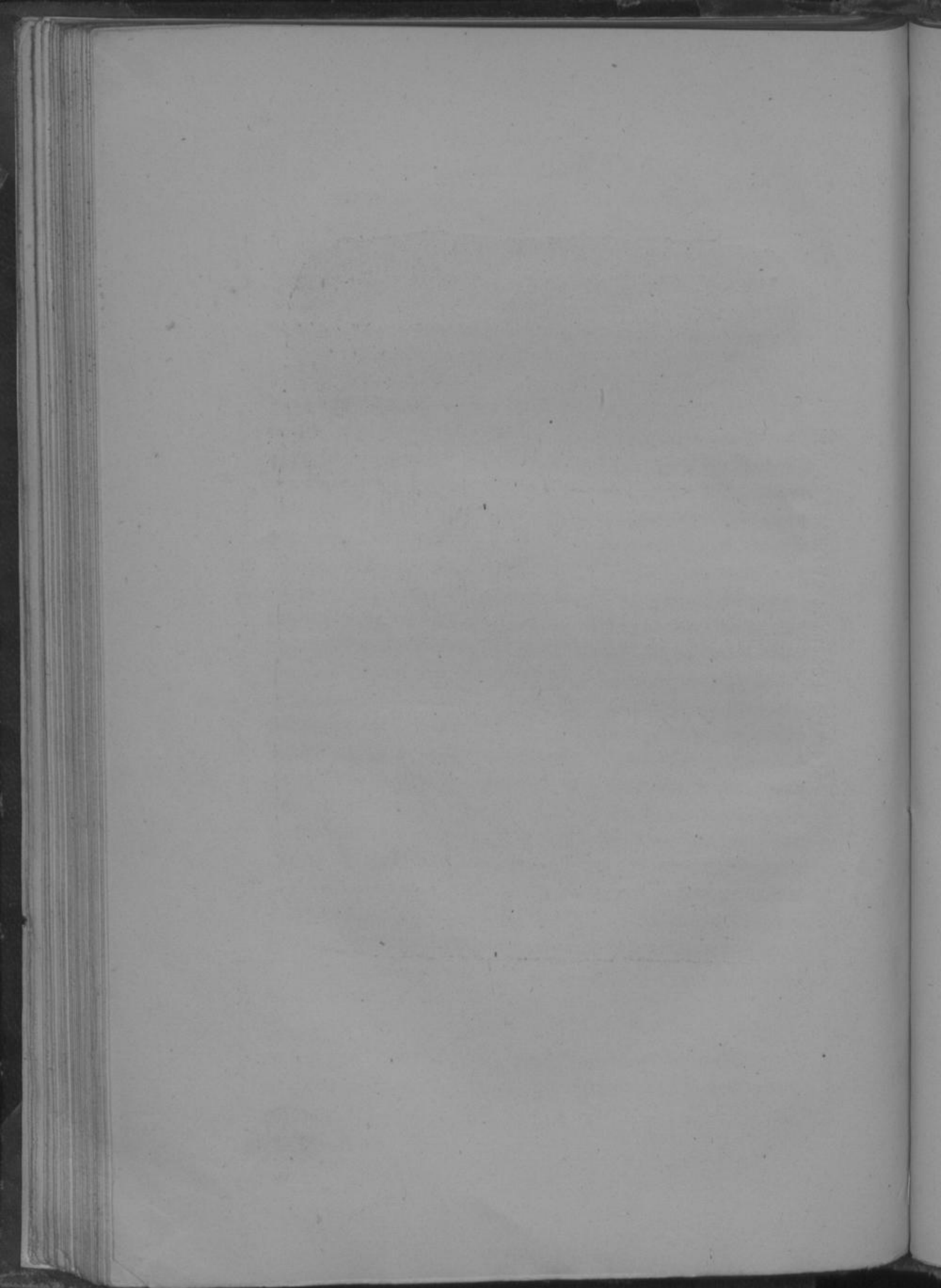
14) Պապաք է որդի բարեպաշտ իշխանին մեծին Պոռչայ, որ ըստ ամենայնի համանման բարեպաշտութեանց հօրն տնօրինելով

և իւր կեանքն, երբէք յետնեալ չ'մնաց ԱստուածաՏաճոյ առաքի-
նական գործերից, այլ իրրև հարազատ որդի 'նորին' նորա Քրիստո-
նէաւայել գործոց կատարեալ տիպն և նմանութիւնն իւր մէջն իրա-
կանապէս ցոյց տարու բարի դիտմամբ՝ մեծագումար ծախիւք վիմա-
փորել տուեց այս չքնադակերտ ընդարձակ ժամատունն, փոխանակ
մարմնաւոր զաւակաց՝ իրրև զաւակ հոգւոր ի յիշատակ հոգւոյ
իւրոյ :

15) Տէր Ստեփաննոս, սա զկնի Բէժգէն անուն կարգաթող կա-
թողիկոսին Ազուանից տեղակալից նորա իշխանական աթոռն.
և երբ հարաւային բարբարոս ազգն Պարսից կիշխէր Հայոց Ազուա-
նից աշխարհներին, Վաթուղիկոսունք Ազուանից համարեա թէ մըշ-
տապէս այս և այն կողմերն տարուբերուելով երբէք չէին գտնել
հաստատուն բնակութեան տեղ . ուստի Տէր Ստեփաննոսն այդ
բարբարոսական հալածմունքից խոյս տուած կրնակուէր Զարեայ
բերդի սահմանումը մի քարայրի մէջ : Սա՝ թէպէտ հրամանաւ Գան-
ձակայ Ամիրայի՝ որ յոյժ սիրող էր քրիստոնէից եկեղեցական հան-
դիսից, քաղաքի մէջ մեծաշուք փառաւորութեամբ կատարեց ջրօրհ-
նեաց հանդէսն, սակայն ամբաստանութեամբ Պարսիկ ժողովուրդոց
նոյն քաղաքի առ մեծ Աթարակն Ասպահանու, ինչպէս ամիրայն
լուծուեցաւ իշխանութիւնից, նմանապէս և Վաթուղիկոսն մեծա-
գումար տուգանք վճարելով հազիւ ազատեցաւ սղանման վտանգից
և փախաւ Խաչենոց երկիրն : Սա՝ հայկական Ու թուին յԱռաջ-
նորդութեան հօրն Գրիգորի գալով Այրի վանքն կմխարանի և կընուի-
րէ վանուցն սրբոյն Անդրէի առաքելոյ նշխարն, Սուրբ նշանն և ծնն-
դոց Յովհան . և ինչպէս Սիւնեաց Ստեփաննոս Եպիսկոպոսի պատ-
մութիւնն կցուցանէ՝ զլ. 44, սա կգնայ Բաղաց զաւառն Աւահանու
վանքն, և մեռանելով այն տեղը կզրուի նոյն սրբարանումը . իսկ Վի-
րակոս Գանձակեցի պատմաբանն կասէ՝ սորա վաղձանը եղած է Հեր
գաւառումը, այն է՝ յերկիրն Վորդուաց, որ այժմ՝ այլազգիներից
կկոչի («Քիւրդիւստան»), որ տեղ ըստ աշխարհագրաց կպարունա-
կուին Աղձնեաց, Մոկաց, Պարսկահայոց և մեծ մասն Տուրուրերա-
նոյ աշխարհներն :

ՅԻՍՈՒՆԻ ԵՊԻՍՈՒՊՈՍԵ ԳԵՂԱՊՈՍԵ ԶԻԿՈՏԻ

ՅՈՒՑԱԿ

ՀԱՅՐԵՆԱՍԷՐ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԷՐ ՄԵԾԱՐԳՈՅ ԲԱԺԱՆՈՐԳԱՑ

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՍ ԱՅՐԻՎԱՆԱՑ ՍՐՐՈՅՆ ԳԵՂԱՐԳԱՑ
 ՀԱՆԴԵՐԶ ՀԵՏԱԳՐԻՐԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵԱՆՕԹՈՒԹԵԱՄԲԻՐ :

ԱԳՈՒԼԻՍ.

Թրիւնակ

Մերուլը քահանայ Փափազեանց	1
Արրահամ Տէր Մկրտչեանց
Բաղդասար Ասլանեանց
Մկրտիչ Մելիք Մուսիեանց
Փանի Փանեանց
Յարութիւն Զաքարեան Հախնազարեանց
Սարգիս Աթանասեան Ստեփաննոսեանց
Ստեփաննոս Արասիանեանց
Գէորգ Մելիք Գուլամբարեանց
Զաքարիա Ներսէսեանց
Հայրապետ Խօջամիրեանց
Մարգար Խօջամիրեանց
Մինաս Տէր Շմաւօնեանց
Յովհաննէս Մնացականեանց
Նիկողայոս Տէր Ղևոնդեանց
Ներսէս Սիմօնեանց
Պօղոս Աղամիրզեանց
Սարգիս Հախնազարեանց
Սարգար Իսաղուլեանց
Սարգիս Արեանց

ԱԽԱՆՅԻԱՑ.

Արրահամ քահանայ Ղազարեանց
Արրահամ Բեօրէկճեանց

Աբրահամ Գրիգորեան Էգսիղեանց	1
Աղանիկ Սողոմոնեանց	”
Առաքել Տէր Յակովբեանց	”
Աւետիք Աւօյեանց	”
Ա Հայրապետեանց	”
Քարեղին Ղազաղեանց	2
Գէորգ Ազնաւուրեանց	1
Գէորգ Յակորջանեանց	”
Գրիգոր Պուտուղեանց	”
Գաւիթ Վանցեանց	”
Վարապետ Ս. Յակորջանեանց	”
Համազասպ Վարդանեանց	2
Մարտիրոս Սիրունեանց	1
Մարտիրոս Վարդանեան Ասլանեանց	”
Մելքոն Չիլինկարեանց	”
Մկրտիչ Ղալամբարեանց	”
Մկրտիչ Մուրատեանց	”
Յակոր Սաղաթէլեանց	2
Յարութիւն Ղունկիանոսեան Յարութիւնեանց	1
Յովակիմ Գեղամեանց	”
Յովակիմ Չաթալաշեանց	”
Սանդոս Յարութիւնեանց	”
Սարգիս Յակորեան Հազարապետեանց	”
Ստեփաննոս Գրիգորեան Արաքաջեանց	2
Ստեփաննոս Հայկաղեանց	1
Ստեփաննոս Չարխճեանց	”
Տիգրան Վանցեանց Փօթու բնակ	”
Տիգրան Տէր Միքայէլեանց	”
Քրիստոսատուր Քրիստոսատուրեանց	”

ԱՂԵՔԱՆԻՐԱՊՈՒ.

Գեր. Ս. Գրիգոր Եպիսկոպոս Աղափիրեանց	”
Թադէոս քահանայ Տէր Յովհաննիսեանց	”
Վարապետ Աւագ քահանայ Տէր Առաքելեանց	”
Յակովբ Ա. քահանայ Տէր Մարկոսեանց	”

Յովսէփ Ա. քահանայ Կոստանեանց	4
Արրահամ Ունջեանց	3
Աւետիս Չիթողեանց	10
Աւետիք Յակովբեան Նալեանց	1
Գալուստ Բաղրամեանց	2
Գերասիմ Պետրոսեան Անանիկեանց	5
Գէորգ Խօջայեանց	1
Գրիգոր Ռափայէլեանց	4
Լիպարիտ Մկրտչեան Տէր Մարկոսեանց	1
Լևոն Յովհաննիսեան Ախսախալեանց
Հայկ Նահապետեան Ափրիկեանց
Հոգևոր ուսումնարանի Հայոց *)
Մահտեսի Ղարիբջան Բունիաթեանց
Մարգարէ Գ. Խալաթեանց
Յարութիւն Չիթողեանց	3
Յակովբա-Թոռնիկ Նալեանց	1
Յովհաննէս Յ. Բարայեանց	8
Յովհաննէս Եսայեանց	2
Յովհաննէս Խօջայեանց	1
Յովհաննէս Մկրտչեան Տէր Մարտիրոսեանց
Յովհաննէս Սահրատեանց
Պետրոս Հայկազունի
Սարգիս Միրզայեանց
Սիրական աղա Գօրջեանց	10
Սուրէն Յարութիւնեան Նալեանց	1
Վահան Թումանեանց
Տիգրան Գէորգեան Խալաթեանց

ԱՇՏԱՐԱԿ ԳԻՒՂ.

Յարութիւն Յակովբեան Միլ. Մինասեանց

(*) Նուիրում է Հոգաբարձուն Ուսումնարանի Պ. Աւետիքն Նալեանց :

Յովակիմ քահանայ Առաքելիանց	1
Բաղդասար Յարութիւնեանց՝ Հոգաբարձու Գպրոցին	”
Գրիգոր Խաչատուրեանց՝ տիրացու	”
Թադէոս Յօհանեանց՝ տիրացու	”
Ծխական Գպրոց Առինջ գիւղի	4
Յակոբ Աղիրէզեանց՝ Հոգաբարձու գպրոցին	1
Յարութիւն Տէր Իսրայէլեան՝ տիրացու, Պտղնեցի	”
Յարութիւն Տէր Կարապետեանց՝ Ուսուցիչ	”
Սարգիս Մարտիրոսեան Տէր Կարապետեանց	”
Անտօն Մարտիրոսեան	”
Լևոն Ոսկանեան	”
Կարապետ Տէր Յովակիմեան	”
Հայրապետ Մկրտչեան	”
Մահտեսի Գեղամ՝ Մահտեսի Թարգմանեանց	”
Յարութիւն Զարբան Էլառեցի	”
Յարութիւն Մատթէոսեան	”
Սահակ Թադէոսեանց	”
Վանոյ Խաչատուրեանց	”

Աշակերտք ծխական Գպրոցին Առինջու

ԱՍՏԲԱԽՆ

Յովսէփ Ա. քահանայ Բունիաթեանց *)	6
Արրահամ Գրիգորեան Փասոյեանց	1
Աղէքսանդր Քարտաշեանց	”
Աւետիս Բարայեանց՝ Շուշեցի	”
Աւետիս Բաղդասարեան Մերկուլիանց	”
Գալուստ Գէորգեան Պարոնովեանց	”

(*) Այս Աւստմեաներ բարեկրօն Հօրից ստացանք հինգ օրինակի համար հինգ բարբի արծաթ. — Յայց մեկը, համաձայն մեր հրատարակեալ պայմանին, և խոստմանը, ահա նշանակեցինք այսպէս 6 օրինակ այս հրատարակութիւնից, որ լինում է հասը 75 կոպէկով գումարը 4 - 50 կոպ. իսկ մնացեալ 50 կոպէկին 1 օրինակ « Գաւիթ Բէգ » պատուական մատենագրութիւնից, որ լինում է գումարը ուզել 5 ՐՔԼԻ:

Հրատարակել

Գէորգ Ստեփաննոսեան Ջանուսեանց	.	.	1
Գէորգ Յովհաննէսեան Քալանթարեանց՝ Շամախեցի	.	.	”
Գրիգոր Աստուածատրեան Խօջամայեանց	.	.	”
Գրիգոր Դաւթեան Սողոմօնեանց	.	.	”
Իսահակ Մալխասեան Քուրդեանց	.	.	”
Մանասէ Աւետիսեան	.	.	”
Մկրտիչ Մ. Փարբիկանտեանց	.	.	”
Մկրտիչ Աւագեան Սաֆարեանց	.	.	”
Յովհաննէս Գալստեան Ջանուսեանց	.	.	”
Յովսէփ Սիմէօնեան Երուսաղէմեցի	.	.	”
Յովակիմ Արրաշամեան Քալաշեանց	.	.	”
Նիկողայոս Սիմէօնեան Կաղաչկեանց, պատուաւոր քաղաք.	.	.	”
Պօղոս Խաչատրեան Խաչիկեանց	.	.	”
Ջանուս Ստեփաննոսեան Ջանուսեանց	.	.	”
Սարգիս Բէղլարեան Լալայեանց Սղնախեցի	.	.	”
Սարգիս Փարբիկեան Պօպօլեանց	.	.	”
Սարգիս Մանուկեան Ալաջալեանց	.	.	”
Սարգիս Ոսկանեան Թամազլեանց	.	.	”
Սիմէօն Լազարեանց Ուրարակիր դպիր	.	.	2
Ստեփաննոս Գալստեան Ջանուսեանց, պատուաւոր վաճառական	.	.	1

ԱՐՄԱՒԻՐ.

Գալուստ աւագ քահանայ Դաւթեանց՝ Չերքեղաշայ	.	.	”
Գէորգ Դէմիրճեանց	.	.	”

ԲԱԳՈՒ.

Յովսէփ Արեղայ Փինաչեանց	.	.	5
Թաղէոս Աւագ քահանայ Բուդաղեանց	.	.	5
Անդրէաս Մելիքեանց	.	.	1
Առաքել Ծատուրեանց	.	.	2
Աւագ Գրիգորեանց, Ուսուցիչ	.	.	1
Աւետիք Ղարարեանց	.	.	”
Բաղդասար Սարգիսեանց	.	.	2
Գրիգոր Աղամայեանց	.	.	1

Գրիգոր Ա յվագեանց	.	.	.	1
Գրիգոր Գիտարեանց	.	.	.	„
Գաւիթ Ապրեսեանց	.	.	.	„
Գաւիթ Վարդիշեանց	.	.	.	„
Տօմէնօ Շիարարի	.	.	.	„
Երեմիա Տէր Յովհաննէսեանց	.	.	.	„
Ընթերցարան և Գրատուն՝ «Մարդասիրական Ընկերու- թեան յանուն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին»	.	.	.	2
Թովմաս Ամիրեանց	.	.	.	1
Իսահակ Թաղէոսեանց	.	.	.	„
Իւան Սողոմօնեան մահտեսի Յովհաննէսեանց	.	.	.	„
Վոստանդ Իւանիչ Գրիգորեանց	.	.	.	„
Մարգարէ Տէր Յովհաննէսեանց	.	.	.	„
Մինաս Արիեանց	.	.	.	„
Մինաս Միլիքեանց	.	.	.	„
Մարդար Իւզբաշեանց	.	.	.	„
Մովսէս Զոհրաբեանց՝ Մայօր	.	.	.	„
Յարէթ Մկրտչեան Տէր Յակովբեանց	.	.	.	3
Յակովբ Ապրեսեանց	.	.	.	2
Յակովբ Զոհրաբեանց	.	.	.	1
Յակովբ Վարչամեանց	.	.	.	„
Յակովբ Փիլիպպոսեանց	.	.	.	„
Յովհաննէս Միրզաբեկեանց, ուսուցիչ	.	.	.	„
Յովհաննէս Միրզայ—Աւագեանց	.	.	.	„
Յովհաննէս Պետրոսեան Մայիլեանց	.	.	.	„
Յովհաննէս Տէր Գրիգորեանց	.	.	.	„
Հասան բէգ Նարի բէգով	.	.	.	„
Սահակ Գուրգէնեան	.	.	.	5
Սերգէյ Գաւիթեան Շարարաթեանց	.	.	.	1
Գ Ա Ն Զ Ա Կ				
Աւետիս Վարապետեան Շահումբարեանց	.	.	.	„

Ս. ԳԵՂԱՐԴԱՅ ՎԱՆՔ.

Ռափայէլ Վարդապետ Տէր Տիմօթէոսեան՝ վանահայր . . . 1
 Վարդան Սարկաւազ Յովակիմեան Վարդանեանց՝ միաբան . . . ,,

ԴԱՐՈՒՆՏ.

Աբրահամ քահանայ Սպանդունեանց . . . ,,
 Արսէն քահանայ Տէր Ղազարեանց . . . ,,
 Աւետիք Միքայէլեան Աղամալեանց՝ Կոլլէժ. Բէգիստրատոր . . . ,,
 Գաբրիէլ Տէր Մարտիրոսեանց . . . ,,
 Գէորգ Շահնազարեան Դէ Շափուր . . . 2
 Իսահակ Բարայեանց . . . ,,
 Խաչատուր Պետրոսեանց . . . ,,
 Վարապետ Ռուբէլեանց . . . 2
 Համբարձում Աթարէգեանց . . . 2
 Մարգարէ Յովակիմեան Պնայիեանց . . . 1
 Միքայէլ Նաճառեանց . . . ,,
 Յակովբ Աստուածատրեան Խուրդպեանց . . . ,,
 Յակովբ Զիպեանց Նուխեցի . . . ,,
 Յովհաննէս Աղաբաբեանց . . . ,,
 Պօղոս Զիպեանց Շուշեցի . . . 2
 Ռափայէլ Իշխանեանց . . . 1
 Սարգիս Շահիջանեանց . . . 2
 Սարգար Իսաղուլեանց . . . 1

ԴԱՒԵԼԺ.

Արիստակէս Վարդանեանց . . . ,,
 Համբարձում Աստուածատրեան Առաքելեանց . . . ,,
 Մանաս Արզումանեանց . . . ,,
 Մարգար Մելիք Հայրապետեան Նազարրէգեանց . . . ,,
 Մինաս Սուլխանեանց . . . ,,
 Սօֆիա Աստուածատրեան Առաքելեանց . . . ,,
 Վարդան Շիրմազանեանց . . . ,,

ԳԷՐՊՏ.

ԼԼՈՆ Տիգրանեանց, Աւսանող 1

ԵԱՐՄՋԱՅ ԳԻՒՂ.

Սարգիս Ա. քահանայ Տէր Սարգիսեան Գօլթաթեանց ,,
Աւետիք Միրզայեանց ,,

ԵՂՈՒԱՐԴ ԳԻՒՂ.

Յովհաննէս Իւզրաշեանց՝ Գալաւին ,,

ԵՐԵՒԱՆ.

Յարութիւն քահանայ Խաչատուրեան ,,
Աղէքսանդր Տէր Յակոբեանց ,,
Արտեմ Այգինեանց՝ Դեղօպրօհիզօտիտէլ ,,
Արտեմ Խօջաէնիաթեանց ,,
Արտեմ Տէրունեանց ,,
Աշոտ Տէր Վարդանեանց ,,
Բաղարէգ Մելիք - Ղափլանեանց ,,
Բաղդասար Բաբասեանց՝ Տփիսիսեցի ,,
Գէորգ Բունիաթեանց ,,
Գէորգ Քուրքեանց ,,
Գրիգոր Աղամալեանց Եղիազարեանց ,,
Գրիգոր Եփրեմեան Գրիգորեանց ,,
Գրիգոր Յարութիւնեան Բաղրամեանց ,,
Գրիգոր Սահակեան Տէր Պետրոսեանց՝ Խաչանեցի ,,
Գուստալ Քալանթարեանց ,,
Եագոր Բաղրաշեանց ,,
Եագոր Մնացականեան 2
Եսայի մահտեսի Յովսէփեանց Գանձակեցի 1
Եփրեմ Մհերեանց ,,
Թեմական Դպրոց Հայոց *) ,,

(*) Նուէր Հրատարակից:

Թովմաս Մհերեանց	1
Խաչատուր Տէր Մարտիրոսեանց	”
Խրիստաֆօր Քալանժարեանց	”
Վարապետ Գաղամեանց	”
Վարապետ Եղիազարեանց	”
Վարապետ Զալալեանց՝ Ստարշի Զեմբամեր	”
Վոստանդ Տէր Ստեփաննոսեանց	”
Համբարձում Արզումանեանց՝ Շուշեցի	”
Համբարձում Եղեմեանց	”
Համբարձում Թաղէոսեանց	”
Հայրապետ Գրիգորեանց՝ Շուշեցի	”
Հայրապետ Տէր Յովակիմեանց	”
Մամիկոն Գասպարեան Մելիք Յակովբեանց	”
Մելքում Գասպարեան Մելիք Յակովբեանց	”
Մարտիրոս Տէր Գալմեան Մել Գաղայեանց	”
Մատթէոս Առաքելեանց	”
Մկրտիչ Եփրեմեան Աւետեանց	”
Մկրտիչ Մելիքեանց	”
Միքայէլ Եսայեանց	”
Մնացական Գուրտեան Խաչիբարայեանց	”
Մովսէս Ճաճիկեանց	”
Յարութիւն Նալբանդեանց	”
Յակոբ Խորասանեանց	”
Յակոբ Ասրիբեան Տէր Յովսէփեանց Շուշեցի	”
Յովակիմ Եղիազարեանց՝ աշակերտ թեմական Գպրոցի	”
Յովհաննէս Աւետեանց	”
Նինոյ Մինասեան Միանսարեանց	”
Ռուստամ Ալթունեանց	”
Ռուստամ Մելիք Փաշայեանց	”
Պաղաղայ Լիւնիակեանց	”
Պօղոս Սարգիսեանց	”
Պեարոս Շաղումեանց՝ Ուսուցիչ	”
Սահակ Ափրիկեանց	”
Սիմէօն Տէր Մկրտչեանց՝ Գանձակեցի	”
Սիմէօն Փղկապոսեանց	”

Սմբատ Մովսէսեան Սարգսեանց	.	.	1
Վահան Մատթէոսեան Ղուկասեանց	.	.	"
Վլասիոս Տէր Յովհաննէսեանց՝ Գուրերնսկի Սեկր.	.	.	"
Տիգրան Ափրիկեանց	.	.	"
Տիգրան Շահխաթունեանց	.	.	"
Օրիորդաց Գպրոց Հայոց *)	.	.	"

Ջ Ա Ք Ա Յ Ա Ա Ա .

Յովհան քահանայ Ատոմեանց	.	.	1
Աղէքսանդր Գաւթեան Մաղաթեանց	.	.	"
Աղէքսանդր Մելիք Փաշայեանց	.	.	"
Զաքարիա Զաքարեան Բաշրոյուք — Մելիքեանց	.	.	"
Զաքաթալու Հայոց Գրատուն	.	.	"
Վատարինէ Գաւթեան Ղորղանեանց	.	.	"
Ղահրաման Մելիք Մուրատեանց	.	.	"
Յովհաննէս Յարութիւնեան Գօղայեանց	.	.	"
Միքայէլ Յարութիւնեան Քոչարեանց	.	.	"
Սիմէօն Մելքումեանց	.	.	"
Ստեփաննոս Գարրիէլեան Երիցփոխեանց	.	.	"
Ստեփաննոս Զելինսկի՝ Ուսուցիչ	.	.	"

Ս . Է Ջ Մ Ի Ա Յ Ի Ն

Մեսրոպ Եպիսկոպոս Սմբատեանց	.	.	1
Գէորգ վարդապետ Սուրէնեանց	.	.	2
Գարրիէլ Սմբատեանց	.	.	1
Գաւթ Սաթունեանց՝ Ուրարակիր	.	.	"
Ստեփաննոս Գեմիրճեանց	.	.	2
Միքայէլ քահանայ Բաղայեանց՝	.	.	1
Մկրտիչ Յարութիւնեան Ալեանակեանց	.	.	"
Մովսէս Վարդանեանց	.	.	"
Տիկին Անուայ Մկրտչեան Վարդանեանց	.	.	"
Տիկին Հիոփփսիմէ Ալեանակեանց	.	.	"

(*) Նուէր Հրատարակչից:

ՔԱՄԱՄԼՈՒ ԳԻՒՂ.

Յակովբ Աւագ քահանայ Բէզղատեանց . . .	1
Լզիզ 'նաղարեանց' Սուղիայ' և գիւղական Տանուտէր . . .	„
Ղազարոս Տէր Յակոբեան Բէզղատեանց . . .	„
Յովհաննէս Տէր Յակոբեան Բէզղատեանց . . .	1

ԻԳԴԻՐ ԳԻՒՂ.

Գրիգոր Տէր Թովմասեանց' Կօլլէժսկի Սեկր. . .	„
Գրիգոր Մինասեան Պալհաւունի . . .	„
Մկրտիչ Խուղաւերտեան Ղանայեանց . . .	„
Մելիտոս Յովհաննէսեան Պալհաւունի . . .	„
Յովհաննէս Խուղաւերդեան Ղանայեանց . . .	„
'Նիկողայոս Բաքաջանեան Պալհաւունի . . .	„
Սամիսոն Տէր Իսահակեանց . . .	„
Ստեփաննոս Տէր Մատթէոսեան Տէր Յարութիւնեանց . . .	„

ԻԳԴԻՐՄԱՒԱՅ ԳԻՒՂ.

Մկրտիչ Շուարշեանց . . .	„
-------------------------	---

ԻՄԱՆՇԱԼՈՒ ԳԻՒՂ.

Խաչատուր մահտ. Ղրթմանէսեանց Սուղիայ . . .	„
Սարգիս մահտ. Այվաղեանց Սուղիայ . . .	„

ԿՈՂՊ ԳԻՒՂ.

Առաքել քահանայ Կարապետեան Օվնիկեանց. . .	„
Յովհաննէս քահանայ Գրիգորեան . . .	„
Յովսէփ քահանայ Տէր Յարութիւնեանց զործակալ . . .	„
Աբրահամ Բէզղարեանց . . .	„
Աւետիք Քարտաշեանց Տիփսիսեցի. . .	3
Աւետիս Մահտեսի Միքայէլեանց' Աղէքսանդր. . .	1
Գալուստ Եսայեանց' Աղէքսանդր. . .	„
Կիրակոս Սահակեանց' Երեցփոխան . . .	„
Մկրտիչ Յարութիւնեանց' Տիփսիսեցի . . .	„
Մկրտիչ Սարգիսեան Ղարաքիչեանց . . .	„

Յովհաննէս Գարայեանց	1
Յովհաննէս Լալայեանց՝ Աղէքսանդրապօլցի	„
Յովհաննէս Տէր Առաքիւեանց	„
Յովակիմ Զարարեան Մաղմանեանց՝ Աղէքսանդրապօլցի	3
Պօղոս Տէր Գաւթեան Մելիք Գաղայեանց՝ Սունեցի	2
Ռուստամ Վրթանեսեան Աղամաղեանց՝ Ոսկերիչ	1
Սահակ Յակովբեան Բաճրազեանց	„
Սարգիս Տէր Յովհաննէսեան Ղարաբէկեանց՝ Սղնախեցի	„
Ս. Հուրհիւր՝ Աղէքսանդրապօլցի	„
Ստեփաննոս Գէորգեանց՝ Երևանեցի	„
Փիլիպպոս Տէր Պողոսեանց	„

Կ. ՊՕԼԻՍ

Գարեգին Մ. Աղարեգեանց	,
---------------------------------	---

ՂԱՐՍ

Գէորգ Աղայ Էճրամճեանց	3
Ղուկաս Աղայ Սաղաթէչեանց	3
Մահաթի Յարութիւն Աղայ Միչեանց	1

ՂՈՒՐԱՅ

Աստուածատուր Անդրէասեան Խանկամիրեանց՝ Շուշեցի	„
Աղէքսանդր Նաջարեանց	„
Անդրէաս Խաչատրեան Բարայեանց	„
Աւետիս Բարայեան Բաճաթրեանց	„
Աւետիս Փամհարեանց	„
Ա. Ղասարեանց	„
Բայայ Տէր Յովսէփեանց	„
Բողղան Զ Սալամբէկեանց	1
Գաւթիմ Ղուլեանց	„
Եսայի Աստուածատրեան Ճարարեանց	„
Եսայի Արութեանց	„
Երաշխաւորեանց	„
Խաչատուր Մելիք Գաղայեանց	„

Իւան Ղազարամանեանց	1
Հայրապետ Մկլիբ Գաղապեանց	”
Մ. Ղասարեանց	”
Մովսէս Տէր Յովհաննէսեանց	”
Միքայէլ Արզարեանց	”
Միքայէլ Յ. Ղարակիօզեանց	”
Յօնան Ղարիպեան Տէր Յովնէփեանց	”
Պետրոս Միքայէլեան Աղամալեանց	”
Սաղաթէլ Թաթէոսեանց	”
Սարգիս Գասպարեան Ճանրարեանց	”

ՂԱԼԱՐ

Խաչատուր Փիլիպպոսեան Քիլեանց՝ երիցփոխան	”
---	---

ՄԵՆ ԴԱՐԱՔԻԼԻՍ ԳԻՒՂ.

Արսէն քաջանայ Տէր Սիմէոնեանց	2
Կարապետ քաջանայ Տէր Պետրոսեանց	1
Աստուածատուր Գէորգեանց՝ երեսփոխան	”
Աստուածատուր Խանդատեանց	”
Աստուածատուր Շարրաթեանց	”
Աւետիս Աբոյեան	”
Եագոր Լազարեանց՝ ПОЛКОВНИКЪ	4
Ղազար Կօծինեանց՝ Համզաչիմանցի	2
Յարութիւն Ղուլեան Ամիրբէկեանց	1
Սարիբէկ Վիրապեանց՝ Շտարս—Կապիտան	2
Սուքիաս Իսրայէլեանց՝ Ջալալօղլիցի	1

ՄԱՍԿՈՒԱ.

Նիկողայոս Թաղիանոսեանց ուսանող Համալսարանի	”
Սմբատ Հաջազիզեանց Ուսուցիչ Լազարեան Ճեմարանի	”

ՄԱՋԳՈԿ.

Գարրիէլ քաջանայ Տուրփայեանց	”
Գալուստ քաջանայ Թումանեանց	”

Դաւիթ քահանայ Շահինեանց	.	.	1
Թադէոս Աւագ քահանայ Խոսրովեանց	.	.	»
Հայ ընթերցասիրաց ընկերութիւն	.	.	»
Յովհաննէս Չիզիանեանց	.	.	»
Յովհաննէս Ստեփաննոսեան Բաղչեանց	.	.	»
Յովհաննէս Տէր Մովսէսեան՝ Ուսուցիչ	.	.	»
Սիմէօն Արտեմեանց՝ Դպիր	.	.	»

ՄԵԼՐԱՐԼՈՒ ԳԻՒՂ.

Յովսէփ Սիմէօնեան Տէր Ստեփաննոսեանց՝ օգն. Սուտխայի	»
---	---

ՆՈՐ ԲԱՅԱԶԻԳ.

Արզուման Աստուածատրեանց՝ թարգման Դատարանի	.	»
Բարսեղ Աղայ Արծրունի	.	2
Զաքարիայ Զալինեանց՝ Տեսուչ Հոգևոր Դպրոցին	.	1
Խաչատուր Տէր Խաչատրեանց	.	»
Վարապետ Տէր Իսահակեանց	.	»
Յակովբ Մելիք Ստեփանեանց	.	»
Յարութիւն Մամիկոնեանց	.	»
Զահան Բախիշ Խամոյ աղա Օղլի	.	»
Սայազ Ատոմեանց	.	»

ՆՈՐԳ (քաղաքաման երևանայ.)

Բաղդասար Տէր Յովհաննէսեանց՝ Ուսուցիչ	.	»
Մատթէոս Տէր Սարգսեանց՝ ատիճ.	.	»
Պօղոս Մ. Մարկոսեան Յարութիւնեանց	.	»
Սիմէօն Բ. Խանաղեանց՝ Ուսուցիչ	.	»
Տիկին Խանում Մ. Սահակեան Տէր Աւետիքեանց	.	»
Աւետիք Նաղարեան Տէր Աւետիսեանց	.	} Աշակերտք Դպրոցին Նորգայ
Յարութիւն Եղիեանց	.	
Քերովբէ Տէր Գէորգեան	.	

ՆՈՐ ՆԱԻԶԵԻԱՆ.

Յովհաննէս Ա. քահանայ Տ. Վարապետեան Դողսանեանց	.	2
---	---	---

ՆԱԽԵԶԵԻԱՆ (ՀԻՆ.)

Թաղէոս վարդապետ Տէր Գանիէլեանց՝ Փոխանորդ	•	1
Յովհաննէս վարդապետ Ղալամեանց՝ Տաճկացի	•	„
Թաղէոս քահանայ Տէր Գասպարեանց	•	„
Թաղէոս քահանայ Տէր Պետրոսեանց՝ Մեծօփեցի	•	„
Մկրտիչ քահանայ Իսահակեանց՝ Շխմաճուացի	•	„
Գէորգ Յարութիւնեանց	•	„
Վարապետ Պետրոսեան Գասպարեանց	•	„
Վարապետ Արզարեանց	•	„
Մահտեսի Մկրտիչ Թունեանց	•	„
Փրիտօն Մելիք Աղամալեանց	•	„

ՆՈՒԻՒ.

Վրթանէս վարդապետ Մուրատեանց՝ Փոխանորդ	•	„
Խաչատուր քահանայ Աւետ. Վարդանեանց՝ Նիժեցի	•	„
Սիմէօն քահանայ Տէր Պողոսեանց	•	„
Գրիգոր Տէր Իսահակեանց Սուլթան	•	„
Վարապետ Տէր Թաղէոսեանց	•	„
Վարապետ Փիրղատեանց՝ Քարտուղար	•	„
Մկրտիչ Տէր Սահակեան Տէր Յակովբեանց	•	„

ՋԱԼԱԼՕՂԼԻ ԳԻՒՂ.

Ելէնայ Գէորգեան Խան — Աղեանց	•	„
Միքայէլ Գէորգեան Սաղաթիէլեանց՝ Զեմիեամեր	•	„
Վարպառէ Գէորգեան Սաղաթիէլեանց	•	„

ՍԱՆԿՏ ՊԵՏԵՐՐՈՒՐԳ *).

Յովհաննէս քահանայ Պօղոսեանց	•	„
Արզար Օրբելի՝ Ուսանող	•	„

(*) Ս. Պետերբուրգի մեր Մեծարգոյ բաժանորդները, փոխանակ 75 կոպ. վճարելու ամեն մի օրինակին, բարեհաճել էին ուղարկել ուղիղ սի, մի, բուրլի, — իսկ մեկը համաձայն մեր հրատարակութեանը, ամեն մի բաժանորդից աւելցած 25 կոպէկները հաշուելով նշանակեցինք յօգուտ ուսանողաց Հայոց Գրադարանին Ս. Պետերբուրգոյ այսպէս, — 4 օրինակ մեր այս հրատարակութիւնից և 4 օրինակ «Գաւթի Քէզ» Սիւնեաց Մատենադրութիւնից: Զրատարակիչ:

Բարսեղ Կանդուրայեանց՝ ուսանող	.	.	1
Գաղուստ Ալաճալեանց՝ ուսանող	.	.	»
Գէորգ Աղէքսանդրեան Կաճկաճեանց՝ ուսանող	.	.	»
Երսէն Բաղրասունի՝	.	.	»
Գրիգոր Մուրատեանց	.	.	»
Խաչատուր Սարկաւազ Խանթարճեանց	.	.	»
Մկրտիչ Տէր Յովհաննէսեան Կարապետեանց	.	.	»
Յովհաննէս Գարսոյեանց ուսանող	.	.	»
Յովհաննէս Եղեանց	.	.	»
Նիկողայոս Բարուրիանց՝ ուսանող	.	.	»
Նիկողայոս Եսայեան Սալամբէզեանց	.	.	»
Ուսանողաց Գրադարանն Հայոց Ս. Պետրոսի ընդ	.	.	4

ՍԱԼՄԱՍ (ՀԱԻԹՎԱՆ ԳԻՒՂ).

Յովհաննէս Շահգիարբեանց	.	.	I
------------------------	---	---	---

ԱՌՈՒԽ — ՊՈՒԱՂ. (ՔԻՒՐԳՍԱՆ)

Բաղտասար Աֆթանգեանց	.	.	»
Բաղտասար Չալիօվ	.	.	»
Գասպար Մելիք Բաղտասարեանց	.	.	»
Գէորգ Մելիք Արասամեանց	.	.	»
Թովմաս Ա Մաճատի Անանեանց	.	.	»
Հեթում Թ. Ճեյաբեանց	.	.	»
Յարութիւն Կ Գիւլգաստեանց	.	.	»
Սարգիս Խ. Թունեանց	.	.	»

Ս. ՍԵՒԱՆ (ԱՆԱԳԱՆ).

Մատենադարանն Ս. Սևանայ Վանից *)	.	.	»
Յովհաննէս Մելքոնեան՝ Գպիր	.	.	»

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՍ.

Աղէքսանդր Թաղիանոսեանց	.	.	»
Գաղուստ Գիւլալեանց՝ Փարպեցի	.	.	»

(*) Նուէր Հրատարակչի կողմէց:

Վ.Ա.Ն (Վասպուրական աշխարհ):

«Արծրունեաց ընկերութիւն» (*)	.	.	1
Գէորգ, Պետրոս, Յովհաննէս, և Պօղոս՝ Տէր Պօղոսեանք .	.	.	»
Վարապետ Նաթանեանց .	.	.	»
«Հայկազեան Ընկերութիւն» (**)	.	.	»
Մանուէլ Անանեանց՝ Խճաբէր ***)	Վասպուրական Արժայի,	.	»
Մատթէոս Պարէզեանց .	.	.	»
Մարտիրոս Ազրիպասեանց՝ Թանգարանապետ .	.	.	»
Մկրտիչ Փէհրիզեանց .	.	.	»
Յակովբոս Սրուանձտեանց .	.	.	»
«Սանդիստեան Ընկերութիւն» ****)	.	.	»

(*) Այս բարձրագոյն ընկերութիւնը սկսած է 1870 թուից, որը բաղկանում է 16 անգամներով և որոնք պարագում են: — առ այժմ ընթերցանութեամբ. իսկ Նիթական միջոցը ներածին պէս պէտք է մատակարարեն և ազգային օգտակարութեանց: Ի բոլոր սրտէ ցանկանում ենք կատարեալ յառաջդիմութիւն:

Ման. Հրատարակչի:

(**) Այս նորածին ազգասիրական ընկերութիւնը սկսուած է 1872 թուից, մի անժողովանալի օրում, այն է, Ս. Վարդանանց Հինգշաբթի օրը, որ նախապէս մինչև նաև որ գումար գոյացնելէն յետոյ, սկսել են Մարտի 4 ից անգամներ ժողովել և ստորագրուել. որ հասել է մինչև օրս 150 բաժանորդք, տարեկան վճարն է 4 ր. 80 կպ. որոնք նոյն օրից շարունակաբար պահում են մի Դպրոց (տղաների), աշակերտաց թիւն է մօտ 200, — աւանդում են Հայերէն, Տաճկերէն, և Գաղիերէն: Քաղցր սիրով ցանկանում ենք առաւել յաջողութիւն և հաստատութիւն մեր հեռու Հայ եղբայրներին:

Ման. Հրատարակչի:

(***) Ուրախութեամբ սրտի, աջակցելով շնորհաւորում եմք մեր Հայրենասէր Պ. Մանուէլ Անանեանցին իմրագրութեան զիւրին և ժանր նոր պաշտօնը, ուրախ ենք որ դարձեալ արթնացաւ «Վասպուրական հին Արժէր» մի պատուական մտածող անհատի ջանքով: Ամենայն սրտով ցանկանում ենք յարատեւութիւն:

Ման. Հրատարակչի:

(****) Այս անունով ընկերութիւնը, 1869 թուից սկսեալ — ունի մի Օրինակաց Դպրոց. որոց թիւն է 500 աշակերտահիբ. ուսանում են միմիայն Հայերէն լեզու. բայց այս բոլորի հետ, դարձնում ենք ընկերութեան խորին ուշադրութիւնը, այս քնքուշ սեռի վերայ, որ առանց յետաձգութեան մտցնեն Դպրոցի մէջ ուսուցանելու ասլնեգործութիւնը և ձեռագործութիւնը, որոնց հետ նաև անտեսութեան հարկաւոր կանոնները, որ առանց սոցա անկարելի է դատարարակել Օրինակչներ:

Ման. Հրատարակչի:

Տիգրան Ամիրջանեանց	1
Տիկին Աշխէն Տէր Մերոպեան Առաւելեանց.	"

ՏՐԱՊԻՉՈՆ .

Վարդան Խըտշեանց	"
-----------------	---

ՏՓԻՒՍ .

Թագէտս Աւագ քահանայ Խօջաէնիաթեանց *)	"
Ղազարոս Աւագ քահանայ Պալիգալֆայեանց	2
Արգար Բովհաննէսեանց՝ ուսանող ի Պետերբուրգ	1
Աղաբէգ Մահտեսի Մատթէոսեան Մելիք Ստեփանեանց	"
Աղէքսանդր Բաղտասարեանց	"
Աղէքսանդր Եղիազարեանց	"
Այվազեանց	2
Առաքել Ղուկասեանց	1
Աստուածատուրեանց	2
Արշակ Նալեանց	1
Արտեմ Զոհրարեանց	"
Բարանասեանց	2
Բայինդուրեանց՝ զերդաստուն	5
Բօրիսեանց (ա)	3
Բօրիսեանց (բ)	1
Գարրիէլ Գէորգեան Հաջվերտեանց՝ Գուբերնս. Սեկրե.	"
Գարրիէլ Հաղինեանց	"
Գալուստ Մանուկեանց՝ Աղէքսանդրապօլցի	"
Գասպար Գարրիէլեան Ասլանեանց	"
Գէորգ Տէր Պետրոսեանց	"
Գէորգ Օրբէլեանց	"
Գրիգոր Մելիքեանց	"
Գրիգոր Մկրտչեանց	"
Գրիգոր Յարութիւնեան Բոյեախչեանց	"
Գաւիթ Արխիպեանց	4

(*) Նուիրում է Պ. Արտեմն իսահակեան Խօջաէնիաթեանց Երեւանեցի

Եփրեմ Ծատուրեանց	1
Թագէոս Եօլանեան Սիմէօնեանց	"
Խաչատուր Քէշիշեանց	"
Կատարինէ Տիկին Եւանգուլեանց	"
Կարապետ Ա. Քօչարեանց բժիշկ	2
Կարապետ Մատինեանց	1
Ղորղանեանց	2
Ղազարոս Եայլախանեանց	2
Մաճտեսի Թէվան Հախնազարեանց	1
Մարտիրոս Պօղարձեանց	"
Միլիքսէթ Քալանթարեանց	"
Միքայէլ Գասպարեան Չանջուղաղեանց	"
Միքայէլ Սմբատեանց	"
Մինաս Ասլանեանց	"
Յարութիւն Յովհաննէսեանց Բժշկապետ	2
Յովհաննէս Չարգարեանց	1
Յովհաննէս Ղառախանեանց	"
Յովհաննէս Ուստէվանեանց՝ Մողղոկցի	"
Յովհաննէս Միլիք Համբարձումեան Բարաջանեանց	"
Յովհաննէս Մինասեան Արիեանց	"
Յովհաննէս Սեմիրամեանց	"
Յովհաննէս Տէր Ազարեանց	"
Նազար Նազարեանց	"
Նիկողայոս Դաւթեանց	"
Նիկողայոս Պօղարձեանց	"
Պետրոս Յովհաննեսեան Սուրբունեանց	"
Պօղոս Մանուկեան Սայանեանց	"
Սարգիս Ղարիպեանց	"
Սարգիս Նարիմանեանց	"
Սիմէօն Խարազեանց	"
Սեդրակ Կարապետեան Տուգուլեանց	"
Սմբատ Դանիէլեան Դաւթեանց	"
Սմբատ Տիգրանեանց	"
Սիմէօն Սիրունեանց	3

Սրբուհի Տիկին Ա. Երիցեանց *)	1
Սօփիա Տիկին Բ. Խօջայեանց	2
Ստեփաննոս Յարութիւնեանն Գօլթէթբէզեանց	2
Վանոյ Գիւլնազարեանց	1
Վասիլ Աքիմեանց	3
Սողոմօն Վարձիկեանց	1
Տէր Ասատուրեանց	2

ԲԱՍՏՈՎ.

Գէորգ Ստեփաննոսեան Գուլամիրեանց	1
---	---

Փ Ա Ն Ի Կ Գ Ի Ի Ղ.

Սիմէօն Տէր Ահարօնեանց	„
---------------------------------	---

(*) Մեր այս հրատարակութիւնը մամուլի տակ էր և արգէն իսկ սպառնալիք քանի մի թերթ, երբ ստացանք այս Գերազնուօհի Տիկին Սրբուհի Երիցեանցից (29 Ն Հոկտեմ.) 32 օրինակի համար բաժանորդագրութիւն, — Ուստի Հայրենեացս հրատարակի անաչառ ընթերցող խմբի առաջ յայտնումենք մեր սրտի խորին յարգանքով լի ջերմ շնորհակալութիւնը. այս Հայրենասէր Տիկնոջը, որ բարեհաճել էր քաբքը սիրով և համակրութեամբ ընդունել մեր վաստակութեամբ ուղարկած յայտարարութեան թերթերը և բաժանորդագրութեամբ ստորագրութիւն բանալ իւր բարեկամաց մէջ:

Շտապում ենք յայտնելու նա ևս այս ուսումնասէնչ և իսկ մտածող պատուական Տիկնոջ Սրբուհի Երիցեանցին մեր սրտի խորին ակնածութեամբ հրճուանք լի շնորհակալութիւնը իւր Յայտարարութեամբ հրատարակած մի ամենափափագեցի և ամեն մի Հայի համար ամենակարեւոր ձեռնարկի մասին, այն է «Օրացոյց կամ Տոժար ընտանեկան 1874 թ» — զիբքս այս լինելու է մի չքնաղ գործ, մի գեղեցիկ աշխատութիւն, մի ժողովարան մեր խեղճ Հայրենեաց զուակների ներկայ գրութեան, մի պատուական ձեռնարկ, որին վաղուց անտի կարօտում էր Հայոց գրականութիւնը. վերջապէս ինչքան ուրախութիւն է մեզ համար այս գրքին հրատարակուիլը, այնքան առաւել խնդրութիւն է որ ստանում ենք մեր դարևոր փափագելի այսպիսի մի գիրքը մի եռանդուն և պարկեշտաուն Հայ կնոջ երկասիրութիւնից: Ազգային պանծաբանը անպատճելի ուրախութեամբ կզուարճանար երբ մեր միւս ընդհանուր Հայ Տիկիններն ևս օգնէին մեր Հայրենեաց գրականութեան:

Հրատարակիչ Արգար Գուլամիրեանց

680 րախաւսերդ = 51/100 չ. քոչ

ՔԱՆԱՔԵՌ .

Թագէտս Առաքելեան Տուլեանց	1
Ջալալաշիր Տէր Թարուծիւնեան Մելիք Շահնազարեանց	”
Ստեփաննոս Նայիրեանց	”
Մկրտիչ Մ'ղիքսէլժեանց	”
Վահան Տէր Մկրտչեանց	”
Իսկուհի Թարուծիւնեան Այվազեանց	”
Ոստաննա Տէր Ներսէսեան	”
Նատալիայ Վարդանեանց՝ Ալափարսցի	”
Ոստաննա Պապանեան Ասլանեանց	”
Օրիորդաց Գպրոց *)	”

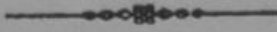
Աշակետուհիք
 Օրիորդաց
 Ուսմանքն

ՕՇԱԿԱՆ ԳԻՒՂ .

Սուրբ Մերովքեան Գպրոց **)	1
---------------------------	---

(*) Նուէր Հրատարակչի կողմից: — Գպրոցս այս սկսուած է անցեալ աստուանից, հազաստարութեամբ Տ. Ներսէս Բարեկրօն քահանայի Տէր Մանուէլեան. որը առ այժմ տեղաւորած է իւր սենեակում, մինչև որ մի հիմնաւոր Գպրոց հաստատեն գիւղի մէջ, բայց առ այժմ ուսուցչութիւնը կատարում է ձրիապէս. ամենայն խոնարհութեամբ խնդրում ենք մեր սիրելի Քանաքեռայ բնակ եղբարց որ որ աւուր առաջ սկսին Գպրոցի հաստատութիւնը: Ման. Հրատարակչի

(**) Ընծայում է Հ. Չաքարիայ վարդապետ Հիւրընկալեանց:

The first part of the book is devoted to a general history of the world, from the beginning of time to the present day. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young. The author has endeavored to make it as interesting as possible, and to give a true and correct account of the events which have happened in the world.

The second part of the book is devoted to a description of the different parts of the world, and of the customs and manners of the different nations. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young. The author has endeavored to make it as interesting as possible, and to give a true and correct account of the events which have happened in the world.

The third part of the book is devoted to a description of the different parts of the world, and of the customs and manners of the different nations. It is written in a simple and plain style, and is intended for the use of the young. The author has endeavored to make it as interesting as possible, and to give a true and correct account of the events which have happened in the world.

ՅՈՒՑԱԿ ԳՐԵԱՆՑ

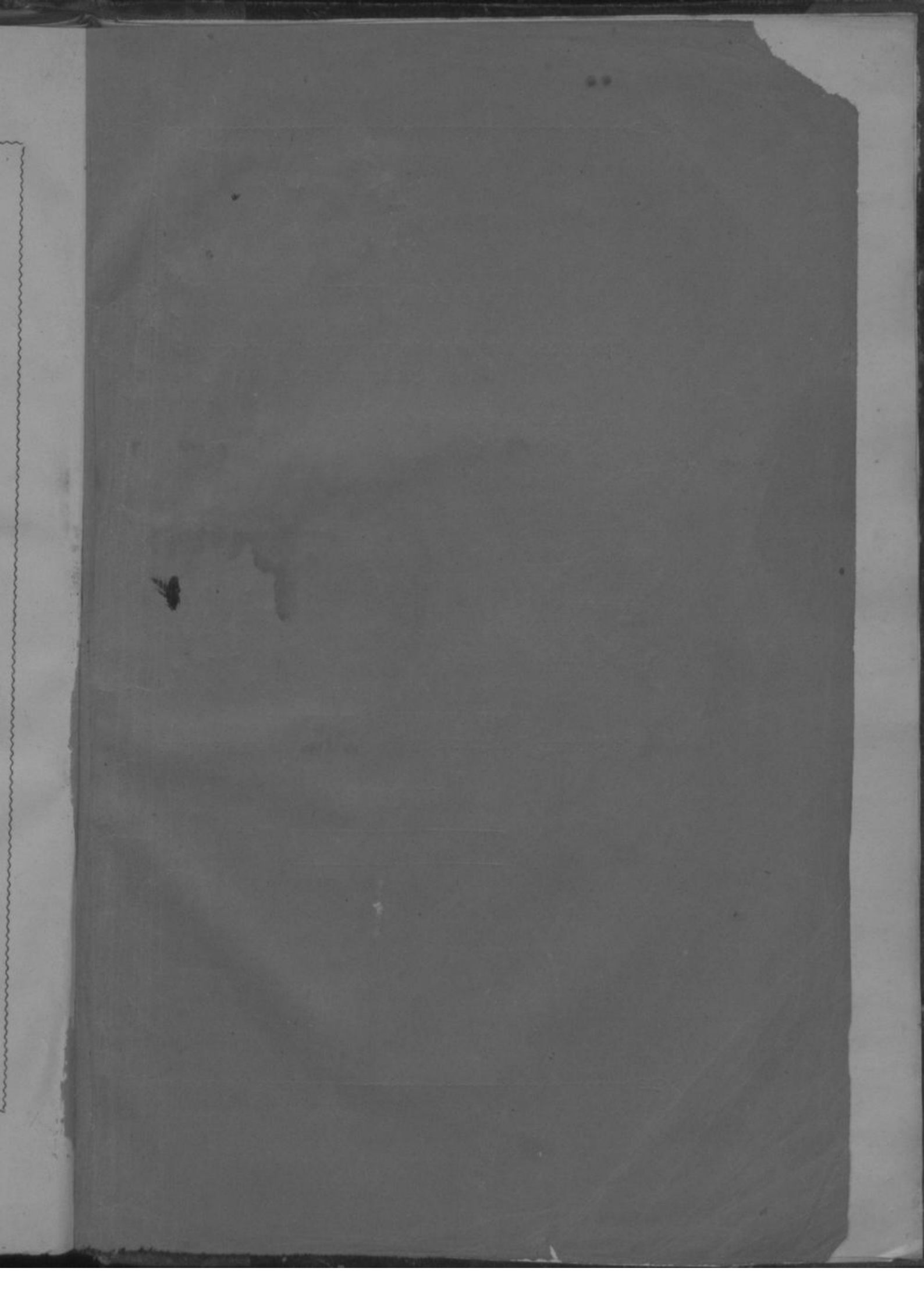
Արդար Գուլամիրեանցի խանութումն
վաճառելոց:

	Ռ. Կ.
1 Այրենարան նոր ոճով փոքր պատկերազարդ	15
2 Այրենարան „ „ մեծն „	25
3 Այրենարան Հայերէն և Ռուսերէն պատկերա- զարդ	40
4 Այրենարան „ և „ Տարուսան	50
5 Այրենարան Հայերէն և Փրանսերէն, Պալասա- նեան	60
6 Ատուածաշունչ, Ս. Պետրբուրգ	5
7 Ատուածաշունչ չորս հատոր	8
8 Արրահամ Վաթուղիկոսի Արեւացւոյ պատմա- գրութիւն անցիցն իւրոց և Նատր — Շահին Պարսից, 1870	1 20
9 Ազատութեան ժամեր Ս. Շահազիզեանց	70
10 Աշխարհագրութիւն Աորնեկիոսի Գասազիրք	40
11 Աշխարհագրութիւն, Թէոդոսիայ առ ձեռն դա- սազիրք	90
12 Անուշաւան ի Գերեվարս, վիպասանութիւն Ազգային	40
13 Առակք Քոկոզի կազմեալ Թէոդոսիայ	1 30
14 Առաջնորդ Անգղիերէն և Հայերէն գրուցատրու- թեան	2 10
15 Առաջնորդ Գաղղիերէն և Հայերէն գրուցատրու- թեան	2
16 Արարատ ամսագիր. Արօնական, Պատմական, Բա- նասիրական և Բարոյական գիտելեաց՝ 1868 ամի կազմեալ ի մի հատոր	2

17 Միւսները, 1869—1870—1871—1872—1873, կազմեալ ամեն մի տարեկանը	5
18 Բառարան Հայերէնից Ռուսերէն, Խուղարաշինանց	6 50
19 Բժշկարան Հասարակաց	1
20 Բանաստեղծութիւն Գամառ Քաղիպպի	65
21 Գիտութիւն մարդկային վարմանց, Փարէզ կազմ	1
22 Գիշերվայ սարբը խնր է Կատակերգ	25
23 Գործնական Գասագիրք Ռուսերէն և Հայերէն	90
24 Գործնական „ „ և „ „ փոքր	60
25 Գործք Առաքելաց կազմեալ	1 20
26 Գաւիթ Բէզ ընտիր մատենագրութիւն	60
27 Գաւիթ անյաղթ Փիլիսոփայ Հին տպագրութիւն կազմ	2 50
28 Էս էլ Քի Մօցիբլութիւն, կատակերգութիւն	25
29 Եղիշէ պատմագիր, ընտիր մատենագրութիւն	1
30 Երկու խնձորածախ տղայոց պատմութիւնը	60
31 Եօթն Իմաստասիրաց պատմութիւն	80
32 Երկխոյի կենաց Ա. տարիները, սկզբնական կր- թութիւն, 1870	65
33 Էֆէմերտի Երազացոյց կազմեալ	1 60
34 Ընթերցարան մանկանց Հարուստն	60
35 Ընդհանուր պատմութիւն, Տփլիս Հատոր Ա.	1
36 Ընդհանուր „ „ Հ. Բ	90
37 Թափառական Հրէայ Նալբանդեանց կազմ	1 60
38 Թատերգութիւնք և Տաղք Ս Հեքիմեան, Պօլիս	2 15
39 Թատերգութիւն Տարաբաղդ Վարդուհի, Պօլիս	1 10
40 Թեսալոս սկէզօծ կազմեալ	3 80
41 Թուարանութիւն Գրուբէի	45
42 Թուղթ Ղազարայ Փարպեցւոյ Մոսքուա	1
43 Թուղթ Ղազարայ „ Նալբանդեանց	85
44 Ժամագիրք մաքուր տպագրութիւն Պօլիս	2 60
45 Ինկվիզիցիայ Ի Գալուայէ 1853	1 40
46 Լիակատար Երգարան	80
47 Լևոնի վիշտ կազմեալ	1 50
48 Խորհրդածութիւն շնորհաց Հայաստանեայց Ս. Եկզ	65

	49 Ծրագիր պատմութեան Հայաստան աշխարհին Հաշնադարեանց	1
50	50 Վիրակոս Վանձակեցի պատմութիւն Հայոց Մօսք.	80
1	51 Պոմնուհի Ուրտուլլահ	70
65	52 ՀակոտՏաուզնայ Ճանապարհորդութիւն ի Հայս և ի Վիրս	90
25	53 Հայկական Վեղազրութիւն	60
90	54 Հայելի Վաստիարակութեան	65
60	55 Հայելի Աստուածային շնորհաց	1
1	20 56 Հայերէն կարգալ գրելու Հրահանգ տառերով	45
60	57 Հայոց պատմութիւն Արովեանց	1 25
2	58 Հայոց ,, Տէր Աբրահամեանց դասագիրք	65
50	59 Հրաւիրակ երկրին աւետեաց՝ Խրիմեան 1851	2 25
25	60 Հնութիւնք Հայրենեաց ի դաւառին Երնջակու	60
1	61 Չայն Բազմաց	1 30
60	62 Ճարտասանութիւն առ ձեռն Հիւրմիզեան	1 80
80	63 Ճառ Ներքողական ի Ս. Խաչն Քրիստոսի	50
	64 Ճրագ ճշմարտութեան, կազմեալ	1 25
65	65 Մանր Ուսմունք Ս. Աւետարանի	55
60	66 Մարգարիտ Արքայութեան երկնից, Խրիմեան	65
60	67 Մայրենի լեզու մեծն	60
	68 Մայրենի լեզու փոքր	30
90	69 Մեկնութիւն ԹԲ Մարգարէից	5
60	70 Մատաղահասաների Վերեզման	15
15	71 Մանկավարժ Վերձանութեան դասագիրք	60
10	7 Մինաս վարդապետ Համզեցի	60
80	73 Մաշտոց	1 50
45	74 Մի կտոր հացի պատմութիւն	1 20
	75 Յաւիտենական կեանք, Հրապարակական Ընթեր- ցուածք Երնեստոյ Նաւեղայի Պրօֆեսորի Փիլիս. Համալս. Ժենեւայի	1 40
85	76 Յարութիւն և Մանուէլ Վիպասանութիւն	80
60	77 Նախաշաւիղ	60
40	78 Նարէկ ոսկեզօծ պատկերազարդ փոքրիկ Փարէզ	2 50
80	79 Նարէկ մեծագիր Երուսաղէմ՝ կազմեալ	2 50

80	Նկարագիր Գաղթականութեան Հայոց ի Պարսկաստանէ. Ռուս	1	20
81	Նոր Տաղարան կամ Ազգային Երգարան		30
82	Ուսումն բարուց Փրանկիսկոսի Սոսէի 506 երես	3	50
83	Պարտէզ Հոգևոր պատկերազարդ		90
84	Պատմութիւն Օրբէլեանց		20
85	Պարապ վախտի խաղաղիք Արտիանց		60
86	Պղնձէ քաղաքի պատմութիւնը կազմեալ	1	10
87	Սաղմոս մեծագիր Պօլիս	1	20
88	Սաղմոս փոքրագիր պատկերազարդ Փարէզ	1	20
89	Սաղմոս մի կանոն		20
90	Սմբատ Պատմագիր Հայոց և Յունաց		60
91	Ստորագրութիւն Հոջակաւոր մեծի ուխտին Այլի վանագս Ս. Գեղարգայ	1	
92	Ստորագրութիւն Էջմիածնայ, Շահխաթունեանց 2 Հատոր		5
93	Սրբազան պատմութիւն Հին Ատախարանի, Հարուստն		90
94	Սրբորոնիսի Հողիտի Եղերերգութիւն Աննետիկ 1830	2	40
95	Տեղագրութիւն Անի քաղաքին Հանդերձ տեսարանացոյցովք		90
96	Տիստ		30
97	Փնջիկ երկասիրութիւն Ազգային երգչի մատակեանց		50
98	Քերական տետր		15
99	Քերականութիւն Չամչեան Համառօտ	1	80
100	Քերականութիւն Պաղասանեան Հ. Ա.	1	40
101	Նոյն ,, Հ. Բ.		80
102	Քրիստոսապատում Հանդերձ ծանօթութեամբք Օրացոյց ամենայն տարի		80

ՃԱՆՈՒՅՈՒՄՆ

ԱՌ ՄԵՐ ԱՄԵՆ ԳԵՐԱՊԱՏԻ ԵՒ ՄԵԾԱՊԱՏԻ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐՆ ԵՒ
Ի ԼՈՅՍ ԸՆԾԱՅՈՂՆԵՐՆ :

Որովհետև մեր խանութումն փածապուճէ նաև ևս ամեն տեսակ Հայերէն և Ռուսերէն Յէ Ընթերցանութեան և Յէ Գպրոցական գրքեր, ուստի խնդրումենք ամեն բարեջան և Ռատմաստենց Հեղինակներից և ի յոյս բնծայողներից, որ բարեհաճին ուղարկել փածապուճ համար (ե՞թէ կցանկանան) իւրեանց աշխատասիրած գրքերից, նշանակելով նոցա վերջին գները, այն պայմանաւ՝ որ յետ փածապուճ ուղարկենք պատկանեալ գներն, իսկ անփածապուճները յետ ուղարկենք, — որպէս ունինք պայման մեր մի բանի Աղնիւ բարեկամների հետ : Յանկացողքն Յէ այս գրքից, և Յէ դանազան գրեանց՝ կարող են հաղորդել իւրեանց ցանկութիւնը հետեւեալ հասցէի :

Въ г. Эривань

Абгару Степановичу Гулямирянцъ

Въ Магази́нъ Тульскихъ издѣлія и Галантерейныхъ товаровъ

ԳԻՆՆ Է ՄԷ՛Կ ԲՈՒՅԼԻ ԱՐԾ.

տի

նի-

ամ

սի-

լու

լով

ու.

ու-

Յի

նի-

